

O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligi
Buxoro viloyati o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi boshqarmasi

BUXORO POLITEKNIKA KASB-HUNAR KOLLEJI

Qudratova M.R   Bozorov A.S

« H u q u q s h u n o s l i k »

fanidan

M a ' r u z a l a r m a t n i

Buxoro – 2014 « Iste'dod »

BUXORO POLITEKNIKA KASB-HUNAR KOLLEJI

« H u q u q s h u n o s l i k »

fanidan

M a' r u z a l a r m a t n i

Mualliflar :	Qudratova M.R	Buxoro Politexnika kasb hunar kolleji o'qituvchisi
	Bozorov A.S	Buxoro Politexnika kasb hunar kolleji o'qituvchisi
Taqrizchilar :	Ochilov O'S	Buxoro Davlat universiteti Tarix fakulteti dekani
	Hamdamova F.F	Buxoro Politexnika kasb hunar kolleji Ijtimoiy Gumanitar kafedrası mudiri

**Yuqoridagi aytilganlardan kelib chiqib kollej ilmiy pedagogik kengashi
Qaror qiladi.**

1. F.F Hamdamovanning bergan axboroti ma'lumot uchun qabul qilinsin.
2. Buxoro politexnika kasb-hunar kolleji "Ijtimoiy Gumanitar fanlar" kafedrası o'qituvchilari Qudratova Mehriqul Rifatovna, Bozorov Alisher Sayfiddinovichlarning "Huquqshunoslik asoslari" uslubiy ishlanmasi "Istedod" jamg'armasiga taqdim etilsin.
3. Ushbu qarorning ijrosi nazorati O.Rafiyevaning zimmasiga yuklatilsin.

Kollej direktori:
Kotiba:

A.R. Bozorov
N. Halimova

Kirish

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining e'lon qilinishi bugungu yosh avlodlarga nasib etdi. Respublikamiz insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etish yo'lidan bormoqda. bunday davlatni barpo etish es jamiyatdagi rivojlangan huquqiy tizimning, xalqning, ayniqsa yoshlarning yuksak darajadagi huquqiy bilimi, ongi, madaniyatini taqozao etadi. **“Eng muhimi, barcha huquqiy davlatlar qatorida qonun asosida yashashni o'rganishimiz zarur”**(Islom Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda 1999 yil).

Keyingi yillarda respublikamizda mustaqillikni mustahkamlash jarayonida juda ko'p ishlar olib borilmoqda. Eng asosiy o'rin ilmga qaratilgan. Bu esa yangi-yangi dasturlar, darsliklar, o'quv qo'llanmalar, ko'rgazmali qurollar yaratishni taqozo etmoqda.

Bunga O'zbekiston Respublikasining **“Ta'lim to'g'risida”**gi qonuni”, **“Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi”**, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining **1997 yil 29 avgustdagi** qarori bilan tasdiqlangan **“Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi”** va boshqa bir qancha huquqiy hujjatlar misol bo'la oladi.

Mamlakatimizning rivojlanishi, dunyoq miqiyosida davlatlararo hurmat e'tiborga sazovor bo'lishi, kelajak avlodni yanada o'qimishli, har tomonlama bilimdon qilib tarbiyalashni talab qiladi.

Yuz berayotgan o'zgarishlar oldimizga yoshlarning huquqiy davlat tizimi va mohiyatini chuqurroq anglashi, qonun asoslarini o'rganishini, qonunlarga hurmat bilan munosabatda bo'lishni, qonun talablarini so'zsiz bajarishni hamda o'z huquq va burchlarini bilishlarini talab etmoqda.

Ushbu qo'llanmaning mazmunini davlat va huquqning kelib chiqishi, jamiyat taraqqiyotida ularning o'rni, davlat, davlat shakllari, huquq, huquqbuzarlik tushunchasi, Konstitutsiyaviy huquq, Fuqarolik huquqi, Ma'muriy huquq, Jinoyat huquqi, Oila huquqi, Tabiatni muhofaza qilish va boshqa huquq sohalari, ularning maqsad va vazifalari, inson hayotidagi o'rni to'g'risidagi bilim asoslari tshkil etadi.

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 1.

Darsning mavzusi: : Jamiyat, davlat va huquqning o'zaro munosabati

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Davlat va huquqning kelib chiqishi, ijtimoiy mohiyati. Davlatlar tasnifi, huquqning kelib chiqishi huquqiy davlat tushunchasi

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarning dunyoqarashini o'zgaritish.

Darsning turi: Nazariy.

Darsning metodi (uslub): ma'ruza.

Fanlararo bog'lanish: Tarix, geografiya, jamiyatshunoslik, iqtisod.

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar, test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2. Fikrlashni jamlash va o'tilgan mavzuni takrorlash

3. Yangi mavzu bayoni:

- A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.
- B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

- 1.Davlat va huquq asoslari fanining maqsad va vazifalari.
- 2.Davlatning vujudga kelishi haqida nazariyalar, davlatning belgilari.
- 4.Huquqning vujudga kelishi, uning belgilari.

1.«Huquqshunoslik» fani O'zbekiston Respublikasi mustaqilligini rivojlantirishda ijtimoiy-huquqiy munosabatlar mohiyatini va xususiyatini o'rgatadi. Bu fan mustaqilligimizning mustahkamlanishida, yangi qonunlar qabul qilinishida o'tmishdagi mutafakkirlarimizning o'g'itlari, huquqiy qarashlari, pand-nasihadarini ham bilishga yondashadi.

«Huquqshunoslik» fanining **maqsadi** Davlat va huquq nazariyasi, davlatning vujudga kelishi, O'zbekiston Respublikasining mustaqillik omillari, davlat organlari, ularning vakolatlari, ma'muriy, mehnat, fuqarolik, oila, jinoyat, tabiatni huquqiy muhofaza qilish va boshqa huquq sohalarini bo'yicha nazariy va amaliy bilimlar berish, yoshlar huquqiy bilimi, madaniyati va ongini oshirishga yordam berish, huquqbuzarlikning oldini olish, ularni qo'nunga bo'ysunish va hurmat ruhida tarbiyalash, rivojlangan bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik, huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyati qurishda o'z hissalarini qo'shishdan iboratdir.

Qonun ustuvorligini ta'minlash, shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarining uzviyligini, huquqiy demokratik davlatni barpo etishda yoshlarning o'zini bildirish fanning asosiy vazifasidir.

Huquqshunoslik fani davlat va huquq masalalariga oid tushunchalar, qarashlar tizimini aniqlashga, davlat va huquq to'g'risidagi mufassal tasavvurlarni boyitishga yordam beradi. «Huquqshunoslik» fanini mukammal bilishda «Davlat va huquq nazariyasi» fanini bilish muhim o'rinni egallaydi. Chunki bu fan davlat va huquq nazariyasini, nazariy qoidalarni, ijtimoiy-siyosiy hayotning turli tomonlarini o'rgatadi. Davlat va huquq nazariyasi ijtimoiy fan bo'lib, bunda o'rganadigan soha ijtimoiy hodisa— davlat va huquqdir. Uning boshqa ijtimoiy faniardan farqi — davlat va huquqiy ustqurtmaga doir masalalarni o'rgatish, kishilarning ijtimoiy hodisalar to'g'risidagi tasavvurini, bilimni boyitish, davlat va huquqning kelib chiqish sabablarini, uning mohiyatini, rivojlanishini bilishdan iboratdir.

Huquqshunoslik predmeti davlat va huquqning vujudga kelishidagi umumqommiy asoslar, davlat va huquqning rivojlanishi va takomillashuvidir.

Yuridik fan sohalarini o'rganishdan avval davlat va huquq to'g'risidagi asosiy nazariyani bilish, maxsus fanlarni o'rganishda yordam beradi.

Davlat va huquq muammosi insoniyatni ming yillardan beri o'ylatib keladi. Bu qadimgi misrliklar, hindlar, xitoylar, vavilonliklar, forslar, yahudiylar, greklar, rimliklar va boshqa xalqlarning mifologik manbalarida o'z aksini topgan.

Davlat va huquq viyudga kelishi to'g'risida har xil fikrlar, qarashlar, taxminlar mavjud. Ayrim olimlar, mutafakkirlar davlatni ilohiy kuch, Olloh tomonidan ixtiyor qilinganligini, shu sababdan u doimiy, o'zgarishi esa diniy tashkilotlar va diniy boshqaruvchi shaxslarga bog'liq deb tushuntiradilar. Bu nazariya **teologik** deb nomlanib, Foma Akvinskiyning asarlarida berilgan.

Aristotel, Filmer, Mixaylovskiy va boshqalar fikricha insonlar jamoa bo'lib yashashgan, ular birgalikda mehnat qilish, bir-birlarini tushunish uchkn oila qurishlari, oilalarni birgalashtirishlari kerak edi. Uning narijasida davlat vujudga kelgan deytilar. Bu nazariya **patriarxal** nazariya deb ataladi.

Davlat va huquq to'g'risidagi **shartnomali** nazariya XVII—XVIII asrlarda vujudga kelgan bo'lib, uning asoschilari Grohiya, Russo, Radishev va boshqalar. Bu nazariyaga asosan davlat ixtiyoriy-aqliy kelishuv natijasida shartnpma tuzish tufayli vujudga kelgan, deb talqin qilinadi. Kishilar shartnoma tuzib, o'z ixtiyorlari orqali ayrim huquqlarini, erkinliklarini davlatga berishgan.

XIX asrda **zo'rlik** nazariyasi asoschilari Dyuring, Gumplovich, Kautskiy va boshqalar davlatning vujudga kelishini urush, zo'ravonlik, harbiy-siyosiy faktorlar asosida amalga oshganligi to'g'risida o'z asariarida yozib qoldirganlar. Bu nazariya tarafdorlari bir qabilani ikkinchisiga bo'ysundirish uchun maxsus bostirish idoralari kerakligi tarafdori edilar.

Materialistik nazariya asoschilari K. Marks, F. Engels, V. I. Lenin davlat vujudga kelishining sababini ijtimoiy-iqtisodiy sabablardan deb bilishgan. jamiyatda har xil mehnat taqsimoti, kasb turlari, ayrim tabaqa — sinflar paydo bo'lishini davlat kelib chiqishi sababi deb tushuntirganlar.

Yana bir nazariya bu **psixoiogik** ruhiyat nazariyasi. Nazariya tarafdorlari Petrojitskiy, Tarda, Freyd va boshqalar davlat vujudga kelishini insonning ruhiyatidagi o'zgarishlar bilan bog'laydilar. Ayrim shaxslar o'z ruhiyatlarida, istaklarida boshqalami o'ziga bo'ysundirish, o'zgalar ustidan hukmronlik qilish qobiliyatiga ega bo'lganliklari sababli o'zlarini hukmron shaxs sifatida ko'rsatadilar. Boshqalar esa shu shaxslarga bo'ysunish, ularning qo'l ostida xizmat qilish kabi ruhiy tushkunlik sezadi. Buning natijasida hukmron va bo'ysunuvchi shaxslar vujudga keladi.

Davlat va huquq nazariyasiga doir fikr, mulohazalar o'rta Osiyo mutafakkirlari, olimlarini ham juda qiziqtirgan. Masalan, V-VT asrlarda O'rta

Osiyo hududida ko'tarilgan xalq qo'zg'olonining yo'lboshchisi Mazdak odamlar tengligi to'g'risida ta'limotni namoyon qilgan. Xoshim ibn Xoshim (Muqanna)ning g'oyalarining izdoshi edi. IX-X asrlarda yashagan Abu Nosir al-Farobiy oqilona davlat tuzish to'g'risida tasavvurlarga ayniqsa salmoqli hissa qo'shdi. Uni Gegel Sharqning Aflotuni deb atagan edi.

Farobiy o'zining "**Fozil odamlar shahri**", Qonunlar haqida kitob", "Baxt-saodatga erishish yollaridagi risola", "Shaharni boshqarish", "Fazilatli xulqlar" asarlarida jamiyat va davlat muammolari haqida fikr yuritadi. Davlatning paydo bo'lashini odamlarning birlashishiga bo'lgan tabiiy intilishi deb qaraydi. Farobiy odamlar birlashgandan so'ng sa'y-harakati zarur shart-sharoit yaratadigan, ular faoliyatini yo'naltiradigan muayyan ijtimoiy tashkilot kerak deb biladi. Davlat esa shunday tashkilot hisoblanadi. Farobiy davlatni ikki xilga bo'ladi. Birinchisi—"fazilatli -ideal" davlat, bu davlatdagilar hammasi baxtli, bu davlatning modelini u o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida ko'rsatib beradi..

Ikkinchisi- bu fazilatsiz xayoliy, yolg'on baxt-saodatga eltadigan davlat.

Farobiy davlat boshqarish shakli cheklanmagan monarxiya bo'lishi tarafdori edi. Hukmdor aql-zakovatli, bilimdon bo'lishi va uning atrofida gilar ham shunday fazilatli bo'lishlari darkor deb bilar edi.. Umumiy baxt-saodat va ideal ijtimoiy birlashish g'oyasi Sharqning Abu Rayhon Beruniy va Abu Ali ibn Sino kabi qomusiy olimlarini ham ilhomlantirdi. Buyuk o'zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy O'rta osiyodagi ijtimoiy-siyosiy g'oyalar rivojlanishi tarixida muhim o'rin tutadi. Uning davlat to'g'risidagi qarashlarining asosiy qoidalari "Saddi Iskandariy", "Vaqfiya", "Ajam podsholari tarixi" asarlarida bayon qilingan.

Buyuk shoir va faylasuf Mirzo Bedil davlat insoniyat jamiyatining boylar va kambag'allarga, eziluvchi va ezuvchilarga bo'linishi natijasida kelib chiqqan deb tushuntiradi.

Davlat va huquq muammolariga Ahmad Mahmud — Ahmad Donish ham doimo e'tibor bergan. "Davlat,-deb qayd etadi. A. Donish,-xalq bilan podsho o'rtasida xalqni talon-taroj va o'g'irlikdan himoya qilish maqsadida tuzilgan shartnoma natijasida shakllanadi».

XIX va XX asr oralig'ida yashagan va ijod etgan O'zbekiston demokratik tafakkurining yana bir vakili Muqimiy (Muhammad Aminxo'ja Mirzaxo'ja) nafaqat feodal tartiblarini, balki

yangidan paydo bo'lgan ekspluatatorlarni, Turkistondagi rus ma'muriyatini tanqid- qilib chiqdi. Muqimiy Furqatdan farqli ravishda islohodatga ishonmas edi. U mavjud davlat hokimiyati to'laligicha boylarga bog'liq, ular xalq manfaatlarini hech qachon hisobga olgan emas va olmaydi deb ta'kidlar edi.

Davlat va huquq nazariyasi uning kelib chiqishi haqidagi yangi bilimlar bilan boyishda davom etmoqda, davlat va huquqning mohiyati va funksiyalarida sinfiylik va umumijtimoiy nisbatlarning qo'shilishi yuz bermoqda. Hozirgi zamon davlat va huquq nazariyasini baholashga yangicha yondashuvlar zarur. Respublikaning rivojlanish bosqichida unda yuz berayotgan davlat va huquqiy jarayonlar, huquqiy davlatda fuqarolik jamiyati muammolari o'z yechimini kutmoqda. Tabiatni muho-faza qilishda, siyosiyashtirishdan qaytishdan ma'naviy hayotda, siyosiy yo'l boshchilik va muxolifat hamda boshqa bir qancha masalalarda davlat va huquqning o'zaro hamkorligi tobora dolzarb bo'lib qolmoqda.

2. Insoniyat vujudga kelishi bilan u yakka o'zi yashay olmaydi. Inson kimlar bilandir muomalada bo'lishini, fikr-mulohaza qilishini tabiat qonuniyati desak ham bo'ladi. Jamiyat qanday, qay tarzda vujudga kelganligi to'g'risida hozirgi davrgacha biror-bir aniq tushuncha yo'q desak xato bo'lmaydi. Lekin jamiyat uchun eng asosiy belgi - bu ongli va ixtiyoriy ravishda shaxslarning birgalikda munosabatda bo'lishi. Agar inson xohlamasa, birga yashashni istamasa u ongli ravishda hech kimga qo'shilmaydi. Shuning uchun jamiyatga kirgan shaxslarning umumiy qiziqishi, istagi bo'lishi kerak. Lekin bu bilan hamma bir xil tushuncha, bir xil fikrga ega bo'lmagani tufayli jamiyatda yashay olmaydi, deb aytish noto'g'ri, chunki jamiyat a'zosi har xil fikrda, tushunchalarda bo'lishi mumkin.

Jamiyat undagi odamlarning o'zaro bog'liqligi, hamkorligi asosida tashkil topadi. Bu hamkorlik har bir jamiyatdagi shaxsning kamol topishiga ko'maklashishi lozim. Jamiyat bugun birlashib ertaga tarqalib ketadigan uyushma emas. Bu mustahkam, bir-biriga bog'langan, doini yashash imkoniyatiga ega jamoa uyushmasidir. Bu jamiyatdagi p'zaro bog'liqlik natijasida odamlar kamol topishi, rivojlanib borishi kerak. Odamlarni birlashib yashashlari fikrlasbi uchun qandaydir g'oya birlashtirib turadi. g'oya inson hayotiga mazmun bag'ishlaydigan, uni harakatga keltirib maqsad sari yetaklaydigan fikrdir. Masalan, O'zbekistonda yashovchi har bir millat vakilining o'z qarashlari, xilma-xil tushunchalari bo'lishi tabiiy, lekin ularning hammasini birlashtiradigan g'oya - shu davlatning kelajagi uchun, farovonligi uchun o'z hissasini qo'shish, Vatanim deb O'zbekistonni sevish kabi manfaatlarini o'z ichiga oladi Inson jamiyatning asosini tashkil qiladi. Lekin inson jamiyat bilan bog'lanish muammosini, huquq, erkinlik burchlarini, nima qilishi mumkin, nima qilishi mumkin emas kabi xislatlarni, qoida, qonun tartiblarini bilishi kerak. Bu qoidalar inson va jarniyat o'rtasidagi munosabadarni tegishli organlar, hokimiyat orqali tartibga soladi.

Jamiyat tushunchasi o'z ichiga aql va ongli ravishda odamlarning birlashishi, ular o'rtasida umumiy qiziqish bo'lishi, bu qiziqish ularni birga ishlashi, rivojlanishiga olib kelishi, odamlar munosabatlari ma'lum qoidalar, tartiblar bilan bog'liqligini, bu qoidalarga rioya qilish uchun ichki va tashqi kuch hukmronlik vositalari bo'lishni, jamiyat yangilanishi uchun shart-sharoitlar mavjud bo'lishi lozimligini oladi.

Eng qadimgi davrda ibtidoiy jamoani boshqarish. Insoniyat har xil jamiyatga birlashib jamoa, uyushma bo'lib yashab kelgan. Bir davrlarda davlat bo'lmagan, odamlar to'da-to'da bo'lib yashaganlar. Bu davrda hali to'laligicha aql, idrok birlashish to'g'risidagi asosiy maqsad nimaga kerak ekanligi ayon bo'lmasa ham, inson yakka o'zi hayot kechira olmasligi aniq bo'lganligi tufayli kimlargadir qo'shilib, kimlardandir himoya kutish shartligini bilar edi. Chunki ibtidoiy jamoa deb nomlangan uzoq bir davrda odamlarda mehnat qurollari, himoya qurollari, kiyim-kechak, yashash uchun biror bir sharoit bo'lmagan. Insonlar tashqaridan kelgan hujumlarga qarshi chiqish, yashash uchun oziq-ovqadarni qidirib topishga birgalashib harakat qilishlari shartligiiii tushungan holda to'da-to'da bo'lib yashar edilar. Mehnat qurollari umumiy bo'lishi, birgalikda jamoa bo'lib ov qilinishi natijasida topilgan ovqatlar teng bo'linib jamoa a'zolariga taqsimlangan.

Birinchi tashkil qilingan jamoalar guruh, qabila, birlashmalar shaklida tuzila boshlangan edi. Urug' bu shaxsiy uyushma bo'lib, kim, qaysi hududda yashashi aniqlanmagan. Bu jamiyat a'zolari qon-qarindoshlik xususiyatlari asosida birlashgan edi. Ular bu hududdan u hududga kirib yurishi mumkin edi.

Bu jamiyatda hukmdorlikni kattalar amalga oshirar edi. Asosiy o'rin o'z-o'zini boshqarish shaklida amalga oshib, urug'lik umumiy majlisida hamma masala hal qilinar edi. Umumiy majlis oqsoqolni,

o'zlari orasida hurmatga sazovor odamlardan harbiy boshliqni saylar edi. Ular urug'larini boshqarishda o'z vazifalarini bajarar edilar. Diniy masalalar bilan shug'ullanuvchi alohida shaxslar ham mavjud bo'lgan. Lekin urug'da yuqorida ko'rsatilgan boshliqlarning birontasi alohida boshqarish huquqi bilan cheklanmagan bo'lib, hamma masalalar majlisda hal qilinardi.

Asta-sekin urug'lar kengayib, birlashib qabilalar uyushmasini tashkil qila boshlagan. Qabilalarning umumiy ishlarini kengash boshqarardi. Kengash oqsoqol va harbiy boshliqlardan tashkil topgan.

Eng qadimgi davr tuzumida insonlarning o'zaro munosabatlari maxsus kishilar orqali tartibga solinib turilgan. Ular urf-odat, diniy aqidalar, xulq-atvor qoidalari, mehnat, oila, jamiyat a'zolari bilan munosabatdagi tartiblardan iborat bo'lgan.

Jamiyat oilalarga, oilalar — boylar va kambag'allarga bo'linishi, mehnat taqsimotini vujudga kelishi davlatni tashkil topdirdi. Hamma jamiyat a'zolarini tartib doirasida tutib turadigan maxsus uyushma — davlat vujudga kela boshladi. Demak, davlat insonlarning jamiyatdagi o'rni, rivojlanishi natijasida vujudga kela boshladi.

Davlatning vujudga kelish nazariyasiga ilmiy yondashishda hozirgi davrga mos fikrlarni o'rganish, talqin qilish va baho berish olimlarimiz oldidagi ulkan muammo bo'lib qolmoqda.

3. Eng qadimgi davrda asta-sekin o'zgarishlar ro'y bera boshladi. Odamlar o'zlari ov qilish, yerdan foydalanish, oziq-ovatlarni topish maqsadida har xil qurollar ishlab chiqa boshladilar. Tropik, subtropik joylardan chiqib yer yuzi hududiga tarqala boshladilar, yashash uchun kurash insonni har xil mehnat bilan shug'ullanishga majbur qildi.

Kishilar ekin ekish, mol boqish kasbini o'rgandilar. Mehnat taqsimlanishi urug' orasida o'z ta'sirini ko'rsata boshladi. Erkaklari uddaburon, hozirgi ibora bilan aytganda, tadbirkorlari sekin-asta ortiqcha mol-mulk orttira boshladilar. Bu esa o'zining mulkiga ega bo'lish istagini amalga oshirdi. Jamiyatdagi shaxslar har xil tabaqaga bo'linishi natijasida uni endi boshqarish mushkul bo'lib qoldi. Bir-biriga qarama-qarshi, bir-biriga bo'ysunishni istamagan guruhlarini, shaxslarni tartib doirasida tutadigan kuch kerak bo'lib qoldi. Erkaklar o'zlariga yakka xotin, undan tug'ilgan farzand bo'lishini, topgan mol-mulkiga merosxo'ri bo'lishini talab qila boshladilar.

Davlatning vujudga kelishi to'g'risida har xil tushunchalar bo'lishi tabiiy, albatta. Lekin asosiy sabab bu inson, uning intilishi, o'sishi, aqli, ongi, ruhiy xohishi, istagi va tabiat qonuniyati.

Davlat qanday shaklda vujudga kelmasin, uning negizida umumiy hukmronlik asosiga tayangan odamlarning birlashuvini maqsad qilib oldi. Shuning uchun davlat jamiyatdan chiqqan, jamiyat ustiga o'zini-o'zi qo'ygan siyosiy hukmron tashkilot. Davlat hukmronligi jamiyatni birlashtiruvchi, tashkil etuvchi, majburlovchi kuch bo'lib hisoblanadi.

Davlatda har xil boshqa jamoa uyushmalari bo'lishi mumkin, albatta. Lekin bu uyushmalar davlat tomonidan chiqarilgan qonunlarga rioya qilishi, qonun doirasida ish ko'rishi shart.

Demak, davlat bu butun mamlakat hududida tola hukmronlikka ega tashkilot, davlat jamiyatda yashovchi har bir shaxsning irodasini ifoda etish yo'llarini aniqlab beradi, jamiyatning ichki, tashqi rivojlanishini ko'rsatib beruvchi, jahon davlatlariga tanituvchi maxsus vakil bo'lib hisoblanadi.

Davlat vujudga kelishi bilan unga xos belgilar paydo bo'ldi. Ular:

- 1. Davlat o'z hududiga ega bo'lishi, chegara daxlsizligi;**
- 2. Davlat apparati vujudga kelishi (armiya, politsiya va hokazo.);**
- 3. Huquqni shakllantirish;**
- 4. Soliq yig'ish.**

Ma'lumki ibtidoiy jamoa tuzumida odamlar to'da-to'da bo'lib yashagan, maxsus huquq, uy-joy masalasiga e'tibor berishmagan. Davlat vujudga kelishi bilan uning o'z hududi, chegarasi, chegara daxlsizligi buzilsa urush e'lon qilishi mumkin bo'lib qoladi.

Davlatda yashovchi odamlarning tartib doirasida turishi uchun maxsus tashkilotlar — sud, armiya, politsiya va boshqalar bo'lishlari shart edi.

Lekin bu tashkilotlar o'z ishlarini qonun asosida amalga oshirishlari kerak edi. Shu sababdan o'sha davlatning tuzilishini, siyosati, boshqarilishlarini himoya qiladigan huquq normalari ishlab chiqildi.

Davlat tashkilotlarida ishlovchilarga haq to'lash uchun, xalqni tartib doirasida tutuvchilarga to'lanadigan mablag', pul, xalqning o'zidan soliq tariqasida olinadi boshlandi.

1. Davlat shakllari deganda uning uch tarkibiy qismi-boshqaruv shakli, davlat tuzilishi va

davlat rejimi tushunilishi kerak.

Davlatning boshqaruv shakli **monarxiya** va **respublikaga** bo'linadi.

“Monarxiya” atamasi yunoncha so'z bo'lib -“yakka hokimlik” degan ma'noni bildiradi. O'z navbatida monarxiya **mutloq** hamda **konstitutsion** maonarxiyaga bo'linadi. **Mutloq monarxiya** shaklidagi boshqaruvning asosiy bekgisi monarxning to'la hokimiyatini cheklaydigan biror-bir davlat organining yo'qligi. Konstitutsiyaviy monarxiya shunday boshqaruv shaklidan iboratki, bunda monarx hokimiyati vakillik organi tomonidan cheklangan bo'ladi. Bunday cheklash odatda parlament tasdiqlaydigan Konstitutsiyada mustahkamlanadi.

Respublika (lotincha respublica)-umumiy ish degan ma'noni bildiradi-davlat hokimiyati aholi tomonidan muayyan muddatga saylab qo'yadigan organlar tomonidan amalga oshiriladigan boshqaruv shklidir.

Respublika **parlamentar, prezidentlik va aralash** turga bo'linadi.

davlatning tuzilish shakli shu davlatning ma'muriy –hududiy jihatlardan tashkil etilishini belgilaydi. Davlat tuzilish shakliga ko'ra, **unitar, federativ, konfederativ, imperiya** bo'lishi mumkin.

Unitar so'zi yakka degan ma'noni bildirib, davlat tuzumida oddiy viloyat, shahar, tuman va h.k. bo'linmalariga ega bo'ladi. Bu bo'linmalar suveren huquqqa ega emas. Unitar davlatning federativ davlatdan farqi unda yakka Konstitutsiya, yagona Oliy davlat organi va h.k. mavjudligida.

Federatsiya — birlashgan, ittifoq ma'nosini bildiradi. Federativ davlat esa bir necha siyosiy-huquqiy mustaqil davlat tuzilmalaridan tashkil topgan murakkab davlat hisoblanadi. .

Konfederativ davlat bu muayyan maqsadlarga erishish uchun tuzilgan to'la mustaqil davlatlarning ko'ngilli ittifoqidir.

Imperiya — zo'rlik bilan tashkil etiladigan murakkab davlat bo'lib, tarkibiy qismlarning oliy hokimiyatga bog'liqlik darajasi juda turli-tumandir.

Davlatning funksiyalari ikkiga bo'linadi:

1. Ichki funksiyalar

2. Tashqi funksiyalar (mamlakatni mudofaa qilish va xalqaro faoliyat (tashqi iqtisodiy va tashqi soyosiy))

4. Insoniyat vujudga kelishi bilan o'zini jamiyatda tutish qoidalari ham vujudga kelgan. Davlatgacha davrda bu qoidalar, urf-odat diniy me'yorlar shaklida bo'lib, jamiyat a'zolari bularga rioya qilgan. Asta-sekin jamiyat rivojlanishi mehnat taqsimotini, oilaviy turmushda yakka nikoh vujudga kelishi bu qoidalarni ixtiyoriy bajarish bilan birgalikda majburiy bajarishni ham talab qila boshladi. Jamiyatdagilarning o'zaro munosabatini vujudga keltira boshlagan xususiy mulkchilik kishilarning huquqlarini, talablarini, ehtiyojlarini tartibga solishni ij-timoiy hodisa — hayot talabiga aylantirdi. Bir so'z bilan izohlaganda, jamiyatdagi o'zaro munosabatlarni shakllanishini amalga oshirish yo'lini ko'rsatib beruvchi qoidalar, normalar vujudga kela boshladi. Bu normalar huquq, huquqiy aktlar deb atala boshladi.

Huquqning vujudga kelishi to'g'risida har xil nazariyalar, qarashlar mavjud. Sitseron, Lokk, Russo, Monteske, Golbax, Radishev huquqni tabiiy voqea deb tushuntirganlar. Bu nazariya asosida tabiiy huquq— yashash, rivojlanish, kasb bilan shug'ullanish, jamiyat va davlat ishida ishtirok etish huquqlari yotibdi. Har bir davlat insonsiz mavjud bolmaganidek, inson ham tabiiy huquqlarga ega.

Tarixiy maktab huquqiy nazariyasi inson o'ziga-o'zi bajarilishi shart bolgan qoidalarni vujudga keltirib, o'zi unin bajanlishini ta'minlaydi, degan fikrni bildiradi. Bu nazariya tarafdorlari qonunshunoslar o'zidan-o'zi huquq normalarini ishlab chiqmaydi, buning uchun ijtimoiy tuzum jamiyat rivojlanishining talabini e'tiborga olish lozim deb ham talqin qilishadi.

Realistik huquq nazariyasi, huquqni tashqi rivojlanish, taassurot asosida vujudga keladi deb tushuntkadi. Inson o'z oldiga qandaydir bir maqsad qo'yib huquq asosida o'z maqsadiga erishadi.

Sotsiologiya huquq maktabinmg asosi insonning huquqqa taalluqli, huquq bilan bog'liq xulq-atvorini, huquqiy munosabat tizimini o'rganishga qaratilgan.

Huquqning kelib chiqish nazariyasining y ana bir shakii qoidali yo'nalish bo'lib, uning tarafdorlari huquq tizimini bosqichma-bosqich, bir tizimdan ikkinchi ti-zimga o'tadi deb talqin qilishadi. Asosiy o'rin qonunga, unga bo'ysunishiga qaratilib, boshqa huquqiy hujjadar qonun asosida bo'lishi kerakligi ko'rsatiladi. Bu huquq nazariyasi tarafdorlarining fikri huquqiy davlat

g'oyasiga yaqinroqdir.

XX asrda psixologik huquq nazariyasi tarafdorlari keng tarqala boshladi. Jamiyat a'zolarining mulkiy va shaxsiy munosabatlarini, shaxslarning jamiyat boyliklaridan foydalanish erkinliklarini, huquqlarini amalga oshirish jarayonining yechimini psixologik huquq nazariyasi ko'rsatib beradi.

Materialistik huquqiy nazariya negizida huquq iqtisodiy hukmron sinfnig irodasini ifoda etadi degan tushuncha bildiriladi. Bu nazariyaga binoan huquq davlatdagina mavjud, davlat o'z kuchini yo'qotishi bilan huquq ham tugaydi deb tasdiqlashadi.

Yuqoridagi bir necha huquq vujudga kelishi to'g'risidagi nazariyadan kelib chiqqan holda **huquqqa xos quyidagi belgilarni** ko'rsatish mumkin:

1. Huquqning davlat tomonidan o'rnatilishi va ta'minlanishi;
2. Barcha uchun majburiyligi;
3. Huquqning qonunlar va boshqa normativ hujjatlarda ifodalanishi;
4. Sub'ektiv huquqlar orqali harakat qilish

Demak, huquq jamiyat a'zolari rivojlanishini, jamiyatda tartib o'rnatishni tashkil etish, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish vositasi.

Huquq bu — davlat tomonidan o'rnatilgan va himoya qilinadigan jamiyatning ijtimoiy munosabatidan kelib chiqqan, buton jamiyatning irodasini ifoda etuvchi, bajarilishi shart bo'lgan xulq-atvoming yuridik qoidalari majmuasidir.

Huquqiy normalarning o'z ifodasini topishi va aks ettirilish asoslari huquq shakli deb ataladi.

Yuridik normalarda asoslangan maxsus davlat hujjatlari huquq manbai hisoblanadi.

Jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solib turuvchi huquq sohalari mavjud. Huquq sohalari quyidagilarga — Konstitutsiyaviy huquq, fuqarolik, ma'muriy, jinoiy, yer huquqi, mehnat, pila, jinoiy-ijroiya, qishloq xo'jaligi, ekologiya (tabiatni muhofaza qilish), moliya, fuqarolik-ijroiya va hokazolarga bo'linadi. **Huquq sohalari** sohachalarga, institutlarga bo'linadi. Masalan, fuqarolik huquq sohasi — majburiyat, intellektual mulk, vorislik huquq sohachalarini o'z ichiga oladi, Huquq institutlari ijtimoiy munosabatlarni u yoki bu turlarini tartibga soladi. Masalan, mehnat huquqi mehnat intizomi, moddiy javobgarlik, mehnat muhofazasi va hokazo institudarni o'z ichiga oladi. Shaxslarni maxsus huquqqa ega bo'lish va burchlarni bajarish jarayoni huquq notmalari orqali tartibga solib turuvchi ijtimoiy axloqqa huquqiy munosabat deb ataladi. Huquqiy munosabatlar Konstitutsiyaviy, ma'muriy, fuqarolik, jinoiy va hokazolarga bo'linadi.

Huquqiy munosabatlar oddiy yoki murakkab bo'lishi mumkin. Bu munosabatlar qisqa vaqt uchun yoki uzoq muddatga mo'ljallanadi. Huquqiy munosabatlarni vujudga keltiruvchi asoslar moddiy-mulkiy yoki yuridik turlarga bo'linadi.

Tayanch iboralar: Jamiyat. Davlat. Huquq. Huquqiy davlat. Unitar. Federesiya. Konfederasiya. Monarxiya. Respublika.

5. O'tilgan mavzuni mustahkamlash va yakunlash.

Savollar:

1. Davlat va huquq asoslari fani nimani o'rgatadi?
2. Jamiyat nima?
4. Huquq nima?
5. Huquqiy davlatning belgilarini sanang

6. Xulosa. «Huquqshunoslik» fanining **maqsadi** Davlat va huquq nazariyasi, davlatning vujudga kelishi, O'zbekiston Respublikasining mustaqillik omillari, davlat organlari, ularning vakolatlari, ma'muriy, mehnat, fuqarolik, oila, jinoyat, tabiatni huquqiy muhofaza qilish va boshqa huquq sohalari bo'yicha nazariy va amaliy bilimlar berish, yoshlar huquqiy bilimi, madaniyati va ongini oshirishga yordam berish, huquqbuzarlikning oldini olish, ularni qo'nunga bo'ysunish va hurmat ruhida tarbiyalash, rivojlangan bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik, huquqiy davlat va erkki fuqarolik jamiyati qurishda o'z hissalarini qo'shishdan iboratdir.

Tayanch iboralar: Jamiyat. Davlat. Huquq. Huquqiy davlat.

7. Uyga vazifa . Mavzuni oqib, seminar darsiga tayyorlanib kelish

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 2. Darsning mavzusi: : Jamiyat davlat va huquq

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Huquqiy davlat, uning asosiy belgilari, huquqiy davlat to'g'risidagi asosiy g'oyalar va ta'limotlar

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarning mavzu yuzasidan tushunchalarini mustahkamlash
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish

Darsning turi: Seminar

Darsning metodi (uslub): Aralash

Fanlararo bog'lanish: Tarix, geografiya, jamiyatshunoslik, iqtisod.

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar , test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2. Fikrlashni jamlash

- 1.Davlat nima?
- 2.Davlat shakllari haqida gapiring
- 3.Huquq nima va uning belgilarini sanang?

Uyga vazifa:

- 1.Davlat va huquq asoslari fani nimani o'rgatadi?
- 2.Jamiyat nima?
3. Huquq nima?
4. Huquqiy davlatning belgilarini sanang

4. Yangi mavzu bayoni

Reja:

1. Huquqiy davlat to'g'risidagi nazariy asoslar, manbalar, g'oyalar
2. Huquqiy davlatning asosiy belgilari
- 3.O'zbekistonda huquqiy davlatni barpo etish masalalari

Hozirgi davrda huquqiy davlat to'g'risida, uning ahamiyati to'g'risida ko'p fikrlar yuritildi. Respublikamizda huquqiy davlat barpo etilishi Konstitutsiyada o'z ifodasini topgan.

Huquqiy davlatga uzoq-uzoq yillardan beri ulamolarimiz o'z munosabatlarini bildirib kelganlar. Spinoza, Gobbs, Lokk, Aristotel, Sitseron, Beruniy, Amif Temur va boshqalar huquqiy davlatda xalq hokimiyati tashkil etilishining nazariy asoslarini yaratib, qonun hukmronlik qiladigan davlat ko'rinishini hokimiyat bo'linishi to'g'risidagi g'oyalar tizimini ishlab chiqqanlar. Huquqiy davlat nazariyasining falsafiy asosini I. Kand shunday ta'riflaydi: «Davlat bu huquqiy qonunlarga bo'ysundirilgan juda ko'p odamlarning birlashuvidir».

Donishmandlarimiz u yoki bu davtda huquqiy davlat to'g'risida o'z ruyg'ularini, istaklarini, tasavurlarini meros qilib qoldirar ekanlar, bugungi kunda ham ularning qarashlari o'z o'miga ega.

Huquqiy davlatga hozirgi olimlarimiz quyidagi belgilarni mos deb biladilar. Huquqiy davlatda hokimiyat ishlarini amalga oshirishda shaxs munosabati va har xil uyushmalar faoliyati huquqiy asosda amalga oshiriladi. Huquqiy davlatning iqtisodiy asoslarini xilma-xil mulk turlari tashkil etadi. Uzoq yillar sobiq ittifoq tuzumida xususiy mulkka qarshi turilgan edi, hozirgi kunda esa xususiy mulk boshqa mulklar qatorida davlat himoyasida ekanligi respublikamiz Konstitutsiyasida o'z ifodasini topgan. Huquqiy davlatning ijtimoiy asosini o'zini o'zi boshqara oladigan fuqarolik jamiyati tashkil

etadi va bu jamiyat erkin shaxslarni birlashtiradi. Ma'naviy jihatdan bu davlat — insoniylik, haqqoniylik, teng huquqlilik, inson erkinligi kabi tuyg'ularning rivojlanishiga zamin yaratadi. Bu davlatning siyosiy tabiatini uning suverenligi tashkil etadi.

Huquqiy davlatda qonuniylik hamma jamiyat hayotida o'rin egallaydi, qonun ustunligiga amal qilinadi. Har bir shaxsning real huquq egasi bo'lib, uni amalga oshirishi ta'minlanadi. Davlat fuqarolar oldida, fuqarolar davlat oldida o'z burchlarini bajarishi, hokimiyat bo'linishi, qommiylik o'rnatilishi, huquq tartiboti to'g'ri yo'lga qo'yilishi kabi ishlar amalga oshiriladi. Huquqiy davlatga xos yuqorida ko'rsatilgan xususiyatlarning ko'pi respublikamizda amalga oshirilmoqda.

5. Mavzuni mustahkamlash uchun talabalar o'rtasida savol-javob o'tkaziladi.

6. Mustaqil ishlash uchun talabalarga shu mavzu yuzasidan krossvord tuzish vazifasi beriladi (10 minutgacha).

5 Darsda faol va passiv qatnashgan oquvchlar harakati va baho va ballar e'lon qilinadi

6 8. Uyga vazifa: O. Karimova Huquqshunoslik 9-26 betlarni o'qish

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 3.

Darsning mavzusi: : Konstitutsiyaviy huquq asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Konstitutsiya va uning tarixiy rivojlanishi, Konstitutsiyaning asosiy funksiyalari, O'zbekiston respublikasi Konstitutsiyasining asosiy prinsiplari.

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarni qonunlarni hurmat qilish ruhida tarbiyalash

Darsning turi: Nazariy.

Darsning metodi (uslub): ma'ruza.

Fanlararo bog'lanish: Tarix, Konstitutsiyani o'rganish jamiyatshunoslik, iqtisod.

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar, test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2. Uyga vazifani so'rash. Uyga vazifa Aqliy hujum o'yini oqali so'rab olinadi

3. Fikrlashni jamlash. O'tilgan mavzining tayanch iboralari takrorlanadi

4. Yangi mavzu bayoni:

- A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.
- B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

1. Konstitutsiyaviy huquq tushunchasi, manbalari, tizimi.
2. Konstitutsiya- davlatning asosiy qonuni
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi

Konstitutsiyaviy huquq — ijtimoiy tuzum va davlat organlari tizimini, shaxsning mavqeini, davlat hokimiyatini amalga oshirishda yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarni boshqarib turuvchi huquqiy normalar majmuini o'z ichiga oladi. Konstitutsiyaviy huquq birinchi navbatda ijtimoiy tuzum asoslarini mustahkamlaydi. Ma'lumki, har bir davlatning negizi uning ijtimoiy tuzumi bilan bog'liq. Shuning uchun davlatning Asosiy Qonuni eng avvalo ijtimoiy tuzumni tartibga solish maqsadini ko'zlaydi. Ijtimoiy tuzum xususiyati — oliy hokimiyat kimga qarashli ekanligi, kim uni amalga oshirishi, mulkchilik shakllari, turlarini, ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlar qan-day shakllanishini o'z ichiga oladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham yuqorida ko'rsatilgan masalalar o'z ifodasini topgan. Respublikamiz konstitutsiyaviy huquq normalarida xalqning maqsadlari, fuqarolarning

faoliyatlari huquqiy asoslangan. Konstitutsiyaviy huquq respublikadagi barcha huquqiy normalarning yetakchi tarmog'i hisoblanadi. Hamma huquqiy normalar undan kelib chiqadi va unga bo'ysunadi.

Yuridik fanning har bir sohasi jamiyatning, davlatning ma'lum bir tuzilishini o'rgatishni maqsad qilib olgan bo'lsa, Konstitutsiyaviy huquqning o'rganish doirasi bundan kengroq. Bu fan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish jarayonida davlat suverenitetini, xalq hokimiyatchiligini, Konstitutsiya va qonun ustunligini, respublika tashqi siyosatini, inson va fuqarolarning asosiy holatini, respublikaning ma'muriy-hududiy tuzilishini, davlat hokimiyatining tashkil etilishini, ularning vakolatlarini, faoliyat tartiblarini o'z ichiga oladi.

Konstitutsiya so'zi lotin tilida Constitutio — so'zidan kelib chiqib «tuzish», «o'rnatish», «belgilash» degan ma'nolarni bildiradi. Jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni qonun asosida belgilash dastlab qadimgi Rimda amalga oshirilganligi tarixdan bizga ma'lum.

Konstitutsiya o'zining uzoq tarixiga ega. Jahonda birinchi Konstitutsiya **1787 yilda AQShda, 1831 yilda Belgiyada, 1874 yilda Shveysariyada** qabul qilingan.

Konstitutsiya o'ziga xos xususiyadari bilan boshqa qonunlardan ajralib turadi va farq qiladi. Ular: birinchidan hamma qonunlar Konstitutsiyadan kelib chiqishi va unga zid keknasligida; ikkinchidan, Konstitutsiyaning holati doim birinchi va asos soluvchi hisoblanishida; uchinchidan — Konstitutsiya joriy qonunlar tizimini belgilashida; to'rtinchidan — Konstitutsiyaning qabul qilinishidagi xususiyatlar, Agar boshqa qonunlarni qabul qilish uchun Respublika Oliy Majlis deputatlarining ko'pchilik ovozi talab qilinsa, Konstitutsiyaga o'zgartirishlar kiritishda Oliy Majlis deputatlarining kamida uchdan ikki qismidan ko'pchiligi qatnashishi shart; beshinchidan — Konstitutsiya qabul qilishda uning har bir moddasi alohida ovozga qo'yiladi. Boshqa qonunlar esa, masalan, Jinoyat kodeksi, Oila kodekslari deputatlar tomonidan, loyiha muhokama qilingandan so'ng hamma moddalari bir ovoz bilan qabul qilinadi. Oltinchidan-Konstitutsiya jahon mamlakadarida tez o'zgarmaydigan- barqaror qonun hisoblanadi Masalan, AQShning Konstitutsiyasi 212 yil, Belgiyada 168 yil, Shveysariyada — 125 yillardan ortiq vaqtdan beri ishlab kelmoqda. Bu Konstitutsiyalarga o'zgartirishlar, qo'shimchalar kiritilgan, lekin to'liqligicha yangi Konstitutsiyalar qabul qilinmagan.

Jahon mamlakatlarida Konstitutsiyalar nomlanishi, tuzilishi bilan bir-biridan farq qiladi. Masalan, Avstriyada Federal Konstitutsion qonun deb ataladi. 1920 yilda qabul qilingan Konstitutsiya 7 bo'lim, 152 moddadan iborat. Ozarbayjon davlatining 1992 yil qabul qilgan Konstitutsiyasi kirish qismidan, 12 bob, 158 moddadan iborat. Aljir Xalq Demokratik Respublikasining 1963 yilgi Konstitutsiyasi kirish qismi, 78 moddadan iborat, 1995 yil qabul qilingan Armaniston Respublikasi Konstitutsiyasi 9 bob, 117 moddadan iborat. Germaniyada asosiy qonun, Kanadada Konstitutsion akt, Meksikada «Birlashgan Meksika shtatlarining siyosiy Konstitutsiyasi» deb ataladi. Demak, jahondagi davladar Konstitutsiyasining strukturasi, tuzilishi, nomlanishi bir-biridan farq qilsada, maqsadi birligi bilan o'xshashdir.

O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi va mustaqil o'z Konstitutsiyasini qabul qilishi O'zbek davlatchiligini shakllanishiga asos bo'ldi. Sobiq Ittifoq davrida O'zbekiston suveren davlat deb atalgani bilan bkor huquqiy masalalarni o'zi hal qilishga haqqi yo'q edi. Asosiy qonunning biror moddasiga qo'shimcha yoki o'zgartirish kiritish masalasini faqat Ittifoq Oliy organi ruxsat bersagina amalga oshirishga haqqi bor edi.

Mustaqillik sharofati bilan endilikda Respublika o'z huquqiy tizimini yaratish huquqiga ega bo'ldi. Bu Konstitutsiyaning yaratilishi 1990 yilning iyun oyidan boshlandi. Respublika Oliy Kengashi' o'zining ikkinchi sessiyasida Konstitutsiya loyihasini tayyorlash uchun Konstitutsiyaviy komissiya tuzdi. Konstitutsiya loyihasi butun xalq muhokamasiga qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasi olimlari, xalqi deyarli hamma yil mobaynida Konstitutsiya loyihasini tayyorlab, uning muhokamasi natijasini o'rganib chiqdilar. Konstitutsiya Komissiyasiga 6 mingdan ziyod taklif va mulohazalar tushdi. Muhokama natijasida loyihaga 60 dan ortiq qo'shimchalar va o'zgartirishlar kiritildi. Loyiha 127 modda edi, qabul qilingan Konstitutsiya 128 moddadan iborat bo'ldi. O'n ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o'n birinchi sessiyasida «O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini qabul qilish to'g'risida», «O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilingan kunni umumxalq bayrami deb e'lon qilish to'g'risida», «O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini amalga kiritish tartibi to'g'risida» va «Hokimiyatning Konstitutsiyaviy idoralarini qo'riqlash to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunlari qabul qilindr. Bu qonunlar asosida O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Konstitutsiya loyihasidagi har bir moddani deputatlar ovoziga qo'yib, tasdiqdan o'tkazdi. Qabul qilingan Konstitutsiya mustaqil respublikamizning birinchi Asosiy

Qonuni desak, xato qilmaymiz. Chunki bu Konstitutsiyani ishlab chiqishda, uning muhokamasini o'tkazishda hech kim tazyiq ko'rsatmadi. U Respublikamiz olimlari, Oliy Kengash deputatiari, hamma O'zbekiston fuqarolarining mehnat mahsuli natijasi desak ham bo'ladi.

Bu Konstitutsiya O'zbekiston Respublikasi xalqining maqsadini, istagini, davlat suverenitetini, ijtimoiy va davlat tuzumini, respublikamiz xalqaro munosabatini, inson va fuqarolarning huquqiy hojatlari, davlat organlarining vakolatlarini, saylov tizimini va boshqa muhim masalalarni o'z ichiga olgan. Konstitutsiya respublikamizda bozor mexanizmiga mos keladigan huquqiy asosni shakllantirish, yangi huquqiy tizimni ishlab chiqishning o'zini tashkil qiladi.

Respublikamizning bugungi Konstitutsiyasi nima uchun Asosiy Qonun ekanligini, respublikamiz Prezidenti I.A. Karimov 1997 yil 5 dekabrda nutqidan bilib olish mumkin. «Avvalambor, buning sababi shuki, xalqimiz asrlar, ming-ming yillar davomida adolatli davlat, farovon jamiyat va erkin hayot qurishni havas qilgan, orzu qilgan. Konstitutsiyamiz shunday davlat, jamiyat va erkin hayotni o'zida mujassamlashtirgan, uning shaklini, ma'naviy qiyofasini ko'rsatgan.

Shuningdek, davlatimizning ham huquqini, ham burchini — hammasini belgilab bergan. Nafaqat belgilab bergan, balki ularni — huquqlar va burchlarini ham bir-biriga uyg'unlashtirib, bir-biriga muvofiqlashtirib bergan. Konstitutsiyamiz inson huquqi, inson erkinlikli o'zida muhrlab bergan va vijdon erkinligi va diniy erkinligimizni ta'minlab bergan».

Tayanch tushunchlar: Konstitutsiya, Jamiyat.Qonun.

5.Yangi mavzuni mustahkamlash.

1. Jahonda birinchi Konstitutsiya qachon va qayerda qabul qilingan?
- 2.Konstitutsiyaviy huquq qanday munosabatlarni tartibga soladi?
- 3.Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasining qabul qilinishi haqida nimalarni bilasiz?

6. Mustqil ishlash. Talabalar o'tilgan mavzu yuzasidan test savollari tuzadilar

7.Xulosa. Yuridik fanning har bir sohasi jamiyatning, davlatning ma'lum bir tuzilishini o'rgatishni maqsad qilib olgan bo'lsa, Konstitutsiyaviy huquqning o'rganish doirasi bundan kengroq. Bu fan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish jarayonida davlat suverenitetini, xalq hokimiyatligini, Konstitutsiya va qonun ustunligini, respublikamiz tashqi siyosatini, inson va fuqarolarning asosiy holatini, respublikaning ma'muriy-hududiy tuzilishini,davlat hokimiyatining tashkil etilishini, ularning vakolatlarini, faoliyat tartiblarini o'z ichiga oladi.

8. Uyga vazifa. 28-31 betlarni o'qib kelish

Mavzuning o'quv rejadagi tartib raqami № 4.
Darsning mavzusi: : Ma'muriy huquq asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Ma'muriy huquq tushunchasi, manbalari, ma'muriy huquqiy munosabat va uning turlari

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarning huquqiy bilimlarini o'stirish.

Darsning turi: Nazariy.

Darsning metodi (uslub): ma'ruza.

Fanlararo bog'lanish: Tarix, jamiyatshunoslik, iqtisod.

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar, test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2. Uyga vazifani so'rash.

1. Jahonda birinchi Konstitutsiya qachon va qayerda qabul qilingan?
2. Konstitutsiyaviy huquq qanday munosabatlarni tartibga soladi?
3. Mustaqil O'zbekiston Konstitutsiyasining qabul qilinishi haqida nimalarni bilasiz?

3. Fikrlashni jamlash

Konstitutsiya nima? Uning boshqa qonunlardan farqi nimada?

4. Yangi mavzu bayoni:

- A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.
- B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

1. Ma'muriy huquq tushunchasi, uning maqsadi va vazifasi.
2. Ma'muriy-huquqiy munosabat va uning turlari.
3. Ma'muriy huquqbuzarlik tushunchasi

Ma'muriy huquqiy munosabatlar huquqiy fanlarning keng sohalarini-respublikaning iqtisodiyoti, ijtimoiy-madaniy, ma'rifiy qurilishini, O'zbekiston mudofaasini boshqarish, jamoat tartibini muhofaza qilish ishlarini tashkil etishga oid sohalarini o'z ichiga oladi.

Ma'muriy huquq davlatni boshqarishni tashkil etish va amalga oshirish jarayonida yuz beradigan munosabatlarni tartibga solib turuvchi huquqiy normalar tizimidir. «**Ma'muriyat**» so'zi «**boshqarish yoki boshqaruvchi**», ya'ni shu ishni, vazifani bajaruvchi shaxs demakdir.

Ma'muriy huquq boshqarish organlarining tashkil etilishi, faoliyati tartibi, prinsiplari, shakl va usullarini, davlat xizmati, davlat xizmatchilarining huquq va burchlari, jamoat tashkilotlari, fuqarolarning davlat boshqaruv sohasidagi huquq va burchlarini belgilaydi.

Ma'muriy huquq davlatni boshqarish sohasidagi munosabatlarni, xususan, davlat boshqaruv organlarining o'zaro munosabatlarini, shuningdek, ularning jamoat tashkilotlari va fuqarolar bilan munosabadarini tartibga solish uchun hokimiyaming maxsus organlari belgilagan xatti-harakat qoidalari boshqarish jarayonini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'muriy huquq o'zining tabiatiga ko'ra davlat hokimiyatini amalga oshirishni tartibga solishga, barcha hokimlik organlarining faoliyadarini qonunning aniq doirasiga kiritishga da'vat etadi. Hokimlik funksiyalarining sarhadlarini, boshqaruvning buyruqbozlik shakllariga qarshi turishga yordam beruvchi yuridik mexanizmlarni belgilash ma'muriy huquqning muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Hokimlik qiluvchi tuzilmalarning ichki tashkiliy faoliyati sohasidagi munosabatlarni va davlatning nazorat faoliyatini ma'muriy huquq amalga oshiradi.

Ma'muriy-huquqiy normalar imperativ (qat'iy) qoidalaridan: 1) man qiladigan qoida (masalan, ko'chada yurish-turish qoidasiga rioya qilish); 2) majbur qiladigan qoida (pasport tizimi qoidasini bajarish) yoki tanlash

huquqini beradigan vakolat qoidalari bo'lishi tnumkin (masalan, biror o'quv yurtining faoliyatini tekshirishni tegishli vazirlik tomonidari amalga oshirish).

Ma'muriy-huquqiy munosabatlar — bu ma'muriy huquq normalariga asoslangan munosabatlardir. Ularning mazmuni sub'ektlarning huquq va majburiyatlari hisoblanadi. Prezident, uning tarkibiy bo'linmalari, mansabdor shaxslar va davlat apparatining boshqa xizmatchilari, korxonalar, muassasalar, shuningdek, respublika fuqarolari, xorijliklar va fuqaroligi bolmagan shaxslar, foyda olishni maqsad qilib olmagan fuqarolarning birlashmalari sub'ektlar bo'lib hisoblanadi.

Ma'muriy-huquqiy munosabatlarda qatnashish uchun fuqaro ma'muriy huquqiy layoqatga va muomala layoqatiga ega bo'lishi kerak.

Ma'muriy huquqiy layoqat — bu ma'muriy-huquqiy tUSDagi huquq va majburiyatga ega bo'lish qobiliyatidir. U odam dunyoga kelgan paytda paydo bo'lib, umrining oxirigacha davom etadi.

Ma'muriy muomala layoqatiga ega bo'lish-bu o'z xatti-harakatlari bilan ma'lum huquqni egallash va davlat boshqaruvi sohasida o'ziga yuklangan majburiyatlatni bajarish qobiliyatidir. Muomala layoqati odatda, fuqaro 18 yoshga to'lganda paydo bo'ladi. Lekin ayrim hollarda u erta ham paydo bo'lishi mumkin. Masalan, **16 yoshga yetgan shaxslar ma'muriy huquq buzishlar sub'yektlari bo'lishlari mumkin.**

Tayanch tushunchalar: Ma'muriy huquq, Ma'muriyat, Ma'muriy-huquqiy munosabatlar, Ma'muriy huquqiy layoqat

5.Yangi mazuni mustahkamlsh. Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

- 1.Ma'muriy huquq qanday munosabatlarni tartibga soladi?
2. Ma'muriy huquqiy munosabat nima?
3. Huquqiy layoqat nima?

6.Mustqail ishlash. Darslikdagi 32-36 betlat oqib chiqish

7.Xulosa. Ma'muriy huquq boshqarish organlarining tashkil etilishi, faoliyati tartibi, prinsiplari, shakl va usullarini, davlat xizmati, davlat xizmatchilarining huquq va burchlari, jamoat tashkilotlari, fuqarolarning davlat boshqaruv sohasidagi huquq va burchlarini belgilaydi.

8.Uyga vazifa. Mavzuga oid savolnomalar tuzib kelish.

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 5.

Darsning mavzusi: : Ma'muriy huquq asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: M'amuriy huquqbuzarlik tuhsunchasi, ma'muriy javobgarli, ma'muriy jazo

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarning dunyoqarashini o'stirish.

Darsning turi: Nazariy.

Darsning metodi (uslubi): ma`ruza.

Fanlararo bog'lanish: Tarix, jamiyatshunoslik, iqtisod.

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar , test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2.Uyga vazifani so'rash

- 1.Ma'muriy huquq qanday munosabatlarni tartibga soladi?
2. Ma'muriy huquqiy munosabat nima?
3. Huquqiy layoqat nima?

3. Fikrlashni jamlash. Aqliy hujum o'yini orqali firlar jamlanadi.

Davlat nima? Davlatning belgilarini ayting. Huquq nima? Konstitutsiya nima? Muomala layoqati qachon vujudga keladi?

4. Yangi mavzu bayoni:

A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.

B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

1.Ma'muriy huquqbuzarlik va ma'muriy javobgarlik.

2.Ma'muriy jazo va uning turlari

O'zbekiston Respublikasining «Ma'muriy javobgarlik to'g'lisida»gi Kodeksining 10-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik deganda qonun hujjatlariga binoan ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan, shaxsga, fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, mulkchilikka, davlat va jamoat tartibiga, tabiiy muhitga tajovuz qiluvchi g'ayriqonuniy, aybli (qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida) sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik tushuniladi.

Ma'muriy huquqbuzarlikning eng muhim belgilaridan biri g'ayriqonuniylikdir. Bu g'ayriqonuniy harakat kabi g'ayriqonuniy harakatsiz bo'lishi mumcin. Masalan, ko'chadan o'tish qoidasining piyoda tomonidan buzilishi - g'ayriqonuniy harakatdir. Harbiy xizmatga chaqiriluvchi uzrli sabablarsiz mudofaa ishlari vazirligi organlariga kelmasa — bu g'ayriqonuniy harakatsizlikdir.

Biroq, shaxs ma'muriy huquqbuzarlik sodir qildi deyish uchun uning aybdorligini aniqlash zarur. Bunda uning aybi atayin qilingan xatti-harakatda yoki harakatsizlikda va belgilangan tartibni buzishda ifodalanadi.

Agar uni sodir etgan shaxs o'z xatti-harakatining yoki harakatsizligining g'ayriqonuniy ekanligini tushungan, uning oqibatlarining zararli ekanligini oldindan ko'rgan va uning sodir bo'lishmi xohlagan yoki bilib turib bunga yo'l qo'ygan hollar qasddan qilingan ma'muriy huquqbuzarlik deb tan olinadi.

Agar uni sodir etgan shaxs ehtiyotsizlik oqibatida sodir etgan bo'lsa, o'z xatti-harakatining yoki harakatsizligining zararli oqibatlar keltirib chiqarishi mumkinligini bilgan bo'lsa, lekin uning oldini olishga yengiltaklik bilan qaragan bo'lsa yoxud uning shunday oqibatlarni keltirib chiqarishini bilsa ham, uning shunday oqibatlarni keltirib chiqarish mumkinligini ko'rmay qolsa, ma'muriy huquq buzilishlar sodir etilgan deb tan olinadi.

Respublikaning 16 yoshga to'lgan fuqarolari, fuqaroligi bo'knagan shaxslar va diplomatik immunitetga ega bo'lmagan xorijiy fuqarolar ma'muriy huquq buzilishlarning sub'ektlari bo'lishlari mumkin. Shunday huquq buzilishlar bo'ladiki, faqat 18 yoshga to'lgandagina javobgar bo'lishi mumkin.

Ma'muriy huquqbuzarlikni sodir etgan 16 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan shaxslarga voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar to'g'risida nizomda nazarda tutilgan choralar qo'llaniladi. Ayrim ma'muriy huquqbuzarliklar uchun faqat ma'lum kasb bilan shug'ullanuvchi shaxslar (tozalash inshootlarining buzilganligi sababli suvi ifloslangan suv havzalariga tushish, elektr va issiqlik energiyasidan behuda foydalanish) javobgarlikka tortilishlari mumkin.

Zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat, aqli norasolar sodir etgan ma'muriy huquqbuzarlik kam ahamiyatli bo'lganda qonun ma'muriy javobgarlikdan ozod qilish asosini nazarda tutadi.

Ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiquvchi asosiy organlar quyidagilar hisoblanadi:

- xo'jalik sudlari;
- tuman (shahar) sudining ma'muriy ishlar bo'yicha sudyasi;
- shaharcha, qishloq va ovul fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari qoshidagi ma'muriy komissiyalar;
- voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi tuman (shahar) komissiyalari;
- ichki ishlar (militsiya) organlari (mansabdor shaxslari), davlat inspeksiyalari organlari hamda vakolat berilgan boshqa organlar (mansabdor shaxslar).

Qonun bilan ma'muriy buzilishlar quyidagilarga bo'linadi:

- shaxsning qadr-qimmatini, uy-joyining va yo'lish-malarkaning dahlsizligi uchun huquqlarni muhofaza qilish sohasida;
- mehnatni va sog'liqni (mehnat haqidagi qonunni, sanitariya-gigiena qoidalarini buzish,

narkotik moddalar iste'mol qilish, tanosil kasalliklari bilan zararlanish manbalarini yashirish, uni tuzatishdan bosh tortish) muhofaza qilish sohasida;

- mulkka tajovuz qilish sohasida;
- tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasida (yerlardan xo'jasizlarcha foydalanish, qishloq xo'jaligi yerlarini ishdan chiqarish, suv resurslarini muhofaza qilish qoidalarini buzish va boshqalar);

- sanoat qurilishidagi, issiqlik va elektr energiyasi sohasida;
- qishloq xo'jaligidagi huquqbuzarlik, veterinariya-sanitariya sohasida;

18 yoshgacha bo'lgan shaxslarga voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiyalar to'g'risida nizomda nazarda tutilgan choralar qo'llaniladi.

Ayrim ma'muriy huquqbuzarliklar uchun faqat ma'lum kasb bilan shug'ullanuvchi shaxslar (tozalash inshootlarining buzilganligi sababli suvi ifloslangan suv havzalariga tushish, elekt va issiqlik energiyasidan behuda foydalanish) javobgarlikka tortilishlari mumkin.

Zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat, aqli norasolar sodir etgan ma'muriy huquqbuzarlik kam ahamiyatli bo'lganda qonun ma'muriy javobgarlikdan ozod qilish asosini nazarda tutadi.

5.Ma'muriy jazo turlari:

1. Jarima.
2. Ma'muriy huquqbuzarlik quroli yoki bevosita predmeti bo'lgan narsani pulini to'lash evaziga olib qo'yish
3. Ma'muriy huquqbuzarlik quroli yoki bevosita predmeti bo'lgan narsani davlat hisobiga musodara qilish
4. Shaxsni unga berilgan maxsus huquqdan mahrum qilish
5. Ma'muriy qamoq

Ma'muriy qamoqqa olish chorasi homilador ayollarga, uch yoshgacha bolasi bo'lgan ayplarga, o'n to'rt yoshgacha bo'lgan bolasini yakka o'zi tarbiyalayotgan shaxslarga, o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarga, birinchi va ikkinchi guruh nogtranlariga nisbatan qo'lla-nilishi mumkin emas. Jazoni qo'llash chog'ida sodir etilgan huquqbuzarlik xususiyati, huquqbuzarning shaxsi, uning aybdorlik darajasi, mulkiy ahvoli, javobgarlikni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlar hisobga olinadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritish vazifalari har bk ishning holatini o'z vaqtida, har tomonlama, to'la va xolis aniqlash, uni qonunga muvofiq aniq hal etish, chiqarilgan qarorning bajarilishini, shuningdek, huquqbuzarlik sodir etish sabablari va bunga olib kelgan shart-sharoitlarni aniqlashdan huquqbuzarlikning oldini olishdan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etish ruhida tarbiyalashdan, qonuniylikni mustahkamlashdan iboratdir.

Ma'muriy huquqbuzarliklar haqidagi ishlarni amalga oshirish tartibi ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi kodeks bilan belgilanadi.

Tayanch tushunchalar: ma'muriy huquqbuzarlik, javobgarlik, jazo, jarima, ma'muriy qamoq

5.Mavzuni mustahkamlash.

Savollar:

1. Ma'muriy huquqbuzarlikning eng muhim belgisini ayting
2. Ma'muriy jazo turlariga nimalar kiradi?
3. Ma'muriy huquqbuzarliklar haqidagi ishlarni amalga oshirish tartibi qanday hujjat bilan amalga oshiriladi?

6. Mustaqil ishlash

Mustaqil ishlash uchun talabalar mavzuga oid test savollari tuzadilar

Xulosa. O'zbekiston Respublikasining «Ma'muriy javobgarlik to'g'lisida»gi Kodeksining 10-moddasiga binoan, ma'muriy huquqbuzarlik deganda qonun hujjatlariga binoan ma'muriy javobgarlikka tortish nazarda tutilgan, shaxsga, fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, mulkchilikka, davlat va jamoat tartibiga, tabiiy muhitga tajovuz qiluvchi g'ayriqonuniy, aybli (qasddan

yoki ehtiyotsizlik orqasida) sodir etilgan harakat yoki harakatsizlik tushuniladi. Ma'muriy huquqbuzarlikning eng muhim belgilaridan biri g'ayriqonuniylikdir. Bunday g'ayriqonuniylikka nisbatan ma'muriy jazo choralari qo'llaniladi.

7. Uyga vazifa. 37- 40 betlarni o'qib, seminar darsiga tayyorlanish.

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 6. Darsning mavzusi: : Ma'muriy huquq asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Voyaga yetmaganlarning ma'muriy huquqbuzarligi, javobgarlik va jazo

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni qonunlarni huqumat qilish ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarning fikrlash qobiliyatini o'zlashtirish.

Darsning turi: Amaliy

Darsning metodi (uslub): aralash dars

Fanlararo bog'lanish: Tarix, jamiyatshunoslik, psixologiya, iqtisod.

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar, test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2. Uyga vazifani so'rash.

3. Fikrlashni jamlash.

1. ma'muriy huquqbuzarlik nima? Ma'muriy qamoq jazosi kimlarga nisbatan ishlatilmaydi?

4. Yangi mavzu bayoni:

Reja:

- Voyaga yetmaganlarning ma'muriy huquqbuzarligi va javobgarligi.
- Voyaga yetmaganlarga nisbatan qo'llaniladigan jazolar.

Voyaga yetmaganlar o'n olti yoshdan ma'muriy javobgarlikka tortiladilar. 16 yoshdan 18 yoshgacha ma'muriy huquqbuzar shaxslarga nisbatan Voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi komissiyalar to'g'risidagi Nizomda nazarda tutilgan choralar qo'llaniladi.

Voyaga yetmaganlar quyidagi huquqbuzarliklarni sodir etganliklari uchun javobgarlikka tortiladilar.

1. Oz miqdorda talon-taroj qilish.
2. Transport vositalaridan foydalanish qoidalarini buzish.
3. Ko'zgusimon va tusi o'zgartirilgan (qoraytirilgan) nostandart oynalar o'rnatilgan transport vositalaridan foydalanish.
4. Transport vositalarining tovush chiqaruvchi va yorituvchi qurilmalaridan foydalanish qoidalarini buzish.
5. Transport vositalari haydovchilarining harakat tezligini oshirib yuborish, yo'l belgilari va yo'l harakatining boshqa qoidalariga talablariga rioya qilmasligi.
6. Transport vositalari haydovchilarining harakat xavfsizligiga tahdid soluvchi guruh bo'lib harakat qilishda qatnashishi.
7. Transport vositalari haydovchilarining temir yo'lning o'tish joylaridan o'tish qoidalarini buzishi.
8. Transport vositalarini mast holda boshqarish.
9. Kema haydovchilarining kichik hajmli kemalarini mast holda boshqarishi.
10. Transport vositalari haydovchilarining yo'l harakati qoidalarini buzishi jabrlanitvchiga yengil tan jarohati yoki 02 miqdorda moddiy zarar yetkazilishiga olib kelishi.
11. Haydovchilarning yo'l harakati qoidalarini buzishi transport vositalarining yoki boshqa

mol-mulkning shikastlanishiga olib kelishi.

12. Boshqarish huquqini beruvchi hujjatlari bo'lmagan shaxslarning transport vositalarini boshqarishi.

13. Transport vositalari haydovchilarining mastligi yoki mast emasligini aniqlash uchun tekshiruvdan o'tishdan bo'yin tovlashi.

14. Piyodalar va yo'l harakati boshqa ishtirokchilarning harakat qoidalarini buzishi.

15. Mayda bezorilik.

16. Jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga tahdid soladigan materiallarni tayyorlash yoki tarqatish maqsadida saqlash.

17. Fuqarolarning jamoat joylarda ibodat libosida yurishi.

18. o'qotar qurollardan belgilangan tartibni buzgan holda otish.

19. Militsiya xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik.

20. Ommaviy axborot vositalari mahsulotlarini qonunga xilof ravishda tayyorlash va tarqatish.

21. o'qotar qurollar va o'q-dorilarni saqlash yoki tashish qoidalarini buzish.

22. O'qotar qurollarni ro'yxatdan o'tkazish (qayta ro'yxatdan o'tkazish) muddatlarini yoki ularni hisobdan o'tkazdirib qo'yish qoidalarini buzish.

Yuqorida ko'rsatilgan huquqbuzarlikni sodir etgan taqdirda, voyaga yetmaganlar umumiy asoslarda ma'muriy javobgarlikka tortiladilar. Sodir etilgan huquqbuzarlik xususiyatini va huquqbuzarning shaxsini hisobga olgan holda mazkur shaxslarga nisbatan ishlar voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi shahar, tuman, shaharlardagi tuman komissiyalari ixtiyoriga berilishi mumkin.

Oz miqdorda talon-taroj qilgan shaxslarning ishlari esa shu komissiyalarga berilishi lozim.

Militsiya xodimining qonuniy talablarini bajarmaslik turidagi voyaga yetmaganlarning ma'muriy huquqbuzarligini ma'muriy ishlar bo'yicha sudyalarga ko'rib chiqadilar.

Voyaga yetmaganlarning ma'muriy huquqbuzarligi kam ahamiyatli bo'lsa, aybdor o'z qilmishidan chin ko'ngildan pushaymon bolsa, o'z qilmishining oldini olishga harakat qilsa va boshqa yengillashtiruvchi holatlar mavjud bo'lsa ularga nisbatan ma'muriy jazo choralari ko'rilmaydi.

5.Mavzuni mustahkamlash.

Savollar:

1.Voyaga yetmaganlar qanday huquqbuzarliklarni sodir etganliklari uchun ma'muriy javobgarlikka tortiladilar?

2.Voyaga yetmaganlarga nisbatan qanday jazolar qo'llaniladi?

6.Mustaqil ishlash.

7. Seminar darsida talabalarning fikrlari tinglanib har bir reja bo'yicha oqituvchining xulosasi tinglanadi.

8. Uyga vazifa. O'tilgan mavzularni takrorlab kelish.

Mavzuning o'quv rejadagi tartib raqami № 7. Darsning mavzusi: : Fuqarolik huquqi asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Fuqarolik huquqi tushunchasi, manbalari, yuridik shaxslar, bitimlar shartnoma va majburiyatlar.

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.

- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.

- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarning dunyoqarashini o'stirish.

Darsning turi: Nazariy.

Darsning metodi (uslub): ma'ruza.

Fanlararo bog'lanish: Tarix, geografiya, jamiyatshunoslik, iqtisod.

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar, test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

A) sinf xonasining tozaligini tekshirish

B) navbatchi axborotni tinglash

2. Uyga vazifani so'rash.

Savollar:

1.Ma'muriy-huquqiy munosabat nima?

2. Ma'muriy huquqbuzarlik nima?

3. Ma'muriy jazo turlarini sanang.

3.Fikrlashni jamlash

Voyaga yetmaganlar qanday huquqbuzarliklarni sodir etganliklari uchun ma'muriy javobgarlikka tortiladilar?

2.Voyaga yetmaganlarga nisbatan qanday jazolar qo'llaniladi?

4. Yangi mavzu bayoni:

A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.

B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

1.Fuqarolik huquqi tushunchasi, manbalari .

2.Fuqarolik –huquqiy munosabat ob'yekti va sub'yekti. Shaxslar.

3.Huquqiy layoqat va muomala layoqati.

4.Bitimlar tushunchasi va turlari.

1 .Fuqarolik huquqi — huquq sohasining bir bo'lagi bo'lib, eng murakkab huquqiy tizim normalarini o'z ichiga oladi.

Fuqarolik huquqi ikki — umumiy va maxsus qismdan iborat.

Umumiy qismda fuqarolik huquqiga doir asosiy qoidalar, fuqarolik qonun hujjatlarining maqsadlari, fuqarolik huquqiy munosabatlar vujudga kelish asoslari, fuqarolik huquqiy munosabat sub'ektlari, ob'ektlari tushunchasi, turlari, bitimlar haqida malumotlar, da'vo muddatlari tushunchasi, turlari, mulk huquqiga doir ma'lumodlar beriladi. Maxsus qism o'z ichiga majburiyat huquqini, majburiyat huquqidan kelib chiqqan huquqiy munosabatlar turlarini, sub'ektlarning huquq va burchlarini, intellektual mulk asoslarini, vorislik huquqi asoslarini, xalqaro fuqarolik huquq munosabatlari bilan bog'liq masalalarini o'z ichiga oladi.

Fuqarolik huquqi — fuqaro degan so'zdan kelib chiqqan bo'lsa ham uning asosiy maqsadi, hal qilish munosabati, shaxslar o'rtasidagi mulkiy va bu munosabatlar bilan bog'liq, mulkiy xarakterga ega bo'lmagan shaxsiy munosabatlarni tartibga solishdir.

Fuqarolik huquqi har kuni hayotda uchraydigan munosabatlar bilan bog'liq. Har bir shaxs mulkga ega bo'lish, undan foydalanish, uni tasarruf etish huquqiga ega. Demak kun boshlanishi bilan istagan-istamagan holda biz u yoki bu fuqarolik huquqiy munosabatlarida bo'lamiz. Masalan, oldi-sotdi; hadya qilish, qarz berish yoki olish — majburiyat huquqini; ijod qilish, maqola, asar, she'r yosh — intellektual huquqini; merosni egallash — vorislik huquqini vujudga keltiradi

Bu munosabada asosan mulkiy hisoblanadi, chunki ular zaminida mulk yotibdi. Endi shu munosabatlar bilan bog'liq, lekin mulkiy xarakterga ega bo'lmagan— insonning vijdoni, erkinligi, qadr-qimmati— nima degan savol tug'lladi. Bunga, oldi-sotdi munosabatda oluvchini yoki sotuvchini harakat qilish, intellektual mulk egasining ijodiy mahsulotini o'zlashtirib olish, uni noto'g'ri nom-lash, muallif to'g'risida yolg'on ma'lumotlar berish; vorislik huquqida — merosxo'rni noto'g'ri ayblash, u to'g'risida yolg'on ma'lumotlar berish va h. k. Shaxsga yetkazilgan ma'naviy zarar — mulkiy emas deb taniladi.

Shaxs deganda faqat fuqarolar tushunilmaydi. Fuqarolik huquqiy munosabatda fuqarolar bilan bir qatorda boshqa shaxslar ham ishtirok etadi.

Fuqarolik huquqiy munosabat ishtirokchilari bir-birlari bilan bog'liq bolsalar ham o'zaro mustaqildirlar. Ular o'z xohishlari bilan bu munosabatga kiradilar. Agar fuqarolik huquqiy munosabatidagi shaxslar o'rtasida nizo vujudga kelsa, bunday holadarni sud, fuqarolik sudi ko'rib chiqadi va da'vogarga keltirilgan ziyonni qoplash to'g'risida qaror qabul qiladi.

Fuqarolik huquqi manbalariga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, fuqarolik huquqiga doir qonun hujjatlar, Prezident Farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va boshqalar kiradi.

Fuqarolik huquqining asosiy manbasi O'zbekiston Respublikasi **Fuqarolik Kodeksidir**. Bu kodeks ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qismi **1995 yil 21 dekabrda, ikkinchisi 1996 yil 29** avgustda qabul qilingan. Respublikamizda mavjud fuqarolik huquqiy munosabatlar deyarli shu qonun asosida tartibga solinadi. Fuqarolik huquqiy manbasiga O'zbekiston Respublikasining tadbirkorlik to'g'risidagi, mulk to'g'risidagi qonunlari ham kiradi. «Huquqshunoslik» fanida «Fuqarolik huquqi»ga ajratilgan soat bu huquqni tola o'rganishga imkon bermaydi. Masalan, faqat fuqarolik kodeksida **1199-modda bo'lib**, u ko'p huquq institutlarini o'zida qamrab olgan. Bizning maqsadimiz, fuqarolik huquqiy munosabat asoslaridan hayotda muntazam uchraydiganini, umumiy tushunchalarni, bilimlarni o'rgatib mutaxassislik bo'yicha kerakligini amaliyotda foydalanish imkoniyatini uqtirish, tashuntirishdir.

2Jamiyatda fuqarolar o'rtasida u yoki bu turdagi har xil munosabadar, bog'lanishlar mavjud. Bular iqtisodiy, moddiy va boshqa turda bo'lishi mumkin. Fuqarolik huquqiy munosabatlar huquqiy shaklga, xarakterga ega bo'lishi kerak.

Fuqarolik huquqiy munosabatda huquq sub'ektlari huquq va burchga ega bo'lishi, bir tomon huquqini bajarilishini talab qilishi, ikkinchisi o'z majburiyatini bajarishi lozim. Fuqarolik huquqiy munosabat sub'ektlari o'z ixtiyori bilan bu huquq va burchlarni vujudga keltiradi. Fuqarolik huquqiy munosabat deganda ishtirokchilarning fuqarolik qonun-hujjadar normalari asosida munosabatlarni amalga oshira olishi tushuniladi.

Fuqarolik huquqiy munosabat sub'ektlari fuqarolar va yuridik shaxslar bo'lishi mumkin. Fuqarolik huquqiy munosabat natijasida sub'ektlar nimagadir ta'sir etadi. Fuqarolik huquqiy munosabati sub'ektning xatti-harakati (harakat yoki harakatsizligi) ob'ekt bo'lib hisoblanadi. Sub'ektning harakati (harakatsizligi) nimaga qaratilgan bo'lsa u ob'ekt deb ataladi.

Fuqarolik huquqlari ob'ektlariga ashyolar, shu jumladan pul va qimmatli qog'ozlar, boshqa buyumlar, mulk, shu jumladan mulkiy huquqlar, ishlar va xizmatlar, ixtirolar, sanoat namunalari, fan, adabiyot, san'at asarlari va intellektual faoliyatning boshqa natijalari, shuningdek shaxsiy nomulkiy huquqlar va boshqa moddiy hamda nomoddiy boyliklar kadi.

Fuqarolik huquqi ob'ektlari erkin suratda boshqa shaxslarga berilishi yoki bir shaxsdan ikkinchi shaxsga o'tishi mumkin. Fuqarolik huquqiy munosabatning niyatini sub'ektiv huquq va majburiyat tashkil etadi. Chunki ular (huquq va majburiyat, burch) bo'lmasa huquqiy munosabat ham vujudga kelmaydi. Sub'ektiv fuqarolik huquq deganda qonun bilan ruxsat etilgan huquqiy munosabat ishtirokchisining xatti-harakatlari tushuniladi. Qonun fuqarolik huquqiy munosabat sub'ektiga juda keng huquq beradi. Masalan, mulk egasi o'z istagi bilan mulkni egallashi, undan foydalanishi, uni tasarruf etish huquqini amalga oshiradi. Boshqa shaxslardan mulkiga zarar yetkazmasligini, nobud qilmasligini talab qilish huquqiga ega. O'z mulkiga bo'lgan huquqni buzuvchilar ustidan sudga shikoyat qilish mumkin.

Fuqarolik huquqiy munosabatlar o'z tartibiga ko'ra mulkiy va nomulkiy bo'lishi mumkin. Mulkiy huquqiy munosabatlar, mulk bilan bog'liq, shartnomalar, majburiyatlar asosida mulk bir mulk egasidan ikkinchisiga o'tkazilishi, hadya qilinishi, qarzga berilishi va h. k. Yoki mulkni qaytarib olish va boshqa mulkiy munosabatlar bilan bog'liq asoslardan kelib chiqadi.

Shaxsiy nomulkiy fuqarolik huquqiy munosabatlar shaxslarning or-nomusi, qadr-qimmati, shon-shuhrati bilan bog'liqdir. Masalan bironing asarini ko'chitib o'z nomidan chop etish (plagiatlik)da muallif o'z nomini tiklatish, huquq buzuvchi shaxs ustidan shikoyat ariza bilan sudga murojaat qilishi mumkin. Fuqarolik huquqiy munosabati oddiy va murakkab bo'lishi mumkin. Oddiy huquqiy munosabatda bir tomon huquqiga, ikkinchisi burchga ega. Murakkab huquqiy munosabatda har bir taraf ham huquqga ham burchga ega bo'lishi mumkin. Masalan, oldi-sotdi shartnomasida oluvchi pul to'lashi bilan unga narsani (mashinani, turar-joyini, buyumlarni va h.k.) berishni talab qilsa, sotuvchi pulni olishi bilan ikkinchi tomonga xarid qilingan narsani berishi shart. Misoldan ko'rinib turibdiki, oluvchi ham, sotuvchi ham bir vaqtda huquqga va burchga — majburiyatga ega.

Fuqarolik huquqiy munosabati ishtirokchilari shaxslar deb ataladi. Shaxslar fuqarolar (jismoniy shaxslar)ga va yuridik shaxsga bo'linadi.

Fuqarolar o'z navbatida **fuqarolik huquqiy va muomala** layoqatiga ega bo'lishi mumkin. Fuqarolik huquqiy layoqat deganda bu fuqarolarning huquqga va burchga ega bo'lishi tushuniladi.

Fuqarolik huquqiy layoqat hamma niqarolarga, yoshidan qat'ii nazar beriladi. Bu layoqat inson tug'ilishi bilan vujudga keladi va o'lishi bilan tugatiladi. Inson tug'ilishi bilan fuqaro bo'lishi, ota-onasini bilishi, ism, ota ismiga, turar joyga, yashashga va boshqa huquqlarga ega. Ayrim vaqtda fuqarolik huquqiy layoqat inson bedarak yo'qolganligi yoki o'lgan deb gumon qilinganligida ham tugatiladi. Agar fuqaroning qayerdaligi haqida uning yashash joyi to'g'risida bir yil davomida ma'lumodlar bo'lmasa, u bedarak yo'qolgan deb, bunday ma'lumotlar uch yil mobaynida bo'lmasa, o'lgan deb e'lon qilinadi.

Fuqarolar o'z harakadari bilan fuqarolik huquqlariga ega bo'lishi va ularni amalga oshirishi, o'zi uchun fuqarolik burchlarini keltirishi va ularni bajarish layoqati — muomala layoqati deb ataladi. Muomala layoqati tola, to'liqsiz, qonun asosida cheklangan bo'lishi mumkin.

To'la muomala layoqati 18 yoshdan boshlab vujudga keladi. Olti yoshdan o'n to'rt yoshgacha bo'lgan kichik yoshdagi bolalar quyidagilarni mustaqil ravishda amalga oshirishga haqlidirlar:

1. mayda maishiy bitimlar;
2. tekin manfaat ko'rishga qaratilgan, notarial tasdiqlashni yoki davlat lo'yxatidan o'tkazishni talab qilmaydigan bitimlar;
3. qonuniy vakil yoki uning roziligi bilan uchinchi shaxs tomonidan tnuayyan maqsad yoki erkin tasarruf etish uchun berilgan mablag'larni tasarruf etish borasidagi bitimlar.

O'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlar ota-onalari, farzandlikka oluvchilar va homiylarning rozilgisiz quyidagilarni mustaqil ravishda amalga oshirishga haqli:

1. o'z ish haqi, stipendiyasi va boshqa daromadlarini tasarruf etish;
2. fan, adabiyot yoki san'at asarining, birtironing yoxud o'z intellektual faoliyatining qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa natijasi muallifi huquqini amalga oshkish;

3. Qonunga muvofiq kredit muassasalariga omonatlar qo'yish va ularni tasarruf etish. O'n olti yoshga to'lgan voyaga yetmagan shaxs mehnat shartnomasi bo'yicha ishlayotgan bo'lsa yoki ota-onasi, farzandlikka oluvchilari yoxud homiysining roziligiga binoan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan bo'lsa, u to'la muomalaga layoqatli deb e'lon qilinishi mumkin. **Bunday layoqatli bo'lish emansipatsiya deb ataladi.**

Fuqarolar muomala layoqatidan sudning qaroriga binoan mahram bo'lishi mumkin. Muomala layoqatidan mahrum etish spirtli ichimliklarni yoki giyohvand moddalarni iste'mol qilish natijasida o'z oilasini og'ir ahvolga solib qo'yayotgan, fuqaroga nisbatan amalga oshiriladi. Unga homiylik belgilanadi. Bunday fuqaro mayda maishiy bitimlarni mustaqil tuzish huquqiga ega. U boshqa bitimlarni homiyni roziligi bilangina tuzishi, shuningdek, ish haqi, pensiya va boshqa daromadlar olishi hatnda ularni tasarruf etishi mumkin. Biroq bunday fuqaro o'zi tuzgan bitimlar bo'yicha va yetkazgan zarari uchun mustaqil ravishda mulkiy javobgar bo'ladi. **Yuridik shaxs — o'z mulkiga, xo'jalik yuritishida yoki operativ boshqaruvida alohida mol-mulkka ega bo'lgan hamda o'z majburiyatlari yuzasidan ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, o'z nomidan mulkiy yoki shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo'la oladigan va ularni amalga oshira oladigan, majburiyatlarni bajara oladigan, sudda da'vogar va javobgar bo'la oladigan tashkilot hisoblanadi.**

Yuridik shaxs nizam asosida yoki ta'sis shartnomasi asosida ish olib boradi. Qonunda nazarda tatilgan hollarda tijoratchi tashkilot bo'lmagan yuridik shaxs shu turdagi tashkilotlar haqidagi nizam asosida ish olib borishi mumkin.

Yuridik shaxsning ta'sis shartnomasi uning muassislari tomonidan tuziladi, nizomi esa — tasdiqlanadi.

Yuridik shaxs qonun hujjatlarida belgilangan tartibda davlat ro'yxaridan o'tkazilishi lozim. Davlat ro'yxatidan o'tkazish haqidagi ma'lumotlar barchaning tanishib chiqishi uchun ochiq bo'lgan yuridik shaxslarning yagona davlat reestriga kiritiladi.

Yuridik shaxslarda huquqiy layoqat va muomala layoqati bir vaqtning o'zida vujudga keladi. Yuqorida bayon etilgan huquqiy holadardan ko'rinib turibdiki, yuridik shaxslar o'z nizomlarini tuzib, davlatning tegishli organlarida ro'yxatdan p'tadi. Yuridik shaxs o'zining tashkiliy-huquqiy shaklini bildiradigan nomiga ega bo'ladi. Yuridik shaxsning joylashgan yeri va nomi uning ta'sis hujjatlarida ko'rsatiladi. Tijoratchi tashkilot bo'lgan yuridik shaxs o'z firma nomiga ega bo'lishi lozim.

Yuridik shaxs sudning qaroriga muvofiq, unga vakolat berilgan yuridik shaxs organining qaroriga muvofiq rugatilishi mumkin. Yuridik shaxs tugatilishiga u tashkil qilish chog'ida qonun hujjatlari

buzilishiga yo'l qo'yilganligi, faoliyat ruxsatnomasiz (litsenziyasiz) amalga oshirilgan yoki qonun tomonidan taqiqlab qo'yilgan faoliyat bilan shug'ullanganligi sabab bo'lishi mumkin.

4. Fuqarolik huquqiy munosabatning aksariyati bitimlar orqali vujudga keladi. Bitimlar o'z tabiatiga ko'ra ikki narsaga qaratilgan. Birinchidan bu qonun asosida ruxsat etilishi, ikkinchi tarafdan maxsus huquq va burchlarga ega bo'lishi, buning natijasida huquqiy oqibat kelib chiqishidir.

Bitimlar deb, fuqarolar va yuridik shaxslarning fuqarolik huquq va burchlarini belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan harakatlariga aytiladi.

Bitimlar bir taraflama, ikki taraflama yoki ko'p taraflama (shartnomalar) bo'lishi mumkin.

Bir taraflama bitimni uni tuzgan shaxsning huquq va majburiyatlari vujudga keltiradi. Masalan, vorislik huquqi bo'yicha vasiyatnoma, meros qoldiruvchi o'lgandan keyin ochiladi, vorislarga merosni qabul qilish yoki undan voz kechish huquqi tug'diriladi.

Ikki taraflama yoki ko'p taraflama bitimlar — ikki yoki undan ko'p fuqarolar, yuridik shaxslar o'rtasida tuziladi. Bu bitimlar deyarli shartnomalar asosida vujudga keladi. Ikki yoki ko'p taraflama bitimlar fuqarolar o'rtasida uy-joyni qurib berish, mahsulot topshirish, biror bir ishni bajarish natijasida vujudga kelishi mumkin. Shartnomali bitimlarga korxonalar, tashkilotlar o'rtasida tuzilgan bitimlar, masalan, bekor bir zavod, sex qurib berish, mol-mulk yetkazib berish, mahsulot bilan ta'minlash va boshqalar kiradi. Bitim tuzish uchun qonunda ayrim shartlar qo'yilgan: bitim tuzganlaj muomalaga layoqatli bo'lishi; bitim shaldlariga rioya qilishi; taraflar o'z xohishini, istagini bildirishi; bitimlarning mazmuni qonun asosida bo'lishi mumkin.

Bitimlar og'zaki yoki yozma (oddiy yoki notarial tasdiqlangan) shaklda tuziladi. Qonun hujjatlarida yoki taraflarning kelishuvida yozma shakl belgllab qo'yilmagan, jumladan, u tuzilayotgan vaqtning o'zidayoq bajariladigan bitim og'zaki tuzilishi mumkin.

Notarial tasdiqlanishi talab etiladigan bitimlardan tashqari, quyidagi bitimlar oddiy yozma shaklda tuziladi:

1. yuridik shaxslarning o'zaro va fuqarolar bilan bitimlari;
2. fuqarolar o'rtasidagi belgQangan eng kam oylik ish haqining o'n

baravaridan ortiq summadagi bitimlar, qonunda belgilangan hollarda esa — bitim summasidan qat'iy nazar boshqa bitimlar.

Quyidagi hollarda bitimlarni notarial tasdiqlash shart:

1. qonunda ko'rsatilgan hollarda;
2. taraflardan birining talabi bo'yicha.

Masalan, uy-joy sotish-olish bitimi notarial tasdiqlanishi shart. Vasiyatnoma ham notarial tasdiqlanishi kerak. Shunday bitimlar borki, agar ular notarial tasdiqlanmasa haqiqiy emas deb tan olinadi.

Bitimning qonun talab qiladigan shakliga rioya etmaslik qonunda to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilgan holdagina uning haqiqiy emaslligiga sabab bo'ladi. Bitimlar quyidagi holatda haqiqiy emas deb topiladi:

- qonun hujjatlarining talablariga muvofiq kelmaydi-gan mazmundagi bitim, shuningdek huquq-tartibot yoki axloq asoslariga atayin qarshi maqsadida tuzilgan bitim;

- o'n to'rt yoshga to'lmagan shaxs tomonidan tuzilgan bitim;

- o'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bolgan voyaga yetmagan shaxs tomonidan, uning ota-onasi, farzandlikka oluvchilari yoki homiysining roziligi talab qilinadigan hollarda ularning rozilgisiz tuzilgan bitim ota-onasi, farzandlikka oluvchilari yoki homiysining davosi bo'yicha sud tomonidan haqiqiy emas deb topilishi mumkin;

- ruhiy kasalligi yoki aqli zaiiligi sababli muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqaro tomonidan tuzilgan bitim;

- spirtli ichimliklarni yoki giyohvand moddalarni iste'mol qilish oqibatida muomala layoqati cheklangan fuqaro tomonidan homiysining rozilgisiz tuzilgan bitimni sud haqiqiy emas deb topishi mumkin;

- garchi muomalaga layoqadi bo'lsa-da, biroq bitim tuzish vaqtida o'z harakatlarining ahamiyatini tushuna olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan holatda bo'lgan fuqaro tomonidan tuzilgan bitim;

- jiddiy ahamiyatga ega bo'lgan yanglishish ta'sirida tuzifgan bitim yanglishish ta'sirida harakat qilgan tarafning da'vosi bo'yicha sud tomonidan haqiqiy emas deb topilishi mumkin;

- aldash, zo'rlik, qo'rqitish, bir taraf vakilining ikkinchi taraf bilan yomon niyatda

kelishishi ta'sirida tuzilgan bitim, shuningdek fuqaro og'ir holatlar yuz

berishi tufayli o'zi uchun noqulay shartlar bilan tuzishga majbur bo'lgan, ikkinchi taraf esa bundan foydalanib qolgan bitim;

- yuridik oqibadar tug'dkish niyati bo'lmagan holda, nomigagina tuzilgan bitim (qalbaki bitim);

- yuridik shaxs tomonidan uning nizom maqsadlariga zid holda tuzilgan. Yoki tegishli faoliyat bilan shug'ullanishga litsenziyasi bo'lmagan yuridik shaxs tomonidan tuzilgan bitim, uning muassisi (ishtirokchisi) yoki vakolatli davlat organining da'vosi bo'yicha sud tomonidan haqiqiy emas deb topilgan bitim u tuzilgan paytdan boshlab haqiqiy emas deb hisoblanadi. Fuqarolar, yuridik shaxslar fuqarolik huquqiy munosabadarini o'rnatilgan, belgilangan muddatlarda amalga oshiradi.

Tayanch tushunchalar: Fuqarolik, Bitim. Yuridik shaxs. Mulk

5. Mavzuni mustahkamlash

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Fuqarolik huquqi nimani o'rgatadi?
2. Fuqarolik –huquqiy munosabat sub'yekti kimlar bo'lishi mumkin?
3. Huquqiy layoqat nima?
4. Muomala layoqati nima?
5. Bitim nima va uning qanday turlari bor?

6. Mustaqil ishlash. Mavzuga oid test savollari tuzish.

7. Xulosa: Fuqarolik huquqi — fuqaro degan so'zdan kelib chiqqan bo'lsa ham uning asosiy maqsadi, hal qilish munosabati, shaxslar o'rtasidagi mulkiy va bu munosabatlar bilan bog'liq, mulkiy xarakterga ega bo'lmagan shaxsiy munosabatlarni tartibga solishdir.

Fuqarolik huquqiy munosabat ishtirokchilari bir-birlari bilan bog'liq bolsalar ham o'zaro mustaqildirlar. Ular o'z xohishlari bilan bu munosabatga kiradilar. Agar fuqarolik huquqiy munosabatidagi shaxslar o'rtasida nizo vujudga kelsa, bunday holadarni sud, fuqarolik sudi ko'rib chiqadi va da'vogarga keltirilgan ziyonni qoplash to'g'risida qaror qabul qiladi.

Fuqarolik huquqi manbalariga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, fuqarolik huquqiga doir qonun hujjatlar, Prezident Farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va boshqalar kiradi. Fuqarolik huquqining asosiy manbasi O'zbekiston Respublikasi **Fuqarolik Kodeksidir**. Bu kodeks ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qismi **1995 yil 21 dekabrda, ikkinchisi 1996 yil 29 avgustda** qabul qilingan.

8. Uyga vazifa: Mavzuni o'qib seminar darsiga tayyorlanish.

Mavzuning o'quv rejadagi tartib raqami № 8.
Darsning mavzusi: : Fuqarolik huquqi asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Mulk huquqi tushunchasi. Mulk shakllari. Intellektual mulk. Vorislik huquqi

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarning fikrlash qobiliyatini o'zlashtirish.

Darsning turi: Amaliy

Darsning metodi (uslub): Aralash

Fanlararo bog'lanish: Tarix, jamiyatshunoslik, iqtisod.

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar, test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2. Fikrlashni jamlash va o'tilgan mavzuni takrorlash

1. Fuqarolik huquqi nimani o'zlashtiradi?
2. Fuqarolik –huquqiy munosabat sub'yekti kimlar bo'lishi mumkin?
3. Huquqiy layoqat nima?
4. Muomala layoqati nima?
5. Bitim nima va uning qanday turlari bor?

3. Yangi mavzu bayoni:

- A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.
- B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

1. "Mulk huquqi" tushunchasi.
2. Mulk shakllari. Intellektual mulk
3. Vorislik huquqi.

1. Mulk huquqi shaxsning o'ziga qarashli mol-mulkiga o'z xohishi bilan va o'z manfaatlarini ko'zlab egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish, shu-ningdek, o'zining mulk huquqini, kim tomonidan bo'lmasin, har qanday buzishni bartaraf etishni talab qilish huquqidan iboratdir.

Mulk huquqi muddatsizdir. Mulk daxlsizdir va qonun bilan qo'riqlanadi. **O'zbekiston Respublikasida mulk xususiy mulk va ommaviy mulk shakllarida bo'ladi.** Fuqarolar, yuridik shaxslar va davlat mulk huquqining sub'ektlaridir. Yer, yer osti boyliklari, suvlar, havo bo'shlig'i, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy tesurslar, korxonalar, ashyolar, shu jumladan, binolar, kvartiralar, inshootlar, asbob-uskunalar, xom-ashyo va mahsulot, pul, qimmatli qog'ozlar va boshqa mol-mulk, shuningdek, intellektual mulk ob'ektlari mulk bo'lishi mumkin.

Xususiy mulk huquqi shaxsning qonun hujjadariga muvofiq tarzda qo'lga kiritgan mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqidir.

Xususiy mulk bo'lgan mol-mulkning miqdori va qiymati cheklanmaydi.

Respublika mulki va ma'muriy-hududiy tuzilmalar mulkidan (munitsipal mulk) iborat bo'lgan davlat mulki ommaviy mulkdir.

Davlat hokimiyati mahalliy organlarning mol-mulki, mahalliy byudjet mablag'lari, munitsipal uy-joy fondi va kommunal xo'jalik, korxonalar va boshqa mulkiy komplekslar, xalq ta'limi, madaniyat, sog'liqni saqlash muassasalari, shuningdek boshqa mol-mulk munitsipal mulk boladi.

Ikki yoki undan ortiq shaxsning egaligida bo'lgan mol-mulk ularga umumiy huquqi asosida tegishli bo'ladi.

Mol-mulk mulkdorlardan har birining mulk¹ huquqidagi ulushi aniqlab qo'yilgan (ulushli mulk) yoki bunday ulushlar aniqlab qo'yilmagan (birgalikdagi mulk) holda umumiy mulk bo'lishi

mumkin.

Mulkdor o'z mol-mulkini boshqa shaxsning qonunsiz egaligidan talab qilib olishga haqli. Bu vindikatsiya deb ataladi. Mulk egasi, boshqa noqonuniy uning mulkini egallab olgan shaxsdan, vindikatsiya shikoyat ariza bilan sudga, xo'jalik sudiga murojaat qilib o'z mulkini qaytarib olish huquqiga ega.

Mulkdor o'z huquqlarining har qanday buzilishini, garchi bu buzish egalik qilishdan mahrum etish bilan bog'liq bo'lmasa ham, bartaraf etishni talab qilishi mumkin. Bu negator da'vo deb ataladi. Masalan, mulkdorning egalik qilgan turar joyining derazalarini ochish imkoniyatidan mahrum qilish darajasida qo'shnisi imoratini qurgan bo'lsa, qo'shnisidan imoratini boshqacha shaklda qurishni talab qilishga, agar talabni bajarmasa sudga murojaat qilishga haqli.

Intellekt lotincha so'zdan olingan bo'lib, aql ma'nosini bildiradi. Intellektual mulk asosida aqliy mehnat natijasidagi huquqiy munosabatlar yotibdi. Intellektual mulk ob'ektlari moddiy ko'rinishda emas, balki g'oya, bilim, axborot shaklida namoyon boladi. Intellektual mulk ob'ektlariga O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 1031-moddasiga binoan quyidagilar:

1. Intellektual faoliyat natijalari ular fan, adabiyot va san'at asarlari, u yoki bu eshittirish tashkilotlarning ijro-lari, fonogrammalari va eshittirishlari, ixtirolar va boshqalar kiradi;

2. Fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining, tovarlar, ishlar va xizmatlarining xususiy alomatlarini aks ettiruvchi vositalar; ularga — firma nomlari, tovar belgilari (xizmat ko'rsatish belgilari), tovar chiqarilgan joy nomi kiradi;

3. Fuqarolik Kodeksida yoki boshqa qonunlarda nazarda tutilgan hollarda intellektual faoliyatning boshqa natijalari hamda fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining, tovarlar va xizmatlarning xususiy alomatlarni aks ettiruvchi vositalar kiradi.

Intellektual mulk ob'ektlari davlat qonunlari bilan huquqiy muhofaza qilinadi. Huquqiy muhofazani vakolatli davlat organlari — O'zbekiston Respublikasi fan va texnika davlat qo'mitasi, patent idorasi va boshqa tegishli organlar amalga oshiradi.

Intellektual faoliyat natijalarining mualliflari ana shu natijalarga nisbatan shaxsiy nomulkiy va mulkiy huquqlarga ega bo'ladilar.

Shaxsiy nomulkiy huquq va muallifning asari, ijod etgan narsasi dahlsizligini va shu muallifgagina tegishli ekanligini bildiradi. Muallif, intellektual mulk egasi shu bilan bir qatorda mulkiy huquqlarga ham ega. Muallif o'zi yaratgan intellektual faoliyati natijasidan o'zi foydalanishi, boshqalarga haq evaziga foydalanishga berish yoki haq evaziga foydalanish uchun ruhsat berish yoxud haq evaziga bu natijaga nisbatan huquqlarni boshqalarga o'tkazish imkoniyatlariga ega. (O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining ikkinchi qismiga sharhlar T., 1998, 31-bet).

litsenziya shartnomasi bo'yicha intellektual faoliyat natijasiga yoki xususiy alomatlarni aks ettiruvchi vositaga nisbatan mutlaq huquqqa ega bo'lgan taraf (litsenziar) boshqa tarafga (litsenziyatga) tegishli intellektual mulk ob'ektidan foydalanishga ruxsatnoma beradi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 1041-moddasiga binoan mualliflik huquqi ijodiy faoliyat natijasi bo'lmish fan, adabiyot va san'at asarlariga nisbatan, ularning maqsadi va qadr-qimmat, shuningdek ifodalanish usulidan qat'i nazar, tatbiq etiladi.

Muallif (hammualliflar)ning o'zi yaratgan asarga bo'lgan mualliflik huquqi boshqa shaxslarning ayni shu asarga bo'lgan mualliflik huquqi e'tirof qilinishini istisno etadi.

Muallif asardan o'z ismi, taxallusini ko'rsatgan holda yoki imzosiz foydalanish yoki shu tarzda foydalanishga ruxsat berish borasidagi alohida huquqqa egadir.

Mualliflik huquqi muallifning butun hayoti davomida va vafotidan keyin u vafot etgan yildan keyingi yilning birinchi yanvaridan e'tiboran ellik yil davomida amal qiladi.

Asarga bo'lgan mualliflik huquqining amal qilish muddati tugaganidan keyin asar ijtimoiy mulkka aylanadi.

Muallif yoki uning merosxo'ri mualliflik shartnomasi tuzish orqali o'z asaridan foydalanish huquqini boshqa shaxsga o'tkazishi mumkin. Mualliflik shartnomasi uchun haq to'lash talab qilinadi.

Mualliflik shartnomasi yozma shaklda tuzilishi lozim.

Turdosh huquqlar sahna asarlariga, ijroga, ijroning audio va videoyozuviga (ijro yozuviga), efir va kabel orqali ko'rsatuv va eshittirish beruvchi tashkilotning ko'rsatuv va eshittirishlariga tatbiq

etiladi.

Ijro etish huquqi ijrochilarga — artistlarga, sahnalashtiruvchi-rejissyoriarga, dirijyorlarga, shuningdek ularning merosxo'rlariga tegishli. Bunday ijrodan foydalanish huquqi boshqa huquqiy vorislarga o'tishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 62-bobi Sanoat mulkiga bo'lgan huquq (ixtiro, foydali model, sanoat namunasiga bo'lgan huquq) deb ataladi.

Sanoat mulki ob'ektlari intellektual mulk ob'ektlarining tarkibiy qismi hisoblanadi. Sanoat mulki ob'ektlariga — ixtirolar, foydali modellar, sanoat namunalari, firnia nomi, manbani ko'rsatkich, tovar chiqarilgan joy npmi, g'lrrom raqobatning oldini olish kiradi (O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksining ikkinchi qismiga sharhlar, 155-bet).

Intellektual mulk huquqi ob'ektlari bo'lib seleksiya yutuqlari (o'simliklarning yangi navlari va hayvonlarning yangi zotlari) hisoblanadi.

Fuqarolik qonunlarida uchinchi shaxslarga ma'lum bo'lmagan texnikaviy, tashkiliy yoki tijorat axborotiga,

shu jumladan ishlab chiqarish sirlariga (nou-xau) q'onunan ega bo'lib turgan shaxs uni (oshkor etilmagan axborotni), noqonuniy foydalanishdan muhofaza qilish huquqiga ega.

Yuridik shaxs tovarlarda, ularning idishi va o'rovida, reklamada, peshlavhalarda, bosma ma'lumotnomalarda, hisob varaqlarda, bosma nashrlarda, rasmiy blankalarda va o'zining faoliyati bilan bog'liq boshqa hujjatlarda, shuningdek mahsulotlarni O'zbekiston Respublikasi hududida o'tkazilayotgan ko'rgazma va yarmarkalarda namoyish etish vaqtida firma nomidan foydalanishda alohida huquqqa ega.

Yuridik shaxsning firma nomi uning nizomini tasdiqlash vaqtida belgilanadi va u yuridik shaxslar davlat reestriga kiritish yo'li bilan ro'yxatdan o'tkazilishi kerak.

Tovar belgisi (xizmat ko'rsatish belgisi) uni ro'yxatdan o'tkazish asosida huquqiy jihatdan muhofaza qilinadi.

Tovar belgisiga bo'lgan huquq egasi o'ziga tegishli belgidan foydalanishda va uni tasarruf etishda alohida huquqqa ega.

«Shartnoma» so'zi keng ma'noga ega. Shartnoma fuqarolik huquqiy munosabatda ikki yoki bir necha shaxsning fuqarolik huquqlari va burchlarini vujudga keltirish, o'zgartirish yold bekor qilish haqidagi kelishu-viga aytiladi. Shartnomalar bitimlarga o'xshash ikki va ko'p taraflama bo'lishi mumkin. Shartnoma majburiyat-ning kelib chiqishini isbotlovchi yuridik fakt, desak ham bo'ladi. Chunki majburiyatlar shartnomalardan kelib chiqadi.

Fuqarolar va yuridik shaxslar shartnoma tuzishda erkin harakat qiladilar. Agar qonunda ko'rsatilmagan bo'lsa, shartnoma tuzishga birovni — shaxslarni majbur qilishga yo'l qo'yilmaydi. Demak, shartnomaning asosiy shardaridan biri taraflarning xohishi bilan belgilanishdir.

Shartnomaning sharti taraflar kelishuvida boshqacha tartib belgilab qo'yilmagariligi tufayli qo'llaniladigan norma (dispozitiv norma)da nazarda tutdgan hollarda taraflar o'zaro kelishib, uning qo'llanishini bekor qilishlari yoki unda nazarda tutilganidan boshqacha shartni belgilashlari mumkin. Bunday kelishuv bo'lmaganda shartnomaning sharti dispozitiv norma bilan belgilanadi.

Shartnoma bo'yicha taraf o'z burchlarini bajarganligi uchun haq olishi yoki unga boshqa muqobil to'lov to'lanishi lozim bo'lsa, bunday shartnoma haq evaziga tuzilgan shartnoma bo'ladi.

Shartnoma tuzilgan paytidan boshlab kuchga kiradi va taraflar uchun majburiy bo'lib qoladi.

Agar taraflar o'rtasida shartnomankig barcha muhim shardari yuzasidan shunday hollarda talab qilinadigan shaklda kelishuvga erishilgan bo'lsa, shartnoma tuzilgan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 366 moddasiga binoan shartnomalar uchun ma'lum bir shakl belgilab qo'yilgan bo'lmasa, shartnoma bitimlar tuzish uchun na/arda tutilgan har qanday shaklda tuzilishi mumkin.

Bir yoki bir necha muayyan shaxsga yuborilgan, yetarli darajada aniq bo'lgan va taklimi kiritilgan shaxsning o'zini taklif yo'llangan va uni qabul qiladigan shaxs bilan shartnoma tuzgan deb hisoblash niyatini ifoda etadigan taklif oferta hisoblanadi.

Oferta yuborilgan shaxsning uni qabul qilganligi haqidagi javobi aksept hisoblanadi.

Aksept to'liq va pisandasiz bo'lishi kerak.

Agar shartnomaning mazmunidan boshqacha tartib anglashilmasa, u kim oshdi savdosini o'tkazish yo'li bi-lan tuzilishi mumkin. Shartnoma kim oshdi savdosida g'olib chiqqan shaxs bilan tuztfadi.

Shartnoma qanday shaklda tuzilgan bo'lsa, uni o'zgartirish yoki bekor qilish to'g'risidagi kelishuv ham shunday shaklda tuziladi, basharti qonun hujjadaridan, shartnoma yoki ish muomalasi odadaridan boshqacha tartib kelib chiqmasa.

3.O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik qonun-hujjatlari vorislik huquqiy munosabatlarning huquqiy asoslarini tartibga soladi.

Vafot etgan shaxs (meros qoldiruvchi)ga tegishli bo'lgan mol-mulkning boshqa shaxslar (merosxo'rlar)ga o'tishi vorislik deb hisoblanadi. Vorislik vasiyat va qonun bo'yicha amalga oshiriladi.

Fuqaroning o'ziga tegishli mol-mulkni yoki bu mol-mulkka nisbatan huquqini vafot etgan taqdirda tasarruf etish xususidagi xohish-irodasi vasiyat deb e'tirof qilinadi.

Vasiyatnoma shaxsan tuzilishi lozim. Vasiyatnomaning vakil orqali tuzilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Fuqaro o'zining barcha mol-mulkini yoki uning muayyan qismini qonun bo'yicha merosxo'rlar doirasiga kiradigan, shuningdek, kirmaydigan bir yoki bir necha shaxsga, shu bilan birga yuridik shaxslarga, davlatga yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga vasiyat qilishi mumkin.

Notarial tasdiqlangan vasiyatnoma vasiyat qiluvchi tomonidan yozilgan yoki uning so'zlaridan notarius tomonidan yozib olingan bo'lishi lozim.

Notarius, vasiyatnomani tasdiqlovchi boshqa mansabdor shaxs, shuningdek vasiyat qiluvchining o'rniga vasiyatnomani imzolagan fuqaro meros ochilgunga qadar vasiyatnomaning mazmimiga, uning tuzilishi, bekor qilinishi yoki o'zgartirilishiga daxldor malumotlarni oshkor qilishga haqli emas.

Qonun bo'yicha merosxo'rlar besh navbatga bo'lingan

Birinchi navbatda — meros qoldiruvchining bolalari (shu jumladan farzandlikka olingan bolalari), eri (xotini) va ota-onasi (farzandlikka oluvchilar);

Ikkinchi navbatda meros qoldiruvchining tug'lshgan hamda ona (ota) bir ota (ona) boshqa aka-ukalari va opa-singillari, shuningdek, uning ham ota, ham ona tarafdan bobosi va buvisi;

Uchinchi navbatda — meros qoldiruvchining tug'lshgan amakisi, tog'asi, ammasi va xolasi;

To'rtinchi navbatda — meros qoldiruvchining oltinchi darajagacha (oltinchi daraja ham shunga kiradi) bo'lgan boshqa qarindoshlari;

Beshinchi navbatda— meros qoldiruvchining mehnatga qobiliyatsiz boqimlari qonun bo'yicha vorislar bo'lib hisoblanadi.

Meros ochilishi bilan mulk voris ixtiyoriga o'tadi va unda shu mulkka nisbatan egalik qilish, foydalanish huquqi vujudga keladi. Lekin meros mulkni tasarruf qilish huquqi qonun bilan belgilangan olti oylik muddat o'tgandan keyingina yoki vorislik huquqi haqidagi guvohnoma olingandan keyin vujudga keladi.

5.Yangi mavzuni mustahkamlash.

1.O'zbekiston Respublikasida qanday mulk shakllari bor?

2.Intellektual mulk nima?

3.Vorislik nima?

6. Mustaqil ishlash. Talabalar mavzu yuzasidan rebus tuzadilar.

7.Xulosa. Seminar darsida har bir reja bo'yicha talabalar fikri tinglanib o'qituvchi tomonidan xulosa qilinadi.

8. Uyga vazifa. O. Karimova Huquqshunoslik. 52-62 betlarni o'qib takrorlash

Mavzuning o'quv rejadagi tartib raqami № 9.

Darsning mavzusi:Mehnat huquqi asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Mehnat huquqi fani haqida tushuncha.Mehnatga doir qonunlar.Jamoa shartnomasi. Mehnat shartnomasi.

Darsning maqsadi:

- Ta'limiy; Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.

- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik? Mehnat sevarlik ruhida tarbiyalash –

Rivojlantiruvchi; Talabalarning dunyoqarashini o`stirish.

Darsning turi: Nazariy.

Darsning metodi (uslub): ma`ruza.

Fanlararo bog`lanish: Tarix, jamiyatshunoslik, iqtisod.

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar , test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

A) sinf xonasining tozaligini tekshirish

B) navbatchi axborotni tinglash

2. Fikrlashni jamlash va o`tilgan mavzuni takrorlash

Savollar:

1. Mulk nima va uning qanday turlari mavjud?

2. Yuridik shaxs tushunchasi.

3. Vorislik nima?

3. Yangi mavzu bayoni:

A) Yangi mavzuni e`lon qilish va doskaga yozish.

B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

1. Mehnat huquqi tushunchasi, manbalari.

2. Ish beruvchi va xodimning huquqlari.

3. Mehnat shartnomasi, uni tuzish va bekor qilish asoslari.

O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 37-moddasiga binoan har bir shaxs mehnat qilish, erkin kasb tanlash, adolatli mehnat sharoitlarida ishlash va qonunda ko`rsatilgan tartibda ishsizlikdan himoyalaniish huquqiga egadir.

Sud hukmi bilan tayinlangan jazoni o`tash tartibidan yoki qonunda ko`rsatilgan boshqa hollardan tashqari majburiy mehnat taqiqlanadi.

O`zbekiston Respublikasi mehnat qonunlarining asosiy vazifalan:

— xodimlar, ish beruvchilar, davlat manfaatlarini e`tiborga olgan holda, mehnat bozorining samarali amal qilishini, haqqoniy va xavfsiz mehnat shart-sharoitlarini, xodimlarning mehnat huquqlari va sog`ligi himoya qilinishini, ish sifati yaxshilanishiga, moddiy va madaniy turmush darajasi yuksalishidan iboratdir.

Respublikamizda Konstitutsiya va mehnat munosabatlarini tartibga solib turuvchi qonunlarga asosan majburiy mehnat ya`ni biror-bir jazoni qo`llash bilan tahdid qilish orqali ish berishga majburlash, taqiqlanadi. Lekin harbiy yoki muqobil xizmat to`g`risidagi qonunlar asosida, favqulodda holat yuz bergan sharoitlarda. sudning qonuniy kuchga kirgan hukmiga binoan va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda bajarilishi lozim bo`lgan ishlar majburiy mehnat hisoblanmaydi.

Mehnat qonunlarida har bir shaxsning mehnat huquqlarini himoya qilish kafolatlanishi tasdiqlangan. Mehnat qonunlarining maqsad va vazifalariga xalqaro shartnomalar, konvensiyalarning qoidalar respublikamizda qo`llanilishi, chet el fuqarolari va tuqaroligi bo`lmagan shaxslarning ham mehnat munosabatiga nisbatan tadbiiq eriliishi kiradi.

Qonun bo`yicha mehnat qilish huquqiga ega shaxslar, agar ish beruvchi bilan mehnat shartnomasini tuzgan bo`lsa — mehnatga oid munosabadarning sub`ekti hisoblanadi. Mehnat qilish huquqi 16 yoshdan beriladi. Ayrim hollarda 15 yoshga to`lgan shaxslarga ota-onasidan birining roziligi bo`yicha mehnat qilish, ishga qabul qili-nish huquqi beriladi. 14 yoshga to`lgan o`quvchilar ota-onasidan bin yoki ularning o`mini bosuvchilar roziligi bilan yozgi ta`tillarida, p`qishdan bo`sh vaqtlarida ishga qabul qilitiishlari mumkin. Demak xodim **14, 15, 16** yoshdan mehnatga oid munosabatlarning sub`ekti bo`lishi mumkin. Ish beruvchi quyidagi asoslarda mehnatga oid munosabatlarning sub`ekti bo`lishi mumkin:

1. korxonalar,shu jumladan, ularning alohida tarkibiy bo`linmalari o`z rahbarlari tirasojida;

2.mulkdorning o`zi ayni bir vaqtda rahbar bo`lgan xususiy korxorialar;

3.o`n sakkiz yoshga to`lgan ayrim shaxslar qonim hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda.

Mehnat qonunlarida xodimning va ish beruvchining asosiy huquqlari va burchlari ko`rsatilgan.

Xodim o'z mehnatiga tegishli haq olish, mehnat ta'tillaridan foydalanish, ijtimoiy ta'minot olish, malaka oshirish va boshqa huquqlarga ega. Ish beruvchi korxonani boshqarish va o'z vakolatlari doirasida mustaqil qarorlar qabul qilish, mehnat shartnomasini tuzish, xodimdan o'z vazifalarini bajarishni talab qilish va boshqa huquqlarga ega.

Xodimning va ish beruvchining o'zaro munosabatlarini tartib doirasida tutish, ikki tarafning manfaatlarini himoya qilish maqsadida xodimlarning va ish beruvchining korxonadagi vakillik organlari saylanib qo'yiladi. Mehnat qommlarida bu vakillik organlari vakolatlari keng ko'rsatilgan.

— **Jamoat shartnomasi** — ko'xonada ish beruvchi bilan xodimlar o'rtasidagi mehnatga oid, ijtimoiy-iqtisodiy va kasbga old munosabatlarni tarribga soluvchi normativ hujjatdir.

Jamoa kelishuvi — muayyan kasb, tarmoq, hudud xodimlari uchun mehnat shartlari, ish bilan ta'minlash va ijtimoiy kafolatlar belgilash borasidagi majburiyatlarni o'z ichiga oluvchi normativ hujjatdir.

Jamoa shartnomalari va kelishuvlari xodimlar bilan ish beruvchilarning mehnatga oid munosabatlarini sharmoma asosida tartibga solishga qaratilgan.

Jamoa shartnomalari va kelishuvlari quyidagi prinsiplar:

- qonun hujjatlari normalariga amal qilish;
- taraflar vakillarining vakolatligi;
- taraflarning teng huquqliligi;
- jamoa shartnomalari, kelishuvlari mazmunini tashkil etuvchi

masalalarni tanlash va muhokama erkinligi;

- majburiyatlar olishning ixtiyoriyligi;
- olinayotgan majburiyatlarning haqiqatda bajarilishini ta'mirlash;
- tekshirib borishning muntazamligi;
- javobgarlikning muqarrarligi asosida tuziladi.

Jamoa shartnomasida ish beruvchi va xodimning majburiyadari mehnatga haq to'lash, qo'shimcha tolovlar, nafaqalar, ish bilan ta'minlash, xodimni qayta o'qitish, ish vaqti, dam plish vaqti, mehnat ta'tillarining muddatlari, mehnatga imtiyozlar, mehnatni muhofaza qilish va boshqa asoslar ko'rsatilgan.

Jamoa shartnomasi taraflar belgllagan muddat davo-mida amal qiladi

Jamoa shartnomasi bilan yuqorida jamoa kelishuvlarini ham tushuntirib o'tdik. jamoa kelishuvlari hal qilinishi lozim bo'lgan masalalarning xususiyatlariga qarab bosh, tarmoq va hududiy (mintaqaviy) jamoa kelishuvlari tuzilishi mumkin.

Bosh kelishuv O'zbekiston Kasaba uyushmalari Federatsiyasi Kengashi (xodimlarning boshqa vakillik organlari) va ish beruvchilarning respublika miqyosidagi birlashmalari o'rtasida, taraflarning taklifiga ko'ra esa O'zbekiston Respublikasi hukumati bilan ham tuziladi.

Tarmoq kelishuvlari tegishli kasaba uyushmalari (xodimlarning boshqa vakillik organlari) va ish beruvchilar (ularning birlashmalari) o'rtasida, taraflarning taklifiga ko'ra esa O'zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligi bilan ham tuziladi.

Hududiy kelishuvlar tegishli kasaba uyushmalari (xodimlarning boshqa vakillik organlari) va ish beruvchilar (ulaming birlashmalari) o'rtasida, taraflarning taklifiga ko'ra esa mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari bilan ham tuziladi.

Jamoa kelishuvining amal qilish muddatini taraflar belgilaydi, u muddat uch yildan oshib ketmasligi lozim.

Har bir fuqaroning mehnat qilish huquqini amalga oshirish davlat tomonidan kafolatlanadi. Davlat ish bi-lan ta'minlashni, ishdan nohaq bo'shatilishning oldini olishni, ishga joylashtirishni, mehnatga haq to'lashni ta'minlashni, yangi kasbga (mutaxassislikka) bepul o'qitishni va boshqa mehnat qilish huquqini amalga oshi-rishni kafolatlaydi

16 yoshdan boshlab to pensiya bilan ta'minlanish huquqini olishgacha bo'lgan shaxslar, agarda hech qayerda ishlamasalar, ishlash uchun ish joyi qidirib yurgan bo'lsalar, davlat ularni ishsiz deb e'tirof etadi. Ishsiz deb e'tirof etilganlar mahalliy mehnat organlarida ro'yxatga olingan paytdan boshlab o'n kun ichida o'zlariga taklif qilingan maqbul keladigan ishni ikki marta rad etgach ish qidirayotganlar deb e'tirof etilmaydi va shu kundan keyin uni yana takroran ishsiz sifatida ro'yxatga olish mumkin.

Ishsiz deb e'tirof etilgan shaxslarga ishsizlik nafaqasi to'lanadi.

Ishsizlik nafaqasi ko'pi bilan:

ishdan va ish haqidan (mehnat daromadidan) mahrum bo'lgan yoki uzoq (bir yildan ortiq) tanaffusdan keyin mehnat faoliyatini qayta

boshlashga harakat qilayotgan shaxsga o'n ikki oylik davr mobaynida yigirma olti kalendar hafta;

ilgari ishlamagan va birinchi marta ish qiditayotgan shaxsga esa o'n uch kalendar hafta mobaynida to'lanadi.

Ishsiz shaxs nafaqa olish davrida ish qidifishi va har ikki haftada kamida bir marta mahaUiymehnat organida yo'qlamadan o'tishi kerak.

Mehnat shartnomasi tushunchasi. Mehnat shartnomasi xodim Man ish beruvchi o'rtasida muayyan mutaxassislik, malaka, lavozim bo'yicha ishni ichki mehnat tartibiga bo'ysungan holda taraflar kelishuvi, shuningdek mehnat to'g'risidagi qonunlar va boshqa normativ hujjatlar bilan belgilangan shartlar asosida haq evaziga bajarish haqidagi kelishuvdir.

Mehnat shartnomasi yozma shaklda tuziladi Mehnat shartnomalari:

1.Nomuayyan muddatga;

2.Besh yildan ortiq bo'lmagan muayyan muddatga;

3.Muayyan ishni bajarish vaqtiga moijallab tuzilishi mumkin.

Ishga qabul qilish vaqtida ishga kirayotgan shaxsdan: pasport yoki uning o'rnini bosuvchi bosJiqa hujjat; **16 yoshgacha** bo'lgan shaxslardan tug'llanlik haqidagi gu-vohnoma, turar joyidan ma'lumotnoma: mehnat daftarchasi; harbiy xizmatga huquqHlardan harbiy bilek yoki harbiy hisobga turganlik haqida guvohnomani; maxsus ish bajaruvchilardan mutaxassisligi bo'yicha ish faoliyati to'g'risida diplom yoki guvohnoma yoki boshqa tegishli hujjudor so'raladi.

Ish beruvchi shu ishxonada besh kundan ortiq ishlagan barcha xodimlarga mehnat daftarchasini tutishi shart. Xodim ish boshlagan kundan mehnat shartnomasi tuzilgan deb hisoblanadi. Ishga qabul qilish o'g'risida ish beruvchi buyruq berib, rasmiylashtiradi.

Ish beruvchining xohishiga asosan sinov muddati o'matiladi. Dastlabci sinov muddati uch oydan oshib ketishi mumkin emas. Sinov muddatida ishlagan davr mehnat stajiga kiritiladi.

Dasdlabki sinov muddati tugagunga qadar har bir taraf ikkinchi tarafni ich кип oldin yozma ravishda ogohlantirib, mehnat shartnomasini bekor jilishga haqlidir.

Mehnat shartnomasi deganda mehnat jarayonidagi ijtimoiy va ishlab chiqarish omillarining jami tushuniladi.

Mehnat shartnomasi shartlari o'zgartirilishi, bekor qilinishi asoslari mehnat qonunlarida ko'rsatilgan.

Mehnat shartnomasi ish beruvchining xodim roziligisiz; xodimning roziligi asosida; ish joyi o'zgarganligi tufayli; boshqa doimiy ishga o'tkazilganHgi sababli; taraflarning kelishuvi bo'yicha vaqtincha boshqa ishga o'tkazish; xodimning tashabbusi bilan vaqtincha boshqa ishga o'tkazish; ish beruvchining tashabbusi bilan vaqtincha boshqa ishga o'tkazish mumkin.

Doimiy boshqa ishga o'tkazish ish beruvchining buyrug'i bilan rasmiylashtiriladi. Xodimga bu to'g'risida ma'lum qilinadi va tikat olinadi.

Vaqtincha boshqa ishga o'tkazish uning muddati ko'rsatilgan holda buyruq bilan rasmiylashtiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksining 97-moddasiga binoan mehnat shartnomasi quyidagi asoslarda bekor qilinadi:

- 1) taraflarning kelishuviga ko'ra;
- 2) taraflardan birining tashabbusi bilan;
- 3) muddatning tugashi bilan;
- 4) taraflar ixtiyoriga bog'liq bo'lmagan holatlarga ko'ra;
- 5) mehnat shartnomasida nazarda tutilgan asoslarga ko'ra;
- 6) yangi muddatga saylanmaganligi yoxud saylanishda qatnashishni rad etganligi munosabati bilan.

Agar mehnat shartnomasi xodimning tashabbusi bilan bekor qilinsa, xodim ish beruvchini ikki hafta oldin yozma ravishda ogohlantirishi lozim. Shu muddat o'tgach xodim ish beruvchidan u bilan hisob-kitob qilib, mehnat daftarchasini berishni talab qilishga haqli.

Ish beruvchining tashabbusi bilan mehnat shartnomasi quyidagi hollarda bekor qilinadi:

- 1) texnologiyadagi, ishlab chiqarish va mehnatni tashkil etishdagi o'zgarishlar, xodimlar soni (shtati) yoki ish xususiyatining o'zgarishiga olib kelgan ishlar hajmining qisqarganligi yoxud korxonaning tugatilganligi;
- 2) xodimning malakasi yetarli bolmaganligi yoki sog'ligi holatiga ko'ra bajarayotgan ishga noloyiq bo'lib qolishi;

- 3) xodimning o'z mehnat vazifalarini muntazam ravishda buzganligi;
- 4) xodimning o'z mehnat vazifalarini bir marta qo'pol ravishda buzganligi asoslarida bekor qilinadi;
- 5) o'rindoshlik asosida ishlamaydigan boshqa xodimning ishga qabul qilinishi munosabati;
- 6) mulkdoming almashishi sababli koraona rahbari bilan tuzilgan mehnat shartnomasining bekor qilinganligi asoslarida bekor qilinadi

O'zbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksining 100-moddasining birinchi va oltinchi bandi bilan mehnat shartnomasi bekor qilinganda xodim ikki oy oldin yozma ravishda ish beruvchi tomonidan ogohlantiriladi.

Xodimning malakasi yetarli bo'lmaganligini yoki sog'ligi holatiga ko'ra (100-moddaning 2-qismi, 2- bandi) kamida Ikki hafta oldin ogohlantiriladi.

Agar xodim sog'ligi holatiga ko'ra bajarayotgan ishga noloyiq bo'lib qolganligi aniqlansa, ogohlantirilmasdan ikki haftalik ish haqi miqdorida kompensatsiya to'lanadi.

Mehnat shartnomasi xodim aybli xatti-harakatlar sodir etganligi munosabati bilan bekor qilingan hollarda ish beruvchi xodimni uch kun oldin xabardor qiladi yoki unga shunga mutanosib kompensatsiya to'lanadi.

Mehnat shartnomasining muddati tugashi munosabati bilan, taraflarning ixtiyotiga bog'liq bo'lmagan holatda bo'yicha ham bekor qilish mumkin.

Mehnat shartnomasini bekor qilish ishga qabul qilish huquqiga ega bo'lgan shaxslar tomonidan amalga oshiriladi va buyruq bilan rasmiylashtiriladi.

Mehnat shartnomasi bekor qilingan kuni ish beruvchi xodimga uning mehnat daftarchasiga bekor qilinishi haqidagi buyruqning nusxasi berilishi shart.

Tayanch tushunchalar: Jamoa shartnomasi, mehnat shartnomasi, sinov muddati.

5. Mavzuni mustahkamlash.

Savollar:

1. Mehnat shartnomasi nima?
2. Mehnat shartnomasi qanday muddatlarga tuziladi?
3. Mehnat shartnomasi qanday asoslarga ko'ra bekor qilinadi?
4. Jamoa shartnomasi nima?
5. O'zbekiston Respublikasida mehnat qilish huquqi necha yoshdan beriladi?

6. Mustaqil ishlash.

Mustaqil ishlash uchun talabalar mavzuga oid test savollari tuzadilar.

7. Xulosa: Mehnat qonunlarining maqsad va vazifalariga xalqaro shartnomalar, konvensiyalarning qoidalari respublikamizda qo'llanilishi, chet el fuqarolari va toqaroligi bo'lmagan shaxslarning ham mehnat munosabatiga nisbatan tadbiiq erilihi kiradi.

Qonun bo'yicha mehnat qilish huquqiga ega shaxslar, agar ish beruvchi bilan mehnat shartnomasini tuzgan bo'lsa — mehnatga oid munosabadarning sub'ekti hisoblanadi. Mehnat qilish huquqi 16 yoshdan beriladi. Ayrim hollarda 15 yoshga to'lgan shaxslarga ota-onasidan birining roziligi bo'yicha mehnat qilish, ishga qabul qili-nish huquqi beriladi. 14 yoshga to'lgan o'quvchilar ota-onasidan bin yoki ularning o'mini bosuvchilar roziligi bilan yozgi ta'tillarida, o'qishdan bo'sh vaqtlarida ishga qabul qilitiishlari mumkin. Demak xodim **14, 15, 16** yoshdan mehnatga oid munosabatlarning sub'ekti bo'lishi mumkin.

8. Uyga vazifa: Darslikdagi 63-67 betlarni o'qib kelish

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 10.
Darsning mavzusi: : Mehnat huquqi asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Ish vaqti va dam olish vaqti. Mehnat intizomi. Davlat ijtimoiy sig'urtasi

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarining og'zaki nutqini o'stirish.

Darsning turi: Nazariy.

Darsning metodi (uslub): ma'ruza.

Fanlararo bog'lanish: Tarix, jamiyatshunoslik, iqtisod.

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar, test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2.Uyga vazifani so'rash

Savollar

1. Mehnat shartnomasi nima?
2. Mehnat shartnomasi qanday muddatlarga tuziladi?
3. Mehnat shartnomasi qanday asoslarga ko'ra bekor qilinadi?
4. Jamoa shartnomasi nima?
5. O'zbekiston Respublikasida mehnat qilish huquqi necha yoshdan beriladi?

3. Fikrlashni jamlash. Aqliy hujum o'yini orqali firlar jamlanadi.

Yuridik shaxs kim? Mulk nima? Mehnat shartnomasi qanday muddatlarda tuziladi.

4. Yangi mavzu bayoni:

- A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.
- B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

1. Ish vaqti va dam olish vaqti.
2. Mehnat intizomi.
3. Davlat ijtimoiy sig'urtasi

Xodim mehnat shartnomasi shartlariga muvofiq o'z mehnat vazifalarini bajarishi lozim bo'lgan vaqt **ish vaqti hisoblanadi.**

Respublikamizda haftasiga qirq soatlik normal ish vaqti qonunlashtirilgan. Ish vaqti: normal— haftasiga 40 soat; — 16 yoshdan 18 yoshga to'lmaganlar uchun qisqartirilgan haftasiga 36 soat; 15 yoshdan 16 yoshga to'lmaganlarga haftasiga 24 soat. Qonunda nazarda tutilgan hollar ham mavjud, nogironlar, o'qituvchilar, shifokorlar, yosh bolali ayollar va boshqa xodimlarga ham qisqartirilgan ish vaqti qo'lanadi.

Masalan, O'zbekiston Respublikasining 1999 yil 14 aprelda qabul qilingan qoriuniga asosan uch yoshga to'lmagan bolalari bor, byudjet hisobidan ishlayotgan ayollarga ish vaqtining haftasiga o'ttiz besh soatdan oshmaydigan qisqartirilgan muddati belgilangan.

Xodim bilan ish beruvchi o'rtasidagi kelishuvga binoan ishga qabul qilish chog'ida ham, keyinchalik ham to'liqsiz ish kuni yoki to'liqsiz ish haftasi belgilab qo'yilishi mumkin.

Homilador ayolning, o'n to'rt yoshga to'lmagan bolasi (o'n olti yoshga to'lmagan nogiron bolasi) bor ayolning, shu jumladan homiyligida shunday bolasi bor ayolning yoki oilaning betob a'zosmi parvarish qilish bilan band bo'lgan shaxsning iltimosiga ko'ra, ish beruvchi tibbiy.xulosaga muvofiq ularga to'liqsiz ish kuni yoki to'liqsiz ish haftasi belgilashga majburdir.

Tungi ish vaqti turlari ham bor. **Soat 22-00 dan to soat 6-00 gacha bo'lgan vaqt tungi vaqt deb hisoblanadi.**

Xodim uchun belgilangan kundalik ish muddatidan tashqari ishlash ish vaqtidan tashqari ish deb hisoblanadi. Bti vaqtda ish bajarish xodimning roziligi bilan amalga oshiriladi. Nogironlar, homilador ayollar, o'n sakkiz yoshga to'lmaganlar ish vaqtidan tashqari ishlashga jalb etilmaydi. Ish vaqtidan tashqari ishlashning bir yillik soat hajmi 120 soatdan ortiq bo'lmasligi lozim. Bunday chegaralashning sababi xodimning sog'ligi, ish unumdorligining pasayib ketmasligi uchun qaratilgan.

Dam olish vaqti — bu xodim mehnat vazifalarini bajarishdan xoli bo'lgan va bindan u o'z ixtiyoriga ko'ra foydalanishi mumkin bolgan vaqtdir.

Dam olish vaqti quyidagilarga bo'linadi:

1. Ish kuni (smena) davomidagi tanaffuslar;
2. Kundalik dam olish vaqti;
3. Dam olish kunlari;
4. Bayram kunlari (ishlamaydigan kunlar):
  - a) 1 yanvar — Yangi yil;
  - b) 8 mart — Xotin-qizlar kuni;
  - v) 21 mart — Navro'z bayrami;
  - g) 9 may — Xotira va qadrlash kxmi;
  - d) 1 sentyabr — Mustaqillik kuni;
  - e) 1 okryabr — o'qituvchi va murabbiylar kuni;
  - j) 8 dekabr — Konstitutsiya kuni;
  - z) Ro'za hayit (lyd al-Fitr) diniy bayramining birin-chi kuni;
  - i) Qurbon hayit (lyd al-Adha) diniy bayramining birinchi kuni.

5. Ta'tillar:

- a) yillik mehnat ta'tili;
- b) yillik uzaytirilgan asosiy ta'tfflar;
- v) yillik qo'shkncha ta'tillar;
- g) ijtimoiy ta'tillar;
- d) ish haqi saqlanmagan holda beriladigan ta'rillar.

Yillik asosiy ta'tilning muddati 15 ish kunidan kam bo'lmasligi lozim. 18 yoshga tolmaganlarga, ishlayotgan I va II guruh nogironlariga uzaytirilgan — 30 kalendar kun ta'til beriladi. Bunday tahillar ayrim toifadagi xodimlarga ulaming mehnat vazifalarining o'ziga xos jihatlari va xususiyatlarini hisobga olgan holda beriladi. Yillik qo'shimcha ta'tillar mehnat sharoiti noqulay, og'lr, alohida tusga ega bo'lgan ishlarda va mehnat qonunlarida, mehnat shartnomasida nazarda tutilgan boshqa hollarda beiladi. Ijtimoiy ta'tillar: homiladorlik va tugish, bolalani parvarishlash; o'qish bilan bogiiq va ijodiylarga bo'linadi. Ish haqi saqlanmagan holda beriladigan ta'tillar xodim bilan ish beruvchining o'rtasidagi kelishuvga binoan beriladi

Mehnatga haq to'lash va uning miqdori ish beruvchi bilan xodim o'rtasidagi kelishuvga binoan belgilanadi. Lekin mehnat haqi qonun hujjatlarida belgilangan eng kam miqdordan oz bo'lishi mumkin emas, uning eng ko'p miqdori biron bir tarzda cheklanmagan. Ish vaqtidan tashqari ishlarda, dam olish kunlari, bayram kunlardagi ishlar uchun kamida ikki hissa miqdorida haq to'lanadi. Mehnatga haq to'lash muddatlari jamoa shartnomasida belgilanadi va har yarim oyda bir martadan kam bo'lishi mumkin emas. Odatda ish haqi xodim ishlayotgan joydan to'lanadi. Xodimning xohishiga binoan mehnat haqi uning omonat kassasidagi hisob varaqasiga yuborilishi mumkin. Mehnat qonunlarida xodimning roziligi bilan, agar roziligi bo'lmasa, sudrdng qaroriga binoan mehnat haqidan ushlab qolinishi mumkin.

Mehnat qonunlarida har bir xodimning davlat yoki jamoat vazifalarini bajarayotgan vaqtida uning ish joyini saqlab qolinishi, kafolatli to'lovlar va kompensatsiya to'lovlari mavjud ekanligi ko'rsatilgan. Bunday to'lovlar va kafolatlar xodim saylov huquqlarini amalga oshirish vazifalarini bajarish, harbiy burchni bajarish surishtiruv, tergov organjga, sudga guvoh, jabrlanuvchi, ekspeditsiya va h.k. da ishtirok etishida amalga oshiriladi. Undan tashqari xodim xizmat safari davrida va ko'chib yurish bilan bog'liq ishlarda xarajatlari ham to'lanadi.

Ish beruvchi va xodim o'rtasida tuzilgan mehnat shartnomasini amalga oshirishda, mehnat

vazifasini sidqidildan bajarishda korxonada o'rnatilgan mehnat tartibiga rioya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki korxonada mehnat tartibi ish beruvchi kasaba uyushmasi qo'mitasi yoki xodimlarning boshqa vakillik organi bilan kelishib tasdiqlaydigan ichki mehnat tartibi qoidalari bilan belgilanadi. Intizom to'g'risida **nizom** qabul qilinadi. Bu hujjatlarda xodimning va ish beruvchining burchlari ko'rsatilgan.

Xodim o'z mehnat vazifalarini halol, vijdonan bajarishi, mehnat intizomiga rioya qilishi, ish beruvchining qonuniy farmoyishlarini o'z vaqtida va aniq bajarishi, texno-logiya intizomiga, mehnat muhofazasi, texnika xavfsizligi va ishlab chiqarish sanitariyasi talablariga rioya qilishi, ish beruvchining mol-mulkini avaylab asrashi shart

Ish beruvchi xodimlar mehnatini tashkil qilishi, qo-nunlar va boshqa normativ hujjatlarda, mehnat shartnomasida nazarda tutilgan mehnat sharoitlarini yaratib berishi, mehnat va ishlab chiqarish intizomini ta'minlashi, mehnat muhofazasi qoidalarga rioya etishi, xodimlarning ehtiyoj va talablariga e'tibor bilan qarashi, ularning mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilab borishi shart

Korxonada doim ishlagan, mehnat intizomiga, mehnat tartibiga buysungan xodimlarga har-xil turdagi rag'batlantirishlar qo'llaniladi. Rag'batlantirishlar qatorida davlat va jamiyat oldidagi alohida xizmatlari uchun davlat mukofotlariga taqdim etilishi, jamoa shartnomasi, kelishuvlarida, ichki mehnat tartibi qoidalari ko'rsatilganlar kiradi.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksining 181 moddasiga binoan «xodimga mehnat intizomini buzganligi uchun» ish beruvchi quyidagi intizomiy jazo choralari qo'llashga haqli:

1. hayfsan;

2. o'rtacha oylik ish haqining yigirma foizidan ortiq bo'lmagan miqdorda jarima. Ichki mehnat tartibi qoidalari xodimga o'rtacha oylik ish haqining qirq foizidan ortiq bo'lmagan miqdorda jarima solish hollari ham nazarda tutishi mumkin.

3. mehnat shartnomasini bekor qilish.

Intizomiy jazo amal qilib turgan muddat mobaynida xodimga nisbatan rag'batlantirish choralari qo'llanilmaydi

Har bit nojo'ya xatti-harakat uchun faqat bitta intizomiy jazo qollanishi mumkin.

Intizomiy jazo bevosita nojo'ya xatti-harakat aniqlangandan keyin, ammo bu xatti-harakat aniqlangandan boshlab, xodimning kasal yoki ta'tilda bo'lgan vaqtini hisobga olmasdan, uzog'il bilan oy ichida qo'llaniladi.

Nojo'ya xatti-harakat sodir etilgan kundan boshlab olti oy o'tganidan, moliya-xo'jalik faoliyatini taftish etish yoki tekshirish natijasida aniqlanganda esa, — sodir etilgan kundan boshlab ikki yil o'tganidan keyin jazoni qo'llab bo'lmaydi. Jinoiy ish bo'yicha ish yuritilgan dayr bu muddatga kamaydi.

Respublika Mehnat qonunlarida mehnat shartnomasi taraflarning moddiy javobgarlik asoslari ko'rsatilgan. Xodimga yetkazilgan zarar: (ma'naviy jismoniy yoki ruhiy azoblar); xodimning mehnat qilish imkoniyati-dan g'ayriqonuniy ravishda mahrum qilish; xodimning sog'ligiga yetkazilgan zarar: mol-mulkiga yetkazilgan zarar turlarida bo'lishi mumkin. Ish beruvchiga yetkazilgan zararlar asosan moddiy — mol-mulkiga nisbatan bo'lib, u kamaygan yoki yomon holatga kelganligi sababli, xodim bevosita yetkazilgan haqiqiy zarar uchun ham, ish beruvchi boshqa shaxslarga yetkazilgan zararni to'lashi natijasida kelib chiqqan zarar uchun ham moddiy javobgar bo'ladi

Zarar yetkazgan taraflar, yetkazilgan zararining og'ir oqibatiga, hajmiga, qonunda ko'rsatilgan boshqa asoslariga ko'ra zararni to'la qoplash, zararni undirishdan voz kechish, qisman zararni qoplashga majbur bo'ladilar.

Barcha korxonalarda xavfsizlik va gigiena talablariga javob beradigan mehnat sharoitlari yaratilgan bo'lishi kerak. Ish beruvchi har bir xodimga mehnat shartnomasini tuzishda va boshqa ishga o'tkazishda xodimni mehnat sharoitlari to'g'risida, shu jumladan kasb kasalliklari va boshqa kasalliklarga chalinish ehtimoli, shu bilan bog'liq holda unga beriladigan imtiyoz va kompensatsiyalar, shuningdek shaxsiy himoya vositalari haqida xabardor qilishi kerak

Demak, xodim mehnat shartnomasini tuzish jara-yonida uning mehnati muhofaza qilinishi to'g'risidagi malumotlar bilan tanishgan bo'lishi lozim. Muhofaza turiga tibbiy ko'rikdan vaqti-vaqti bilan o'tib turish; sut, davolash-profilaktika oziq-ovqati, gazli sho'rsuv, shaxsiy himoya va gigiena vositalari bilan ta'minlanish va boshqalar kiradi.

3. Mehnat qonunlarida barcha xodimlar davlat yo'li bilan ijtimoiy sug'urta qilinishlari ko'rsatilgan. Bu badal to'lov asosida amalga oshiriladi.

Sug'urta qilingan xodimlar, tegishli hollarda esa, ularning oilalari ham davlat ijtimoiy sug'urtasi mablag'lari hisobidan:

- 1) Vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqalari, ayollar esa, bundan tashqari, homiladorlik va tu'ish nafaqlari;
- 2) Bola tug'ilganda beriladigan nafaqalar;
- 3) Davlat tomonidan beriladigan yoshga doir, nogironlik va boquvchisini yo'qotganlik pensiyalari;
- 4) Qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa to'lovlar bilan ta'minlanadilar
- 5) Davlat ijtimoiy sig'urtasi mablag'laridan sanatoriy-kurortlarda davolanish, dam olish, sug'urta qilingan xodimlarning shifobaxsh (parhez) taomlari uchun haq to'lash, bolalarning sog'lomlashtirish lagerlarini ta'minlab turish, davlat ijtimoiy sugurtasiga doir boshqa tadbirlar uchun belgilangan tartibda foydalaniladi.

Tayanch tushunchalar: Ish vaqti. Dam olish vaqti. Ta'til.Davlat sug'urtasi

5. Mavzuni mustahkamlash:

Savollar:

- a. Ish vaqti nima?
- b. Dam olish vaqti nima?
- 3.Xodimga mehnat intizomini buzganligi uchun ish beruvchi qanday jazo choralarini qo'llashga haqli?
4. Davlat ijtimoiy sug'urtasi haqida nimalarni bilasiz?

6.Mustaqil ishlash. Darslikdagi 69-78 betlarni o'qish

7. Xulosa: Mehnat qonunlarida har bir xodimning davlat yoki jamoat vazifalarini bajarayotgan vaqtida uning ish joyini saqlab qolinishi, kafolatli to'lovlar va kompensatsiya to'lovlari mavjud ekanligi ko'rsatilgan. Bunday to'lovlar va kafolatlar xodim saylov huquqlarini amalga oshirish vazifalarini bajarish, harbiy burchni bajarish surishtiruv, tergov organjga, sudga guvoh, jabrlanuvchi, ekspeditsiya va h.k. da ishtirok etishida amalga oshiriladi. Undan tashqari xodim xizmat safari davrida va ko'chib yurish bilan bog'liq ishlarda xarajatlari ham to'lanadi.

Ish beruvchi va xodim o'rtasida tuzilgan mehnat shartnomasini amalga oshirishda, mehnat vazifasini sidqidildan bajarishda korxonada o'rnatilgan mehnat tartibiga rioya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki korxonada mehnat tartibi ish beruvchi kasaba uyushmasi qo'mitasi yoki xodimlarning boshqa vakillik organi bilan kelishib tasdiqlaydigan ichki mehnat tartibi qoidalari bilan belgilanadi. Intizom to'g'risida **nizom** qabul qilinadi. Bu hujjatlarda xodimning va ish beruvchining burchlari ko'rsatilgan.

8.Uyga vazifa:

Mavzuni o'qib, qo'shmcha adabiyotlardan seminar darsiga tayyorlanib kelish

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 11. Darsning mavzusi: : Mehnat huquqi asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Mehnatni muhofaza qilish, ayollar va yoshlarga beriladigan kafolatlar.Mehnat nizolari.Davlat ijtimoiy sig'urtasi

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarning og'zaki nutqini o`stirish.

Darsning turi: Aralash

Darsning metodi (uslub): Seminar.

Fanlararo bog'lanish: Tarix, jamiyatshunoslik, iqtisod.

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar , test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2.Uyga vazifani so'rash

Savollar:

1. Ish vaqti nima?
- 2.Xodimga mehnat intizomini buzganligi uchun ish beruvchi qanday jazo choralarini qo'llashga haqli?
3. Davlat ijtimoiy sug'urtasi haqida nimalarni bilasiz?

3. Fikrlashni jamlash.

4. Yangi mavzu bayoni:

- A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.
- B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

- 1.Mehnatni muhofaza qilish, ayollar va yoshlarga beriladigan kafolatlar.
- 2.Mehnat nizolari.
- 3.Davlat ijtimoiy sig'urtasi

Ayrim toifadagi xodimlarga — ayollar va boshqa oilaviy vazifalarni bajarish bilan bog'liq shaxslarga qo'shimcha kafolat va imtiyozlar beriladi.

Homilador yoki bolasi borligi sababli ayollarni ishga qabul qilishni rad etish va ularning ish haqini kamaytirish taqiqlanadi.

Mehnat sharoiti noqulay ishlarda, shuningdek yer osti ishlarida ayollar mehnatini qo'llash taqiqlanadi.

Tibbiy xulosaga muvofiq homilador ayollarning ishlab chiqarish normalari, xizmat ko'rsatish normalari kamaytiriladi yoki ular avvalgi ishlaridagi o'rtacha oylik ish haqi saqlangan holda yengilroq yoxud noqulay ishlab chiqarish omillarining ta'siridan holi bo'lgan ishga o'tkaziladi.

Ikki yoshga to'lmagan bolasi bor ayollar avvalgi ishini bajarishi mumkin bo'lmagan taqdirda, bolasi ikki yoshga to'lgunga qadar avvalgi ishidagi o'rtacha oylik ish haqi saqlangan holda yengilroq yoki noqulay ishlab chiqarish omillarining ta'siridan xoli bo'lgan ishga o'tkaziladi.

Homilador ayollarni va o'n to'rt yoshga to'lmagan bolasi (o'n olti yoshga to'lmagan nogiron bolasi) bor ayollarni ularning roziligisiz tungi ishlarga, ish vaqtidan tashqari ishlarga, dam olish kunlaridagi ishlarga jalb qilishga va xizmat safariga yuborishga yo'l qo'yilmaydi.

Homilador ayolning, o'n to'rt yoshga to'lmagan bolasi (o'n olti yoshga to'lmagan nogiron bolasi) bor ayolning, shu jumladan homiyligida shunday bolasi bor ayolning yoki oilaning betob a'zosini parvarish qilish bilan band bo'lgan shaxsning iltimosiga ko'ra, ish beruvchi tibbiy xulosaga muvofiq ularga to'liqsiz ish kuni yoki to'liqsiz ish haftasi o'rnatadi.

Nogiron bolasini tarbiyalayotgan ota-onaning b'kiga (vasiyga, homiyga) bola o'n olti yoshga to'lgunga qadar davlat ijtimoiy mablag'lari hisobidan bir kunlik ish haqi miqdorida haq to'lagan holda oyiga qo'shimcha bir dam olish kuni beriladi.

Homilador ayollarga va bola tuqqan ayollarga yillik ta'tillar, ularning xohishiga ko'ra, tegishli homiladorlik va tug'ish ta'tilidan oldin yoki undan keyin yoxud bolani parvarishlash ta'tilidan keyin beriladi.

O'n to'rt yoshga to'lmagan bitta va undan ortiq bolani (o'n olti yoshga to'lmagan nogiron bolani) tarbiyalayotgan ayolning ota, yolg'iz onaga (beva erkaklar, beva ayollar, nikohdan ajrashganlar, yolg'iz onalarga) va muddatli harbiy xizmatni o'tayotgan harbiy xizmatchilarning xotinlariga yillik ta'tillar, ularning xohishiga ko'ra yoz vaqtida yoki ular uchun qulay bo'lgan boshqa vaqtda beriladi.

O'n ikki yoshga to'lmagan ikki va undan ortiq bolasi yoki o'n olti yoshga to'lmagan nogiron bolasi bor ayollarga har yili uch ish kunidan kam bo'lmagan muddat bilan haq to'lanadigan qo'shimcha ta'til beriladi.

O'n ikki yoshga to'lmagan ikki va undan ortiq bolasi yoki o'n olti yoshga to'lmagan nogiron

bolasi bor ayollarga ularning xohishiga ko'ra, har yili o'n to'rt kalendar kundan kam bo'lmagan muddat bilan ish haqi saqlanmagan holda ta'til beriladi.

Ayollarga tuqqunga qadar yetmish kalendar kun va tuqqanidan keyin ellik olti kalendar kun (tug'lish qiyin kechgan yoki ikki va undan ortiq bola tug'llgan hollarda — yetmish kalendar kun) muddati bilan homiladorlik va tug'lish ta'tillari berilib, davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqa to'lanadi.

Homiladorlik va tug'lish ta'tili tugaganidan keyin ayolning xohishiga ko'ra, unga bolasi ikki yoshga to'lgunga qadar bolani parvarishlash uchun ta'til berilib, bu davrda qonun hujjatlarida belgilangan tartibda nafaqa to'lanadi.

Ayolga, uning xohishiga ko'ra, bolasi uch yoshga to'lgimga qadar bolani parvarishlash uchun ish haqi saqlanmaydigan qo'shimcha ta'til ham beriladi.

Yangi tug'llgan bolalarni bevosita tug'ruqxonadan farzandlikka olgan yoki bolalarga vasiy qilib belgilangan shaxslarga bola farzandlikka olingan (vasiylik belgilangan) kundan boshlab, bola tug'llgan kundan e'tiboran ellik olti kalendar kun (ikki yoki o'ndan ortiq bola asrab olingan (vasiylik belgilangan) taqdirda esa yetmish kalendar kun) o'tgunga qadar bo'lgan davrda davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha nafaqa to'lagan holda ta'til beriladi va ularning xohishiga ko'ra, bola uch yoshga to'lgunga qadar bolani parvarishlash uchun qo'shimcha ta'tili beriladi.

Ikki yoshga to'lmagan bolasi bor ayollarga, dam olish va ovqadanish uchun beriladigan tanaffusdan tashqari, bolani ovqatlantirish uchun qo'shimcha tanaffuslar ham beriladi. Bu tanaffuslar kamida har uch soatda bir marta har biri o'ttiz minutdan kam bo'lmagan muddat bilan beriladi. Ikki yoshga to'lmagan ikki va undan ortiq bolasi bo'lgan taqdirda, tanaffusning muddati kamida bir soat qilib belgilanadi.

Homilador ayollar va uch yoshga to'lmagan bolasi bor ayollar bilan tuzilgan mehnat shartnomasini ish beruvchining tashabbusi bilan bekor qilishga yo'l qo'yilmaydi.

Mehnat qonunlarida o'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarni ishga qabul qilishda mehnatga oid huquqiy munosabad'arda qo'shimcha kafolatlar belgilangan.

Ish vaqtining muddati o'n oltidan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan xodimlarga haftasiga o'ttiz olti soatdan, o'n beshdan o'n old yoshgacha bolgan shaxslar (ta'til davrida ishlayotgan o'n to'rt dan o'n olti yoshgacha bo'lgan o'quvchilar) uchun esa haftasiga yigirma to'rt soatdan oshmaydigan qilib belgilanadi.

O'n sakkiz yoshga to'lmagan xodimlarning kundalik ish vaqti qisqartirilgan hollardagi mehnatiga haq kundalik ish vaqti to'liq bo'lgan chog'da tegishli toifadagi xodimlarga beriladigan miqdorda to'lanadi.

O'n sakkiz yoshga to'lmagan xodimlarga kamida o'ttiz kalendar kundan iborat yillik ta'til beriladi va ular bu ta'tildan yoz vaqtida yoki yilning o'zlari uchun qulay bo'lgan boshqa vaqtida foydalanishlari mumkin.

O'n sakkiz yoshga to'lmagan shaxslarni tungi ishlarga, ish vaqtidan tashqari ishlarga va dam olish kunlaridagi ishlarga jalb etish taqiqlanadi.

O'n sakkiz yoshga to'lmagan xodimlar bilan tuzilgan mehnat shartnomasini bekor qilishda ish beruvchi mahalliy mehnat organining roziligini olishi kerak. Mehnat sharoiti o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan shaxsnirga sog'ligiga zarar yetkazadigan bo'lsa, uni bo'shatib olish, mehnat shartnomasini bekor qilish ota-onalar, vasiy (xomiylar) va boshqa vakolatli organlar ixtiyorida bo'ladi.

Ishni ta'lim bilan birga qo'shib olib borayotgan shaxslar uchun O'zbekiston Respublikasi Mehnat Qonunlarida bir necha imtiyozlar ko'rsatilgan. Ular uchun qisqartirilgan ish haftasi, yillik mehnat ta'tillarni ularning roziligiga ko'ra berish, imtihonlar va laboratoriyaimtihon sessiyalari vaqtiga to'g'rilab berish; qisqartirilgan ish kuni, o'qish munosabatlari bilan ta'tillar berish va boshqa imtiyozlar berish shular qatorida.

Ish beruvchi va xodim o'rtasida mehnat to'g'risidagi qonunlar va boshqa normativ hujjatlarni, mehnat shartnomasida nazarda tutilgan mehnat shartlarini qo'llanish yuzasidan kelib chiqqan kelishmovchiliklar yakka mehnat nizolati deb ataladi.

Yakka mehnat nizolari mehnat nizolari komissiyalari tomonidan, tuman (shahar) sudlari tomonidan ko'rib chiqiladi.

Mehnat nizolari komissiyalari jamoa shartnomasida, agar u tuzilmagan bo'lsa, ish beruvchi va kasaba uyushmasi qo'mitasi yoki xodimlarning boshqa vakillik organi o'rtasidagi kelishuvga muvofiq tuzilishi mumkin. Mehnat nizolari komissiyasi mehnat nizosini ariza berilgan kundan

e'tiboran 10 kun muddat ichida ko'rib chiqishi shart. Ariza bergan xodim o'zi ishtirok etadi. Agar u kelish imkoniyati yo'qligini bildirgan bo'lsa nizo xodimning ishtirokisiz ko'rilishi mumkin.

Mehnat nizolari komissiyasi qaror qabul qiladi, qaror majlis raisi va kotibi tomonidan imzolanadi.

Mehnat nizolari komissiyasining qarori u qaror ustidan shikoyat qilish uchun belgilangan **10 kunlik muddat o'tgandan keyin 3 kunda** ish beruvchi tomonidan bajarilishi kerak. Basarti ish beruvchi belgilangan muddat ichida komissiya qarorini bajarmasa, mehnat nizolari komissiyasi tomonidan xodimga ijro varaqasi kuchiga ega bo'lgan guvohnoma beriladi.

Agar xodim yoki ish beruvchi belgilangan mud.dat ichida tuman (shahar) sudiga mehnat nizosini hal etish to'g'risidagi ariza bilan murojaat etsa, guvohnoma berilmaydi.

Sudga yoki mehnat nizolari komissiyasiga murojaat etish uchun quyidagi muddatlar belgilanadi.

-Ishga tiklash nizolari bo'yicha- xodimga u bilan mehnat shartnomasi bekor qilinganligi haqida buyruqning nusxasi berilgan kundan boshlab bir oy;

-Xodim tomonidan ish beruvchiga yetkazilgan moddiy zararni to'lash haqidagi nizolar bo'yicha- zarar yetkazilganligi ish beruvchiga ma'lum bo'lgan kundan boshlab bir yil

-Boshqa mehnat nizolari bo'yicha xodim o'z huquqi buzilganligini bilgan yoki bilishi lozim bo'lgan kundan boshlab uch oy.

5. Mehnat qonunlarida barcha xodimlar davlat yo'li bilan ijtimoiy sug'urta qilinishlari ko'rsatilgan. Bu badal to'lov asosida amalga oshiriladi.

Sug'urta qilingan xodimlar, tegishli hollarda esa, ularning oilalari ham davlat ijtimoiy sug'urtasi mablag'lari hisobidan:

6) Vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik nafaqalari, ayollar esa, bundan tashqari, homiladorlik va tu'ish nafaqlari;

7) Bola tug'ilganda beriladigan nafaqalar;

8) Davlat tomonidan beriladigan yoshga doir, nogironlik va boquvchisini yo'qotganlik pensiyalari;

9) Qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa to'lovlar bilan ta'minlanadilar

10) Davlat ijtimoiy sug'urtasi mablag'laridan sanatoriy-kurortlarda davolanish, dam olish, sug'urta qilingan xodimlarning shifobaxsh (parhez) taomlari uchun haq to'lash, bolalarning sog'lomlashtirish lagerlarini ta'minlab turish, davlat ijtimoiy sugurtasiga doir boshqa tadbirlar uchun belgilangan tartibda foydalaniladi.

5. Mavzuni mustahkamlash: Mavzuni mustahkamlash uchun mavzuga oid krossvord yechiladi.

6. Xulosa. Mavzu o'qituvchi tomonidan xulosalanadi va darsda faol hamda passiv qatnashgan oquvchlar harakati baholanadi.

6. Uyga vazifa. B.B.B. jadvalini to'ldirib kelish.

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 12.

Darsning mavzusi: : Oila huquqi asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Oila huquqi tushunchasi, manbalari. Nikoh. Nikohning tugatilishi. Ota-onalat va bolalarning huquq va majburiyatlari. Vasiylik va homiylik.

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.

- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.

- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarning og'zaki nutqini o'stirish.

Darsning turi: Nazariy

Darsning metodi (uslub): Ma'ruza

Fanlararo bog'lanish: Tarix, jamiyatshunoslik oila psixologiyasi

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar , test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

A) sinf xonasining tozaligini tekshirish

B) navbatchi axborotni tinglash

2.Uyga vazifani so'rash

Savollar:

1.Ish vaqti nima?

2.Dam olish vaqti nima?

3.Xodimga mehnat intizomini buzganligi uchun ish beruvchi qanday jazo choralarini qo'llashga haqli?

4. Davlat ijtimoiy sug'urtasi haqida nimalarni bilasiz?

3. Fikrlashni jamlash. Aqliy hujum o'yini orqali firlar jamlanadi.

Muomala layoqati qachon vujudga keladi? Yuridik shaxs kim? Mulk nima?

4. Yangi mavzu bayoni:

A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.

B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

1.Oila tushunchasi, manbalari.Oilaning jamiyat va davlat hayotidagi ahamiyati.

2.Oila va nikoh munosabatlari. Nikoh shartnomasi.

3.Er xotinning huquq va majburiyatlari.

4.Vasiylik va homiylik.

1. Ma'lumki ibtidoiy jamoa tuzumidan boshlab nikoh munosabatlari mavjud. Ilk davrda odamlar bilar-bilmas er-xotin, ota-ona, farzand tuyg'ularini his qilib, bir-birlari orasida burchlarini ham bajarar edilar. Awalo, bu munosabatlar «guruh nikoh, keyinchalik «juft nikoh» deb ataldi. Jamiyatda inson ongi rivoj topgan sari nikoh munosabatlarida ham o'zgarishlar yuzaga keldi. Jamiyatdagi urug'chilik davri — onalik davridan patriarxat — otalik davriga o'ta boshladi. Bu davrga kelib erkaklarda o'z xotiniga, ulardan tug'ilgan farzandlarga, toptilgan daromadiga o'zi ega bo'lish tuyg'usi vujudga keldi Bu davr sivilizatsiya deb atalib — yakka nikoh — monogamiyaning kelib chiqishiga asos soladi. Shunday qilib, nikoh munosabatidagi o'zgarishlar, oilada ham ulkan o'zgarish tug'dirdi.

Urug'chilik davrida ham, bugun ham oilaviy munosabatdagilammg asosiy maqsadi bir-birlariga yordam berish, tarbiyalash, g'arnxo'rlik qilish xususiyatlari bilan bog'liq bolib, bu tashkilotda eng yaqin insonlar birlashdi. Malumki, kishi oilada rivojlanadi, kamol topadi. Mustaqil respublikamiz kelajagiga o'z hissasini qo'shadigan shaxs eng awalo oilada tarbiyalanadi. Oila, nikohdagilarnmg o'rtasida ahillik bolsagina, mustahkam bola oladi. Shuning uchun nikoh nima, qanday tuziladi, oila nkna, jamiyatimizda uning o'mini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Oila bu ota-ona, er-xotin, farzandlar va qarindosh-urug'lardan tuzilgan uyushma bo'lib, oila a'zolari o'rtasida mulkiy va shaxsiy huquq, majburiyatlami vujudga keltiradi. Oila davlat himoyasidadir.

Oilaning davlatimizning kelajagidagi o'rniga keng baho berib, asosiy qonun Konstitutsiyaning «Jamiyat va shaxs» bobida oila jamiyatning asosiy bo'g'ni ekanligi, u davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega ekanligi tasdiqlangan.

Oila munosabatlari «O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi» bilan tartibga solinadi. Bu munosabatlar nikoh, er-xotin, ota-ona va farzandlar, oilaning boshqa a'zolari o'rtasidagi munosabatiardir.

Oila qonunlarning asosiy vazifalari oilani mustahkamlashdan, oilaviy munosabatlarni o'zaro

muhabbat, ishonch va hurmat, hamjihatlik, bir-biriga yordam berish hamda oila oldida uning barcha a'zolarining mas'ullik hissi asosida ko'rishdan, biron-bir shaxsning oila masalalariga o'zboshimchalik bilan aralashishiga yo'l qo'ymaslik, oila a'zolari o'z huquqlarini to'sqinliksiz amalga oshirishni hamda bu huquqlarining hiraoya qilinishidan iboratdir.

2. Nikoh erkak va ayol o'rtasida tuzilgan ixtiyoriy bitim bo'lib, FHDY Oda — (fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organi) rasmiylashtiriladi. Nikoh yoshiga yetish, turmush qurish uchun unga har tomonlama tayyor bo'lish, yaxshi kasbni egallash, er-xotin oldida turgan burchlarini tushuntirish ota-onaning vazifasidir.

Erkak va ayol o'rtasidagi munosabatni albatta rasmiylashtirish shart. Chunki ikki shaxs rasmiylashtirilmagan nikohiy munosabatda yashasalar, ular o'rtasidagi mulkiy va shaxsiy munosabadda qonuniy tarzda tartibga solinmaydi. Masalan, ajratilish, nafaqa olish, vorislik huquqi, turar joy, farzandlarga bo'lgan muammolar faqat qonun orqali hal qilinadi.

Qonun nikohdan o'tishning majburiy shartlari va tartiblariga rioya etilishini talab qiladi.

Nikohdan o'tishning birinchi sharti — nikohlashishga kelishganlarning o'zaro ixtiyoriy roziligi. Ikkinchidan, qonun uchun bo'lajak kelin-kuyovning nikoh yoshiga yetgan-yetmaganligi muhimdir. Ayollar uchun **17**, erkaklar uchun **18 yosh** nikoh yoshi deb belgilangan. Uzrli sabablar bo'lganida, alohida hollarda nikoh yoshi bir yilga ka-maytirilishi mumkin. Uchinchidan, agar tomonlarning biri boshqa nikohda turgan bo'lsa, nasl-nasabi shajarasi bo'yicha to'g'ri tutashgan qarindoshlar o'rtasida, tutashgan va o'gay aka-ukalar bilan opa-singillar o'rtasida, shuningdek, farzandlikka olinganlar o'rtasida nikoh tuzish mumkin emas. To'rtinchidan, nikohlanuvchi shaxslarning loqal bittasi ruhiy kasal yoki aqli zaif bo'lsa, bu sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan bo'lsa, nikoh tuzish mumkin emas.

Nikohni qayd qilishning muayyan tartibi ham bor. Bu tartibga ko'ra, bolajak er bilan xotin nikohdan o'tishdan oldin atiza berib nikohni qayd etish organlari xodimlaridan nikohdan o'tish shartlari va tartibi bilan, er-xotinning hamda ota-onalarning huquq va burchlari bilan tanishadilar. So'ngra nikohni qayd qilish kuni belgilanadi. Kamida bir oy o'tgach nikoh qayd qilinadi. O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 17-moddasida nikohlanuvchi shaxslarning tibbiy ko'rikdan o'tkazish davlat sog'liqni saqlash tizimi muassasalari tomonidan amalga oshiriladi.

Tibbiy ko'rikdan o'tish nikohlanuvchi shaxslarning roziligi bilan amalga oshinishi qonunda ko'rsatilgan bo'lishiga qaramasdan, fao'lajak er-xotin bir-birlarini maj-burlab bo'lsa ham shu ko'rikdan albatta o'tishi lozim. Chunki, hayotda nikohlanuvchilarning bin tanosil kasalligi yoki odam immuniteti taqchilligi virusi (OITS infek-siyasi) borligini yashirganligi tufayli qanchadan-qancha azob chekkanligi ma'lum. Qonunga asosan, shunday faktlar mavjud bo'lsa, nikohlanuvchilarning ikkinchi tomoni — kasalligini yashirgan shaxs bilan bo'lgan nikohini haqiqiy emas deb topishni talab qilish huquqiga ega.

Ajtim yoki nikohni tugatdlishiga quyidagilar asos bo'ladi:

1. er yoki xotindan birining vafot etishi yoki sud tomonidan o'lgan deb e'lon qilinishi bilan;
2. er-xotindan birining yoki ikkalasining arizasiga binoan;
3. sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan er yoki xotinning vasiysi bergan arizaga muvofiq.

Er-xotin fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida yoki sudda ajralishlari mumkin.

Er-xotin o'zaro roziligi bo'lganda yoki birining imzosiga binoan fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida nikohdan ajratish mumkin. Bunday holatlarda er-xotin bir-biridan ajralish to'g'risida ariza bergan kundan boshlab uch oy o'tgandan keyin ariza rasmiylashtiriladi va er-xotining ajralganliklari to'g'risida guvohnoma beriladi.

Er-xotindan birining arizasiga binoan nikoh bekor qilinishida quyidagi sabablar bo'lishi shart:

1. bir tomon bedarak yo'qolgan deb topilsa;
2. sud tomonidan ruhiyati buzilishi sababli muomalaga layoqatsiz deb topilgan bo'lsa;
3. sodir qilgan jinoyati uchun uch yildan kam bo'lgan muddatga ozodlikdan mahrum qilingan bo'lsa, o'rtada voyaga yetmagan bolalari borligidan qa'i nazar er-xotinning birining arizasiga binoan FHDY Oda nikohdan ajratiladi. Nikohdan ajralish ishlari sud O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida da'vo ishlarini hal qilish uchun belgilangan tartibda ko'riladi.

Sud er-xotinning yarashtirish choralarini ko'radi. Sud ishning ko'rilishini boshqa vaqtga qoldirib, er-xotining yashash uchun olti oygacha muhlat berishga haqli.

Sud agar er xotinning bundan buyon birgalikda yashashiga va oilani saqlab qolishga imkoniyat yo'q

deb topsa, ularni nikohdan ajratadi.

Nikohdan fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida ajratilganda fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organida nikohdan ajratilganlik ro'yxatga olingan kundan, nikohdan sudda ajratilganda esa, sudning hal qiluv qarori qonuniy kuchga kirgan kundan boshlab nikoh tugatiladi.

Ajraganlar o'rtasida mulkiy va nomulkiy nizolar vujudga keladi. Mulkiy nizolar er-xotinning birga olgan mulkiga, turar joyiga, hadya mulklariga, omonat kassasida pul va boshqa mulklariga qaratilgan bo'lib, o'zaro kelisha olmasa sud hal qiladi.

Nomulkiy munosabatga farzand va uning taqdiri bilan bog'liq er (xotin)ning o'z familiyasini o'zgartirish masalalari kiradi. Farzand kim bilan qolishi, farzand bilan bog'lanish, uning tarbiyasida ishtirok etish muammolari eng og'ir va tashvishlidir. Chunki ajralganlarning ayrimlari eri (xotini) bilan birgalikda farzandlaridan ham voz kechishadi, ayrimlari esa farzandini ko'rishga zor bo'ladi.

Farzand masalasi sud qaroriga binoan hal qilinadi. Bolalardan qaysi bki otasi yold onasi bilan qolishi, shuningdek, bolalarning ta'minoti uchun ota-onalarning qaysi biridan qancha miqdorida aliment undirish kerakligi sud qaroriga ko'ra hal qilinadi.

Nikohdan ajratilganda er (xotin)ning o'z familiyasini aniqlash — nikohdan ajratilgandan keyin nikohdagi familiyasida qolish yoki nikohgacha bo'lgan familiyasini qaytarishi mumkin.

Voyaga yetmagan bolalar uchun ularning ota-onalaridan aliment, ota-onaning ish haqi (daromadi)dan: bir bola uchun to'rtidan bir qismi, ikki bola uchun uchdan bir qismi, uch va undan ko'p bola uchun yarmisi miqdorida undiriladi. Mol-mulkni bo'lish uchunchi shaxslarning manfaatiga daxldor bo'lgan hollarda sud mol-mulkni bo'lish talabini alohida ish yuritish uchun ajratadi.

Sud nikohdan ajratish haqidagi masalani hal qilish bilan birga bir-biridan ta'minot olish huquqiga ega bo'lgan er yoki xotinning iltimosiga ko'ra, er yoki xotindan undiriladigan ta'minot miqdorini belgilashi lozim.

Er va xotin bir-birlariga moddiy yordam beradi. Bu Oila Kodeksining 117— 121-moddalarida ko'rsatilgan. Jumladan, bular er va xotinning bir-birlariga ta'minot berish maiburiyadari (117-modda); er-xotinning nikohdan ajralgandan keyin bir-biridan ta'minot olish huquqlari (118-modda); er-xotining beriladigan ta'minot miqdorini belgilash (119-modda); er yoki xotinni ta'minot berish majburiyatidan ozod qilish yoki bu majburiyat muddatini yangilash (120-modda); er-xotinning bir-biridan ta'minot olish huquqining tugashi (121-moddalarda) aniqlangan.

Yetarli mablag'ga ega bo'lgan sobiq er (xotin)dan quyidagi asoslarda ta'minot olish huquqi vujudga keladi:

1. sobiq xotin homiladorlik davrida va o'rtada bola tug'lgan kundan boshlab uch yil mobaynida;
2. o'rtadagi nogiron bola 18 yoshga to'lguncha yoki bolalikdan 1-guruh nogironi bo'lgan bolaga qaragan yordamga muhtoj sobiq xotin (er);
3. nikohdan ajralgunga qadar yoki nikohdan ajra]gan paytdan boshlab, bir yil davomida mehnatga layoqatsiz qolgan yordamga muhtoj sobiq er (xotin);
4. er yoki xotin nikohdan ajralgan vaqtdan boshlab besh yil mobaynida pensiya yoshiga yetgan yordamga muhtoj er yoki xotin agar er-xotin uzoq vaqt nikohda turishgan bo'lsa sud tartibida aliment talab qilish huquqiga egadir.

Sud yuqorida ko'rsatilgan majburiyatlarda er yoki xotinni ozod qilishi yoxud bu majburiyatni ma'lum muddat bilan cheklashi mumkin. Bu holatlar quyidagilardan iborat: er-xotin nikohda qisqa vaqt tursalar; agar o'ziga ta'minot uchun mablag'lar to'lashni talab qilayotgan er yoki xotinning nomunosib xulq-atvori natijasida nikoh bekor bo'lgan bo'lsa, ta'minot talab qilayotgan er-xotin spirtli ichimliklarni, kayf beradigan moddalarni iste'mol qilganligi yoki jinoyat qilganligi natijasida mehnat qobiliyatini yo'qotgan bo'lsa; er-xotinning bir-biridan ta'minot olish huquqi ularning biri yangi nikohga kirganida tugaydi.

O'zbekiston Respublikasi Oila qonunlarida nikohni haqiqiy emas deb topish asoslari ham ko'rsatilgan. Agar nikoh tuzish paytida: er-xotinning o'z roziligi bo'lmasa, bu roziligini (rozi emasligini) ifoda etish qobiliyatiga ega bo'lmasa; nikoh tuzishiga bo'lajak er yoki xotin majbur qilingan bo'lsa; nikohlanuvchilar qonunda ko'rsatilgan nikoh yoshiga yetmagan bo'lsalar; nikohlanuvchilarning loaqal bittasi ro'yxatga olingan boshqa nikohda tursa; nasl-nasab shajarasi bo'yicha to'g'ri tutashgan qarindoshlar o'rtasida, tug'ishgan va o'gay aka-ukalar bilan opa-singillar o'rtasida, shuningdek farzandlikka

oluvchilar bilan farzandlikka olinganlar o'rtasida; loaqal bittasi ruhiyat buzilishi (ruhiy kasalligi yoki aqli zaifligi) sababli sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilsa; basharti, nikohlanuvchi shaxslardan biri tanosil kasalligi yoki odam immuniteti taqisligi virusi (OITS infeksiyasi) borligini boshqasidan yashirgan bo'lsa, shuningdek soxta nikoh, ya'ni er-xotin yoki ulardan biri oila qurish maqsadini ko'zlamay tuzgan nikoh haqiqiy emas deb topiladi.

Nikohni haqiqiy emas deb topish sud tartibida amalga oshiriladi. Nikohi haqiqiy emas deb topilgan shaxslarning mulkiy huquqiy munosabatlari O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi bilan tartibga solinadi.

Nikohning haqiqiy emas deb topilishi shunday nikohdan tug'ilgan yoki nikoh haqiqiy emas deb toptigan kundan keyin uch yuz kun ichida tug'ilgan bolalarning huquqlariga ta'sir etmaydi.

O'zbekiston Respublikasida oilaviy, er va xotinning, farzandlarning munosabatlarini tartibga solishda qon-qarindoshlik qayin-bo'yinchiJik va quda-andachilik, bolalarning nasl-nasabini belgilash muhim ahamiyatga ega.

Bir umumiy uchinchi shaxsdan (ajdoddan) kelib chiqqan shaxslar qarindoshlar hisoblanadi.

Qarindoshlar to'g'ri shajara bo'yicha, yon shajara bo'yicha, tug'shgan, yod aralashmagan va yot aralashganlarga boliinadi. To'g'ri shajaradagi qarindoshlar o'z navbatida birinchi, ikldnchi, uchinchi va hokazo darajadagi qarindosh hisoblanadi.

Er (xotin) va uning yaqin qarandoshlari bilan xotin (er) qanndoshlarining bir-biriga nisbatan munosabatlari (qayin-bo'yinchilik va quda-andachilik) o'zaro huquq va majburiyatlarni keltirib chiqarmaydi.

Bolaning shu onadan tug'ilganligi (onalik) fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd qilish organi tomonidan tibbiy muassasaning hujjatlariga ko'ra, bola tibbiy muassasada tug'lmagan holda esa, boshqa dalillariga asosan belgilanadi.

Ayolning nikoh tuzilgandan keyin yoki erining o'limi, nikohdan ajratilganligi yoxud nikoh haqiqiy emas deb topilganligi tufayli nikoh tugaganidan so'ng uch yuz kun ichida tug'ilgan bolasi nikohda tug'ilgan bola hisoblanadi.

Agar nikoh tugaganidan keyin uch yuz kun ichida bola tug'lsa va bu davrda ayol yangi nikohga kirgan bo'lsa, bola yangi nikohda tug'ilgan hisoblanadi. Bunday hollarda sobiq er yold uning ota-onasi bolaning nasl-nasabi xususida nizolashish huquqiga ega.

Bolaning onasi bilan nikohda bo'lmagan shaxsning otaligi o'zini bolaning otasi deb tan olgan shaxs va onaning fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd qilish organiga birgalikda topshirgan arizasiga binoan belgilanadi.

Ona vafot etganda, sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topuganda, onaning qayerdaligini aniqlash imkoniyati bo'lmaganda yoki u onalik huquqidan mahrum qilinganda, otalik vasiylik va homiylik organi bilan kelishilgan holda o'zini bolaning otasi deb tan olayotgan shaxsning arizasiga binoan belgilanadi

Bolaning otasi sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan bo'lsa, otalikni belgilash to'g'risidagi arizani uning nomidan vasiylik va homiylik organining ruxsati bilan iming homiysi berishi mumldn.

3. Nikoh fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida ro'yxatga olingan payldan boshlab nikohni tuzganlari er-xotin deb hisoblanadi va shu paytdan e'tiboran ular o'rtasida er-xotinlik huquq va majburiyatlari vujudga keladi.

Bu majburiyatlar shaxsiy va mulkiyga bo'linadi.

Oilada er-xotin teng huquqli hisoblanadi. Teng huquqlilik nikoh tuzish vaqtidan boshlanib, er va xotinning familiya tanlashdagi tengligini vujudga keltiradi. Eri xotining, xotini erining familiyasiga o'tishi, har biri o'z familiyasida qolishi mumkm. Er xotinini majburlab o'zining familiyasiga o'tishini talab qilishi qonunda ta'qiqlanadi.

Er-xotin bolalar tarbiyasida va oilaviy turmushning barcha masalalarini birgalikda hal qilish huquqiga egadirlar.

Er-xotin har biri o'zi tanlagan kasbi, mutaxassisligi, mashg'ulot turida ishlash huquqiga ega. Er va xotin yashash joylarini tanlashda ham teng huquqli. Bundan er o'z uyida, xotin o'z uyida yashashi kerak, degan ma'no chiqmaydi. Lekin turar joy masalasida er va xotin tinch-totuv yashash imkoniyatini ko'zlab, oilani saqlash maqsa-dida bu masalaga yondoshishi bozim.

Mulkiy huquq va majburiyatlarda er va xotinning rnulkka bo'lgan huquq va burchlari ko'rinadi. Er va xotinning nikoh davomida orttirgan mol-mulklari, shuningdek nikoh qayd etilgunga qadar, bo'lajak er-xotinning umu-miy mablag'lari hisobiga olingan mol-mulkari, agar qonun yoki nikoh shartnomasida

boshqacha hoi ko'rsatilmagan bo'lsa, ularning birgalikdagi umumiy mulki hisoblanadi.

Er va xotin ularning birgalikdagi umumiy mulki bo'lgan mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etishda teng huquqlarga egadir.

Er va xotindan birining umumiy mol-mulkini tasarruf etishi bilan bog'liq bitim tuzilganda bu harakat boshqasining roziligiga ko'ra amalga oshirilayotganligini anglatadi.

Er va xotinning nikohga qadar o'ziga tegishli bo'lgan mol-mulki, shuningdek ulardan har birining nikoh davomida hadya, meros tariqasida yoki boshqa bepul bitimlar asosida olgan mol-mulki ulardan har birining o'z mulki hisoblanadi.

Qimmatbaho buyurnlar va zebu-ziynatlardan boshqa shaxsiy foydalanishdagi buyumlar (kiyim-bosh, poyabzal va boshqa shu kabilar), garchi nikoh davomida er va xotinning umumiy mablag' hisobiga olingan bo'lsa ham, ulardan foydalanib kelgan er va xotinning xususiy mulki hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Oila Kodeksida zamon talabidan kelib chiqib er va xotinning mol-mulkining shartnomaviy tartiblari o'rnatilgan.

Nikohlanuvchi shaxslarning yoki er va xotinning nikohda bo'lgan davrida va (yoki) er va xotin nikohdan ajratilgan taqirda ularning mulkiy huquq hamda majburiyatlarini belgilovchi kelishuvi nikoh shartnomasi deb hisoblanadi.

Nikoh shartnomasi nikoh davlat ro'yxatiga olinguniga qadar ham, shuningdek nikoh davrida ham tuzilishi mumkin.

Nikoh shartnomasi yozma shaklda tuziladi va notarial tartibda tasdiqlanishi lozim.

Nikoh shartnomasi er va xotinning mavjud mol-mulkiga nisbatan ham, bo'lg'usi mol-mulkiga nisbatan ham tuzilishi mumkin.

Nikoh shartnomasi er-xotinning kelishuvi bilan istalgan vaqtda o'zgartilishi yold bekor qilinishi mumkin.

4. Voyaga yetmagan bolalarning quyidagi huquqlari mavjud: oilada yashash va tarbiyalanish; ota-onasi va boshqa qarindoshlari bilan ko'rishish; o'z huquqi va qo'nuniy manfaatlarini himoya qilish; o'z fikrini ifoda etish; ism, ota ismi va familiya olish; ism va familiyasini o'zgartirish; oilada umumiy mulk, o'z xususiy mulkiga ega bo'lish va boshqalar.

Har bir bola oilada yashash va tarbiyalanish, o'z ota-onasini bilish, ularning g'amxo'rligidan foydalanish, ular bilan birga yashash huquqiga ega.

Bola o'z ota-onasi tomonidan tarbiyalanishi, o'z manfaatdori ta'minlanishi, har taraflama kamol topishi insoniy qadr-qimmatlari hurmat qilinishi huquqiga ega.

Bola otasi, onasi, bobosi, buvisi, aka-ukalari, opa-singillari va boshqa qarindoshlari bilan ko'rishish huquqiga ega.

Bolaning huquqi va qonuniy manfaatlarini himoya qilish uning ota-onasi (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) tomonidan amalga oshiriladi.

Voyaga yetmagan bola qonunga muvofiq tola muomala layoqatiga ega deb e'tkof etilsa, u o'z huquq va majburiyatlarini, shu jumladan himoya huquqini mustaqil amalga oshirishga haqlidir.

Oilada bolaning manfaatlariga taaluqli har qanday masala hal qilinayotganda u bola o'z fikrini ifoda qilishga, shuningdek har qanday sud muhokamasi yoki ma'muriy muhokama davrida so'zlashga haqlidir.

Bola ism, ota ismi va familiya olish huquqiga ega.

Bolaga ism ota-onaning kelishuviga binoan, ota ismi — otasining ismiga ko'ra beriladi.

Bolaning familiyasi ota-onaning familiyasiga qarab belgilanadi. Ota-ona turli familiyalarda bo'lganda ota-onaning kelishuviga binoan bolaga otasining yoki onasining familiyasi beriladi. Ota-onaning xohishiga ko'ra, bolaga ota yoki ona tomonidan milliy an'analarga ko'ra boboning ismi bo'yicha familiya berilishi mumkin.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organi ota-onaning birgalikdagi arizasiga binoan bola o'n olti yoshga to'lguncha uning manfaatlarini e'tiborga olib, ismini o'zgartirishga, shuningdek unga

berilgan familiyani ham otasi yoki onasining familiyasiga qarab o'zgartirishga haqlidir.

Ota-ona o'z bolalariga nisbatan teng huquq va majburiyatlarga egadirlar. Ota-onalik huquqlari bolalar o'n sakkiz yoshga to'lganlarida (voyaga yetganda), shu-ningdek, voyaga yetmagan bolalar nikohga kirganlarida hamda qonun bilan belgilangan boshqa hollarda bolalar voyaga yetmasdan tola muomala layoqatiga ega bo'lganlarida tugaydi.

Voyaga yetmagan ota-ona o'z bolasi bilan birga yashash va uning tarbiyasida ishtirok etish huquqiga ega.

O'zaro nikohda bo'lmagan voyaga yetmagan ota-ona ulardan bola tug'uganda hamda ularning onaligi va (yoki) otaligi belgilanganda o'n olti yoshga to'lishlari bilan ota-onalik huquqlarini mustaqil ravishda amalga oshirishga haqlidirlar.

Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalash huquqiga ega va tarbiyalashi shart.

Ota-ona o'z bolalarining tarbiyasi va kamoloti uchun javobgardir. Ular o'z bolalarining sog'ligi, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilishlari shart.

Bolalarining huquq va manfaatlarini himoya qilish ularning ota-onasi zimmasiga yuklatiladi.

Ota-onalik huquqi bolalar manfaatlariga zid tarzda amalga oshirilishi mumkin emas. Bolalar manfaatlarini ta'minlash ota-ona g'amxo'rligining asosini tashkil qilishi lozim.

Ota-onalik huquqini amalga oshirishda ota-ona bolalarining jismoniy va ruhiy sog'ligiga, axloqiy kamolotiga zarar yetkazishga haqli emas. Bolalarni tarbiyalash usullari mensimaslik, shafqatsizlik, qo'pollik, insoniy qadr-qimmatni kamsituvchi muomadan, bolalarni haqoratlash yoki ekspluatatsiya qilishdan xoli bo'lishi kerak.

Boladanalohida yashayotgan ota (ona) bola bilan ko'rishish, uning tarbiyasida ishtirok etish va ta'lim olishi masalasini hal etishda qatnashish huquqiga ega.

Bobo, buvi, aka-uka, opa-singil va boshqa yaqin qarindoshlar bola bilan ko'rishib turish huquqiga ega.

Ota-ona o'z farzandlari oldida burchlarini g'ayri-qonuniy asosda bajarmasalar, ular otalik (onalik) huquqidan sud qarori asosida mahrum qilinadi.

Oila Kodeksning 78-moddasiga binoan ota-onalik huquqidan mahrum qilish quyidagi hollarda:

- ota-onalik majburiyatlarini bajarishdan bosh tortsa, shu jumladan aliment to'lashdan bo'yin tovlasa;
- uzrsiz sabablarga ko'ra o'z bolasini tug'ruqxona yoki boshqa davolash muassasasidan, tarbiya, aholini ijtimoiy himoyalash muassasasi va shunga o'xshash boshqa muassasalardan olishdan bosh tortsa;
- ota-onalik huquqini suiiste'mol qilsa, bolalarga nisbatan shafqatsiz muomalada bo'lsa, jumladan jismoniy kuch ishlatib yoki ruhiy ta'sir ko'rsatsa;
- muttasil ichkilikbozlik yoki giyohvandlikka muhtalok bo'lgan bo'lsa;
- o'z bolalarining hayoti yoki sog'ligiga yoxud eri (xotini)ning hayoti yoki sog'ligiga qarshi qasddan jinoyat sodir qilgan bo'lsa, ota-onalik huquqidan mahrum qilinishi mumkin.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota-ona qaysi bolaga nisbatan ota-onalik huquqidan mahrum qilingan bo'lsa, shu bolaga nisbatan bo'lgan qarindoshlik faktiga asoslangan barcha huquqlardan, shu jumladan imdan ta'minot olish, shuningdek, bolali fuqarolar uchun qonun hujjatlarida belgilangan imtiyozlar va nafaqalar olish huquqlaridan mahrum bo'ladi.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilinishi ota-onani o'z bolasiga ta'minot berish majburiyatidan ozod qilmaydi.

Farzandlar ham ota-onalarining oldida o'z burchlarini bajarishlari shart. Bu burchlar ayniqsa mehnat qobiliyatini yo'qotgan, kasal bo'lgan, boquvchisiz qolgan ota-onalarga g'amxo'rlik qilishdan iboratdir. Farzandlar burchlarini bajarishlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 66-moddasida, jinoyat, nikoh va oila qonunlarida ko'rsatilgan.

Alimentni ota yoki ona to'lashi mumkin. Farzand kimning qaramog'ida qolsa o'sha shaxsga aliment olish huquqi beriladi. Aliment miqdori yuqorida ko'rsatildi. Voyaga yetgan farzandlar esa, o'z navbatida, ota-onalari talab qilsalar, ularga ham aliment to'laydilar. Faqat aliment sud hay'ati belgilagan miqdorda amalga oshiriladi. Ota-onaga to'lanadigan aliment aniq miqdorda ko'rsatilmagan.

Nikohda turgan ota-onalardan tug'ilgan farzandning familiyasi ota-onasining nikohi xaqidagi hujjat bilan guvohlantiradi.

Har bir voyaga yetgan erkak va ayol, fuqarolar farzandlikka olish huquqiga ega. Faqat qamoqdagilar, ota-onalik huquqidan mahrum qilinganlar ruhiy kasallar, muomalaga layoqatsizlar yoki narkologiya muassasalarida ro'yxatda turuvchilar, jinoiy jazoga tortilganlar bunday huquqdan foydalanishdan mahrumdirlar.

Farzandlikka olish haqidagi ariza farzandlikka oluvchi shaxs turgan joydagi yoki farzandlikka

oluvchi turgan joyidagi vasiylik va homiylik organiga beriladi. Farzandlikka olishga faqat voyaga yetmagan bolalarga nisbatan va ularning manfaatlarinigina ko'zlab yo'l qo'yiladi.

Farzandlikka oluvchining iltimosiga ko'ra, farzandlikka olinuvchi familiya va ota ismi — farzandlikka oluvchining familiya va ismiga qarab berilishi, shuningdek, farzandlikka olinuvchining ismi o'zgarishi mumkin, farzandlikka olinish sir saqlanadi. Farzandlikka olinishning sir saqlanishini ta'minlash maqsadida, farzandlikka olinuvchi bolaning tug'ilgan joyi haqidagi yozuvini, uning tug'ilgan vaqti haqidagi yozuvni o'zgartirishi mumkin. Farzandlikka olishni sir saqlash qonun bilan himoya qilinadi.

Ma'lumki, ayrim bolalar otasiz-onasiz qolishlari mumkin. Bu holatlar bolaning ota-onasi vafot etishi tufayli, ota-onasi otalik-onalik huquqlaridan mahrum etilganligi, ota-onasi kasalligi yoki boshqa sabablarga ko'ra vujudga keladi. Bunday sharoitda qolgan bolalarga vasiylar va homiylar belgilanadi.

Vasiylik va homiylik tuman yoki shahar hokimiyatining qarori bilan belgilanadi.

Vasiylik o'n to'rt yoshga to'lmagan bolalarga va sud tomonidan ruhiy kasalligi yoki zaifligi tufayli muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslarga nisbatan belgilanadi.

Homiylik o'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan o'smirlarga hamda kasalligi sababli mustaqil ravishda o'z huquqlarini amalga oshira olmaydigan voyaga yetgan shaxslarga, shuningdek, sud tomonidan muomala layoqati cheklangan shaxslarga nisbatan belgilanadi.

Vasiylik va homiyliklarni vasiylik va homiylik organlari tayinlaydilar. Ular o'z roziligi bilangina vasiy yoki homiy bo'lishlari mumkin. Vasiy va homiy bo'ladigan shaxslar odobli, ongli, o'z vazifalarini bajarish mas'uliyatini biladiganlar bo'lishi shart. Ular ota-onaning o'rnini bosa olish darajasida bola tarbiyasida qatnashishlari, unga mulkiy va shaxsiy yordam berishlari kerak.

Vasiylik va homiylik bola 14 yoshga yoki 18 yoshga yetganda, vasiy yoki homiy vafot etsa, muomala layoqati cheklangan shaxslarga sudning hal qiluvchi qarori bilan ular endi muomalaga layoqatli deb tanilsa, tugaydi.

O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksida bolalarni oilaga tarbiyaga olish (patronat) ham belgilangan. Ota-onasiz qolgan bolalarni ayrim hollarda o'z roziliklari bilan tarbiyaga olishlari mumkin.

Tarbiya olayotgan shaxsning maishiy sharoitlari va oila a'zolarining salomatligi tekshirilgandan keyin bolani tarbiyaga olish masalasi hal qilinib, tegishli organlar tomonidan rasmiylashtiriladi.

o'n yoshga to'lgan bolalar ularning roziligi bilan tarbiyaga beriladi.

Bolalarni o'z oilasiga tarbiyalashga berish tartibi va sharoitlari qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasining Qila qonunlarida Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish ham tartib doirasiga tushirilgan. Tug'ilish, o'lish, nikoh tuzish, nikohdan ajralish, farzandlikka olish, otalikni belgilash, ism, Qonunning asosiy maqsadi bironta fuqaro oilada himoyasiz qolmasligini, ona, farzand davlat himoyasida ekanligini bildirishdir.

Tayanch tushunchalar: Nikoh. Nikoh shartnomasi. Vasiylik. Homiylik.

5.Mavzuni mustahkamlash;

1Nikoh nima?

2O'zbekiston Respublikasida nikoh yoshi necha yosh deb belgilangan?

3Vasiylik nima?

6. Mustaqil ishlash. Mustaqil ishlash uchun talabalarga mavzu yuzasidan krossvord tuzish topshirig'i beriladi. (10 minutgacha)

7. Xulosa. Mavzu o'qituvchi tomonidan xulosalanadi va darsda faol hamda passiv qatnashgan oquvchlar harakati baholanadi.

8. Uyga vazifa. Darslikdagi 81-94 betlarni o'qib, seminar darsiga tayyorlanib kelish

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 13.

Darsning mavzusi: : Oila huquqi asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Ota-onalar va bolalarning huquq va majburiyatlari.Farzandlikka olish. Vasiylik va homiylik.

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarning olgn bilimlarini mustahkamlash.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik, oilaga sadoqat ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarning og'zaki nutqini o'zlashtirish.

Darsning turi: Seminar

Darsning metodi (uslub): Aralash. Suhbat. Savo-javob

Fanlararo bog'lanish: Tarix, jamiyatshunoslik oila psixologiyasi

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar, test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:**1 Tashkiliy qism;**

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2.Uyga vazifani so'rash**Savollar:**

- 7. Nikoh nima?
- 8. O'zbekiston Respublikasida nikoh yoshi necha yosh deb belgilangan?
- 9. Vasiylik nima?

3. Fikrlashni jamlash.**4. Yangi mavzu bayoni:**

- A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.
- B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

- 1.Ota-onalar hamda bolalarning huquq va majburiyatlari.
- 2.Farzandlikka olish.
- 3. Vasiylik va homiylik

Voyaga yetmagan bolalarning quyidagi huquqlari mavjud: oilada yashash va tarbiyalanish; ota-onasi va boshqa qarindoshlari bilan ko'rishish; o'z huquqi va qonuniy manfaatlarini himoya qilish; o'z fikrini ifoda etish; ism, ota ismi va familiya olish; ism va familiyasini o'zgartirish; oilada umumiy mulk, o'z xususiy mulkiga ega bo'lish va boshqalar.

Har bir bola oilada yashash va tarbiyalanish, o'z ota-onasini bilish, ularning g'amxo'rligidan foydalanish, ular bilan birga yashash huquqiga ega.

Bola o'z ota-onasi tomonidan tarbiyalanishi, o'z manfaatdori ta'minlanishi, har taraflama kamol topishi insoniy qadr-qimmatlari hurmat qilinishi huquqiga ega.

Bola otasi, onasi, bobosi, buvisi, aka-ukalari, opa-singillari va boshqa qarindoshlari bilan ko'rishish huquqiga ega.

Bolaning huquqi va qonuniy manfaatlarini himoya qilish uning ota-onasi (ularning o'rnini bosuvchi shaxslar) tomonidan amalga oshiriladi.

Voyaga yetmagan bola qonunga muvofiq tola muomala layoqatiga ega deb e'tkof etilsa, u o'z huquq va majburiyatlarini, shu jumladan himoya huquqini mustaqil amalga oshirishga haqlidir.

Oilada bolaning manfaatlariga taaluqli har qanday masala hal qilinayotganda u bola o'z fikrini ifoda qilishga, shuningdek har qanday sud muhokamasi yoki ma'muriy muhokama davrida so'zlashga haqlidir.

Bola ism, ota ismi va familiya olish huquqiga ega.

Bolaga ism ota-onaning kelishuviga binoan, ota ismi — otasining ismiga ko'ra beriladi.

Bolaning familiyasi ota-onaning familiyasiga qarab belgilanadi. Ota-ona turli familiyalarda bo'lganda ota-onaning kelishuviga binoan bolaga otasining yoki onasining familiyasi beriladi. Ota-onaning xohishiga ko'ra, bolaga ota yoki ona tomonidan milliy an'analarga ko'ra boboning ismi bo'yicha familiya berilishi mumkin.

Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organi ota-onaning birgalikdagi arizasiga binoan bola o'n olti yoshga to'lguncha uning manfaatlarini e'tiborga olib, ismini o'zgartirishga,

shuningdek unga

berilgan familiyani ham otasi yoki onasining familiyasiga qarab o'zgartirishga haqlidit.

Ota-ona o'z bolalariga nisbatan teng huquq va majburiyatlarga egadirlar. Ota-onalik huquqlari bolalar o'n sakkiz yoshga to'lganlarida (voyaga yetganda), shu-ningdek, voyaga yetmagan bolalar nikohga kirganlarida hamda qonun bilan belgilangan boshqa hollarda bolalar voyaga yetmasdan tola muomala layoqatiga ega bo'lganlarida tugaydi.

Voyaga yetmagan ota-ona o'z bolasi bUan birga yashash va uning tarbiyasida ishtirok etish huquqiga ega.

O'zaro nikohda bo'lmagan voyaga yetmagan ota-ona ulardan bola tug'Uganda hamda ularning onaligi va (yoki) otaligi belgDanganda o'n olti yoshga to'lishlari bilan ota-onalik huquqlarini mustaqtf ravishda amalga oshirishga haqlidirlar.

Ota-ona o'z bolalarini tarbiyalash huquqiga ega va tarbiyalashi shart.

Ota-ona o'z bolalarining tarbiyasi va kamoloti uchun javobgardir. Ular o'z bolalarining sog'ligi, jismoniy, ruhiy, ma'naviy va axloqiy kamoloti haqida g'amxo'rlik qilishlari shart.

Bolalarning huquq va manfaatlatini himoya qilish ularning ota-onasi zimmasiga yuklatiladi.

Ota-onalik huquqi bolalar manfaatlariga zid tarzda amalga oshirilishi mumkin emas. Bolalar manfaatlarini ta'minlash ota-ona g'amxo'rligining asosini tashkil qilishi lozim.

Ota-onalik huquqini amalga oshirishda ota-ona bolalarining jismoniy va ruhiy sog'ligiga, axloqiy kamolotiga zarar yetkazishga haqli emas. Bolalarni tarbiyalash usullari mensimaslik, shafqatsizlik, qo'pollik, insoniy qadr-qimmatni kamsituvchi muomadan, bolalarni haqoratlash yoki ekspluatatsiya qilishdan xoli bo'lishi kerak.

Boladanalohida yashayotgan ota (ona) bola bilan ko'rishish, uning tarbiyasida ishtirok etish va ta'lim olishi masalasini hal etishda qatnashish huquqiga ega.

Bobo, buvi, aka-uka, opa-singil va boshqa yaqin qarindoshlar bola bilan ko'rishib turish huquqiga ega.

Ota-ona o'z farzandlari oldida burcharini g'ayri-qonuniy asosda bajarmasalar, ular otalik (onalik) huquqidan sud qarori asosida tnahrum qilinadi.

Oila Kodeksning 78-moddasiga binoan ota-onalik huquqidan mahrum qilish quyidagi hollarda:

- ota-onalik majburiyatlarini bajarishdan bosh tortsa, shu jumladan aliment to'lashdan bo'yin tovlasa;
- uzrsiz sabablarga ko'ra o'z bolasini tug'ruqxona yoki boshqa davolash muassasasidan, tarbiya, aholini ijtdmoiy himoyalash muassasasi va shunga o'xshash boshqa muassasalardan olishdan bosh tortsa;
- ota-onalik huquqini suiiste'mol qtisa, bolalarga nisbatan shafqatsiz muomalada bo'lsa, jumladan jismoniy kuch ishlatga yoki ruhiy ta'sir ko'rsatsa;
- muttasil ichkilikbozlik yoki giyohvandlikka muftalo bolgan bolsa;
- o'z bolalarining hayoti yoki sog'ligiga yoxud eri (xotini)ning hayoti yoki sog'ligiga qarshi qasddan jinoyat sodir qilgan bo'lsa, ota-onalik huquqidan mahrum qilinishi mumkin.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota-ona qaysi bolaga nisbatan ota-onalik huquqidan mahrum qilingan bolsa, shu bolaga nisbatan bo'lgan qarindoshlik faktiga asoslangan barcha huquqlardan, shu jumladan imdan ta'minot olish, shuningdek, bolali fuqarolar uchun qonun hujjatlarida belgilangan imtiyozlar va nafaqalar olish huquqlaridan mahrum bo'ladi.

Ota-onalik huquqidan mahrum qilinishi ota-onani o'z bolasiga ta'minot berish majburiyatidan ozod qilmaydi.

Farzandlar ham ota-onalarining oldida o'z burchlarini bajarishlari shart. Bu burchlar ayniqsa mehnat qobiliyatini yo'qotgah, kasal bo'lgan, boquvchisiz qolgan ota-onalarga g'amxo'rlik qilishdan iboratdir. Farzandlar burchlarini bajarishlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 66-moddasida, jinoyat, nikoh va oila qonunlarida ko'rsatilgan.

Alimentni ota yoki ona to'lashi mumkin. Farzand kimning qaramog'ida qolsa o'sha shaxsga aliment olish huquqi beriladi. Aliment miqdori yuqorida ko'rsatildi. Voyaga yetgan farzandlar esa, o'z navbatida, ota-onalari talab qilsalar, ularga ham aliment to'laydilar. Faqat aliment sud hay'ati belgilagan miqdorda amalga oshiriladi. Ota-onaga to'lanadigan aliment aniq miqdorda ko'rsatilmagan.

Nikohda turgan ota-onalardan tug'ilgan farzandning familiyasi ota-onasining nikohi xaqidagi hujjat

bilan guvohlantiradi.

Har bir voyaga yetgan erkak va ayol, fuqarolar farzandlikka olish huquqiga ega. Faqat qamoqdagilar, ota-onalik huquqidan mahrum qilinganlar ruhiy kasallar, muomalaga layoqatsizlar yoki narkologiya muassasalarida ro'yxatda turuvchilar, jinoiy jazoga tortilganlar bunday huquqdan foydalanishdan mahrumdirlar.

Farzandlikka olish haqidagi ariza farzandlikka oluvchi shaxs turgan joydagi yoki farzandlikka oluvchi turgan joyidagi vasiylik va homiylik organiga beriladi. Farzandlikka olishga faqat voyaga yetmagan bolalarga nisbatan va ularning manfaatlarinigina ko'zlab yo'l qo'yiladi.

Farzandlikka oluvchining iltimosiga ko'ra, farzandlikka olinuvchi familiya va ota ismi — farzandlikka oluvchining familiya va ismiga qarab berilishi, shuningdek, farzandlikka olinuvchining ismi o'zgarishi mumkin, farzandlikka olinish sir saqlanadi. Farzandlikka olinishning sir saqlanishini ta'minlash maqsadida, farzandlikka olinuvchi bolaning tug'ilgan joyi haqidagi yozuvini, uning tug'ilgan vaqti haqidagi yozuvni o'zgartirishi mumkin. Farzandlikka olishni sir saqlash qonun bilan himoya qilinadi.

Ma'lumki, ayrim bolalar otasiz-onasiz qolishlari mumkin. Bu holatlar bolaning ota-onasi vafot etishi tufayli, ota-onasi otalik-onalik huquqlaridan mahrum etilganligi, ota-onasi kasalligi yoki boshqa sabablarga ko'ra vujudga keladi. Bunday sharoitda qolgan bolalarga vasiylar va homiylar belgilanadi.

Vasiylik va homiylik tuman yoki shahar hokimiyatining qarori Man belgilanadi.

Vasiylik o'n to'rt yoshga to'lmagan bolalarga va sud tomonidan ruhiy kasalligi yoki zaifligi tufayli muomalaga layoqatsiz deb topilgan shaxslarga nisbatan belgilanadi.

Homiylik o'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan o'smirlarga hamda kasalligi sababli mustaqil ravishda o'z huquqlarini amalga oshira olmaydigan voyaga yetgan shaxslarga, shuningdek, sud tomonidan muomala layoqati cheklangan shaxslarga nisbatan belgilanadi.

Vasiylik va homiyliklarni vasiylik va homiylik organlari tayinlaydilar. Ular o'z roziligi bilangma vasiy yoki homiy bo'lishlari mumkin. Vasiy va homiy bo'ladigan shaxslar odobli, ongli, o'z vazifalarini bajarish mas'uliyatini biladiganlar bo'lishi shart. Ular ota-onaning o'rnini bosa olish darajasida bola tarbiyasida qatnashishlari, unga mulkiy va shaxsiy yordam berishlari kerak.

Vasiylik va homiylik bola 14 yoshga yoki 18 yoshga yetganda, vasiy yoki homiy vafot etsa, muomala layoqati cheklangan shaxslarga sudning hal qiluvchi qarori bilan ular endi muomalaga layoqatli deb tanilsa, tugaydi.

O'zbekiston Respublikasining Qila qonunlarida Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish ham tartib doirasiga tushirilgan. Tug'ilish, o'lish, nikoh tuzish, nikohdan ajralish, farzandlikka olish, otalikni belgilash, ism, Qonunning asosiy maqsadi birona fuqaro oilada himoyasiz qolmasligini, ona, farzand davlat himoyasida ekanligini bildirishdir.

5.Mavzuni mustahkamlash. Mavzuni mustahkamlashda mavzuga oid test savollari yechiladi.

6. Mustaqil ishlash. Talabalar B.B.B jadvalini to'ldiradilar.

7.Xulosa. Mavzu o'qituvchi tomonidan xulosalanadi va darsda faol hamda passiv qatnashgan oquvchlar harakati baholanadi.

8. Uyga vazifa. Mavzuga oid rebus tuzib kelish.

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 14.

Darsning mavzusi: : Jinoyat huquqi asoslari.

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Jinoyat huquqi tushunchasi, manbalari. Jinoyat tushunchasi. Ayb va uning shakllari

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarining dunyoqarashini o'zgaritish.

Darsning turi: Nazariy.

Darsning metodi (uslub): ma'ruza.

Fanlararo bog'lanish: Shaxs va jamiyat, iqtisod, psixologiya

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar, test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

A) sinf xonasining tozaligini tekshirish

B) navbatchi axborotni tinglash

2. Uyga vazifani so'rash.

a. Nikoh nima?

b. O'zbekiston Respublikasida nikoh yoshi necha yosh deb belgilangan?

c. Vasiylik nima?

3. Fikrlashni jamlash .

4. Yangi mavzu bayoni:

A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.

B) Yangi mavzu bayoni

Raja:

1. Jinoyat huquqi tushunchasi, manbalari.

2. Jinoyat tushunchasi. Ayb va uning shakllari

Jinoyat huquqi — huquq fanlari tizimining bir sohasi bo'lib, jinoyatning oldini olish, insonlar xavfsizligini jinoiy tajovuzlardan qo'riqlash, fuqarolarni qonunlarga rioya qilish ruhida tarbiyalash, respublikamizda uchrayotgan jinoyat turlarini va ularga qo'llaniladigan jazo choralarini belgilash kabi muhim masalalarni o'fgatadi.

Jinoyat huquqi ikki qismdan tashkil topgan. Birinchisi, umumiy qism. U jinoyat huquqning vazifalari, jinoyat tushunchasi, tarkibi, jinoiy javobgarlik tushunchasi, turlari, qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar, jinoyatda ishtirokchilik tushunchasi, turlari, jazo tayinlash asoslari, javobgarlikdan ozod qilish, sudlanganlik tushunchalari, voyaga yetmaganlar jinoyati, javobgarliklari asoslari va tibbiy yo'sindagi majburlov choralarining asoslarini o'z ichiga oladi.

Ikkinchisi maxsus qism. U aniq jinoyatlar turi va ularga beriladigan jazolarni ko'rsatadi. Bularga shaxsga qarshi, tinchlik va xavfsizlikka qarshi, iqtisodiyot sohasidagi, ekologiya sohasidagi, hokimiyat, boshqaruv va jamoat birlashmalari organlarining faoliyat tartibiga qarshi, jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga qarshi, har-biy xizmatni o'tash tartibiga qarshi jinoyatlar kiradi.

O'zbekiston Respublikasining jinoyat kodeksining 2-moddasiga binoan jinoyat huquqining asosiy vazifalari shaxsni, uning huquq va erkinliklarini, jamiyat va davlat manfaatlarini, mulkni, tabiiy muhitni, tinchlikni, insoniyat xavfsizligini jinoiy tajovuzlardan qo'riqlash, shuningdek, jinoyatlarning oldini olish, fuqarolarni Respublika Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya qilish ruhida tarbiyalashdan iboratdir.

Jinoyat huquqining quyidagi prinsiplari mavjud— qonuniylik, fuqarolarning qonim oldida tengligi, demokratizm, insonparvarlik, odillik, ayb uchun javobgarlik, javobgarlikning muqarrarligi.

1. **Qonuniylik prinsipi.** Sodir etilgan qilmishning jinoiyligi, jazoga sazovorligi va boshqa huquqiy oqibatlar faqat jinoyat kodeksi bilan bejgilanadi. O'zbekiston Respublikasi jinoyat kodeksining maxsus qismida jinoyat deb ko'rsatilgan jinoyatlar uchungina jinoiy jazo choralari qo'llaniladi. Hech kim sudning hukmi chiqmay turib jinoyat sodir qilishda aybli deb topilishi va qonunga xilof ravishda jazoga tortilishi mumkin emas. Respublikamiz Konstitutsiyasining 25-moddasida — hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emas, deb yozilgan.

2. **Fuqarolarning qonun oldida tengligi prinsipi.** Jinoyat sodir etgan shaxslar jinsi, irqi, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, bir xil huquq va majburiyatlarga ega bo'lib, qonun oldida tengdirlar.

3. **Demokratizm prinsipi.** Jamoat birlashmalari, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari yoki jamoalar jinoyat sodir etgan shaxslar axloqni tuzatish ishiga qonunda nazarda tutilgan hollarda jalb qilinishlari mumkin. Ma'lumki, jinoyat sodir etgan shaxslarga tarbiyaviy ishlar, tushuntirish ishlari olib borish zarur. Ular o'zlarining odamlar orasida o'rni borligini, kimgadir kerakligini sezib tursalar, ular to'g'risida g'amxo'rlik qat'adiganlar borligini bilsalar safga kirishlari oson kechadi. Shuning uchun demokratizm prinsiplarini amalga oshirishda jamoaning o'rni katta.

4. **Insonparvarlik prinsipi.** Jazo va boshqa huquqiy ta'sir choralari jismoniy azob berish yoki inson qadr-qim-matini kamsitish maqsadini ko'zlamaydi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 26-moddasida «Hech kim qiynoqqa solinishi, zo'ravonlikka, shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzdagi tazyiqqa duchor etilishi mumkin emas», deyilgan.

5. **Odillik prinsipi.** Jinoyat sodir etishda aybdor shaxsga nisbatan qo'llaniladigan jazo yoki boshqa huquqiy ta'sir chorasi odilona bo'lishi, ya'ni jinoyatning og'ir-yengilligiga, aybning va shaxsning ijtimoiy xavflilik darajasiga muvofiq bo'lishi kerak. Hech kim aynan bitta jinoyat uchun ikki marta javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

6. **Ayb uchun javobgarlik prinsipi.** Shaxs qonunda belgilangan tartibda aybi isbotlangan ijtimoiy xavfli qilmishlari uchungina javobgar boladi.

7. **Javobgarlikning muqarrarligi prinsipi.** Qilmishda jinoyat tarkibining mavjudligi aniqlangan har bir shaxs javobgarlikka tortilishi shart.

O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi bilan taqiqlangan, aybli ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik) jazo qollash tahdidi bilan jinoyat deb topiladi,

Jinoyat deb btlish uchun albatta qilmish ijtimoiy xavili bo'lishi va bu qilmish jinoyat kodeksida taqiqlan-gan bo'lishi lozim. Qilmishning harakat yoki harakatsiz sodir etilishida aybli, ijtimoiy xavft bo'lishi asosiy o'rin-ni egallaydi. Masalan, onaning o'z chaqalog'lni qasddan o'ldirishi harakat yoki harakatsiz amalga oshirilishi mumkin. Chaqalog'ni bo'g'lb o'ldirish, suvga tashlash, tiriklayin ko'mib qo'yishi harakatli qilmish turiga kiradi. Bolani tashlab ketish, unga qaramasdan qiynoqda qoldirish harakatsiz qilmish turiga kiradi.

Harakatsiz aybli qilmishga — voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxsni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash, ota-onani moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash misol bo'la oladl

Aybli ijtimoiy xavfli qilmish qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida sodir etilishi mumkin. Jinoyatni sodir etgan shaxs o'z qilmishining ijtimoiy xavflilik xususiyatini anglagan va shunday qilmishni sodir etishni istagan bo'lsa, bunday jinoyat qasddan sodir etilgan deb topiladi. Jinoyat tamom bo'lgan payt ijtimoiy xavfli oqibat yuz bergan vaqt deb topilgan qimishlar to'g'ii yoki egri qasddan sodir etilgan bo'lishi mumkin.

Agar shaxs o'z qilmishining ijtimoiy xavfli xususiyatini anglagan, uning ijtimoiy xavfli oqibatlariga ko'zi yetgan va ularning yuz berishini istagan bo'lsa, bunday jinoyat to'g'ri qasddan sodir etilgan deb topiladi.

Agar shaxs o'z qilmishining ijtimoiy xavfli xususiyatini anglagan, uning ijtimoiy xavfli oqibatlariga ko'zi yetgan va ularning yuz berishiga ongli ravishda yo'l qo'ygan bo'lsa, bunday jinoyat egri qasddan sodir etilgan deb o'z-o'ziga ishonish yoki beparvolik orqasida sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmish, ehtiyotsizlik orqasida sodir etilgan jinoyat deb topiladi

5.Mavzuni mustahkamlsh.

Savollar.

- 1.Jinoyat huquqining manbalariga nimalar kiradi?
- 2.Jinoyat nima?
- 3.Jinoyatning belgilarini sanang.

6. Mustaqil ishlash. Talabalar mavzuga oid krossvord tuzadilar.

7.Xulosa. Mavzu o'qituvchi tomonidan xulosalanadi va darsda faol hamda passiv qatnashgan oquvchlar harakati baholanadi.

8. Uyga vazifa. Darslikdagi 95-104 betlarni o'qib kelish.

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 15.

Darsning mavzusi: : Jinoyat huquqi asoslari.

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Jinoyatni tasniflash. Jinoyat ishtirokchilari.Jazo tushunchasi, turlari va maqsadi.

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarining dunyoqarashini o'zgarirish.

Darsning turi: Nazariy.

Darsning metodi (uslub): ma'ruza.

Fanlararo bog'lanish: Shaxs va jamiyat, iqtisod, psixologiya

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar, test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

A) sinf xonasining tozaligini tekshirish

B) navbatchi axborotni tinglash

2. Uyga vazifani so'rash.

1. Jinoyat huquqining manbalariga nimalar kiradi?

2. Jinoyat nima?

3. Jinoyatning belgilarini sanang.

3. Fikrlashni jamlash .

4. Yangi mavzu bayoni:

A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.

B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

1. Jinoyatni tasniflash. Jinoyat ishtirokchilari

2. Jazo tushunchasi, turlari va maqsadi.

Jinoyatlar o'z xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasiga ko'ra:

-ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan;

-uncha og'lr bo'lmagan;

-ogir;

-o'ta ogir jinoyatlarga bo'inadi.

Ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda uch yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozpdlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar, shuningdek ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilib, qonunda besh yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar kiradi.

Masalan, savdo yoki xizmat ko'rsatish qoidalarini katta qimmatda buzish, shunday qilmishlar uchun ma'muriy jazo qo'llanilgandan keyin sodir etilgan bo'lsa, — eng kam oylik ish haqining bir yuz ellik baravarigacha miqdorida jarima yoki besh yilgacha muayyan huquqdan mahrum qilish yoxud bir ytfgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi. (JK 189-modda).

Uncha og'lr bo'lmagan jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda uch yildan ko'p bo'lmagan muddatga pzodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar, shuningdek ehtiyotsizlik orqibatida sodir ettiib, qonunda besh yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tazndagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlar kiradi. Masalan, tovarlar savdosi yoki xizmat ko'rsatish qoidalarini ko'p miqdordagi qimmatda buzish, shuningdek savdo yold xizmat ko'rsatish qoidalarini buzish — eng kam oylik ish haqining bir yuz ellik baravaridan uch yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi.

Og'lr jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda og'lr jazo sifatida besh yildan ortiq, lekin o'n yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish nazarda tutilgan jinoyatlar kiradi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tanasiga qasddan shikast yetkazish jinoyati uchun besh yildan o'n yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi .

O'ta og'lr jinoyatlarga qasddan sodir etilib, qonunda o'n yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish yoki umrbod ozodlikdan mahrum qilish nazarda tutilgan jinoyatlar kiradi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining hayotiga tajovuz qilish, o'n yildan yigirma yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi

Jinoiy javobgarlikka faqat jinoyat sodir etishda aybdor deb topilgan shaxs tortiladi. Qilmishning jinoyat deb topilishi uchun unda jinoyat tarkibi borligi aniqlanadi. Jinoyat tarkibiga jinoyat ob'ekti,

ob'ektiv tomon, sub'ekti, sub'ektiv tomonlari kiradi.

Jinoyat ob'ekti — bu jinoyat qonuni bilan muhofaza etiladigan ijtimoiy munosabatlardir. Jinoyatning ob'ektiv tomonini shaxsning ongli xatti-harakati va irodaviy hulq-atvori tashkil etadi.

Jinoyatning sub'ekti deb, jismoniy aqli raso, jinoiy qonunda belgilangan muayyan yoshga yetgan shaxsga aytiladi. Jinoyatning sub'ektiv tomoni deb — shaxsning o'zi spdir etgan ijtimoiy xavfli qilmishiga va uning oqibatlariga uning ruhiy munosabatini ifodalaydi. Jinoyat sub'ektning harakati (harakatsizligi) aybli, qasddan yoki ehtiyotsizlik asosida; motivi — shu qilmishni sodir etishga nima majbur qilganligi; maqsadi — bu qilmish natijasida nimaga erishdi, erishmoqchi ekanligini bildiradi.

Jinoyat qonuni, jinoyat sub'ekti deb, faqat jismoniy shaxs, ya'ni inson tushuniladi. Aqli raso jismoniy shaxslar o'n olti yoshga to'lgandan keyin jinoiy jazoga tortiladi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 17-moddasiga binoan jismoniy shaxslarning jinoiy jazoga tortishdagi yoshi to'rt xilga bo'linadi: 13,14,16,18

Jinoiy javobgarlikning boshlanishdagi umumiy yosh chegarasi 16 yosh belgilanadi. Bitta jinoyat, javobgarlikni og'irlashtiradigan holatlarda qasddan odam oldirish uchun 13 yoshdan jinoiy jazo qo'llaniladi.

Jinoyat sodir etgunga qadar o'n to'rt yoshga to'lgan shaxslar quyidagi jinoyatlar uchun jazoga tortiladilar:

1. qasddan odam o'ldirish (JK 97-moddasi 1-qismi);
2. kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan odam o'ldirish
3. qasddan tanaga og'lr shikast yetkazish {JK 104-moddasi);
4. qasddan tanaga o'rtacha og'lr shikast yetkazish
5. kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan tanaga og'lr yoki o'rtacha og'lr shikast yetkazish (JK 106-moddasi);
6. nomusga tegish {JK 118-moddasi);
7. jinsiy ehtiyojni zo'rlik ishlatib g'ayritabiiy usulda qondirish (
8. odam o'g'irlash (JK 137-moddasi);
9. bosqinchilik (JK 164-moddasi);
10. tovlamachilik (JK 165-moddasi);
11. talonchilik (JK 166-moddasi);
12. o'g'rilik (JK 169-moddasi);
13. mulkni qasddan nobud qilish yoki unga zarar yetkazish aybni og'irlashtiruvchi holatlarda sodir etilgan bo'lsa (173-moddasi 2 va 3-qismlar);
14. ozodlikdan mahrum qilish jazosini ijro etish muassasalarining ishini izdan chiqaruvchi harakatlar (JK 220-moddasi);
15. ozodlikdan mahrum qilish joylaridan qochish QK 220-moddasi);
16. o'qotar qurol, o'q-dorilar, pordovchi moddalar yoki portlatish qurilmalari qonunga xilof ravishda egallash QK 247-moddasi);
17. radioaktiv materiallarni qonunga xilof ravishda egallash QK 252-moddasi);
18. temiryo'l, dengiz, daryo, havo transporti vositasi yoki aloqa yo'llarini yaroqsiz holatga keltirish QK 263-moddasi);
19. transport vositasini olib qochish QK 267-moddasi);
20. giyohvandlik yoki psixotrop moddalarni qonunga xilof ravishda egallash QK 271-moddasi);
21. aybni og'irlashtiruvchi holatlarda sodir etilgan bezorilik (JK 277-moddasi 2 va 3-qismlari).

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksiga binoan quyidagi jinoyatlar uchun jinoyat sodir etilgunga qadar 18 yoshga tolganlar jinoiy jazoga tortiladilar.

1. Voyaga yetmagan yolci mehnatga layoqatsiz shaxslarni moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash;
2. ota-onani moddiy ta'minlashdan bo'yin tovlash {JK 123-moddasi);
3. voyaga yetmagan shaxsni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb qilish;
4. fuqarolarning murqjaatlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish (saylov yoki referendum

- tashkil qilish, ularni o'tkazish to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzish ;
5. ekologiya xavfsizligiga oid normalar va talablarni buzish moddasi);
  6. atrof tabiiy muhitning ifloslanganligi to'g'risidagi ma'lumotlarni qasddan yashirish yoki buzib ko'rsatish
  7. atrof tabiiy muhitning ifloslanish oqibatlarini bartaraf qilish choralarini ko'rmaslik hokimiyat yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilish ;
  8. hokimiyat yoki mansab vakolati doirasidan chetga chiqish ;
  10. mansabga sovuqqoilik bilan qarash (JK 207-moddasi);
  11. hokimiyat harakatsizligi (JK 208-moddasi);
  12. mansab soxtakorligi (JK 209-moddasi);
  13. pora olish (JK 210-moddasi);
  15. ma'muriy nazorat qoidalarini buzish (JK 226-moddasi);
  16. aybsiz kishini javobgarlikka tortish (JK 230-moddasi);
  17. adolatsiz hukm, hal qiluv qarori, ajrim yoki qa-ror chiqarish ;
  18. sud qarorlarini bajarmaslik (JK 232-moddasi);
  19. qonunga xilof ravishda ushlab turish yoki hibsga olish ;
  20. ko'rsatuv berishga majbur qilish (JK 235-moddasi);

Yuqorida aytib o'tilgan jinoyatlar bo'yicha faqat aqli raso shaxs jinoyat sub'ekti bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etish vaqtida aqli noraso holatda bo'lgan, ya'ni surunkali ruhiy kasalligi, ruhiy holati vaqtincha buzilganligi, aqli zaifligi yoki boshqa tarzdagi ruhiy kasalligi sababli o'z harakatlarining ahamiyatini anglay olmagan yoki harakatlarini boshqara olmagan shaxs javobgarlikka tortilmaydi.

Mastlik holatida, giyohvand psixotrop yoki kishining aql-idrokiga ta'sir etuvchi boshqa moddalar ta'ski ostida jinoyat sodir etgan shaxs javobgarlikdan ozod qilinmaydi. Bunday holat shaxsni aqlan noraso deb topish uchun asos bo'lmaydi.

Jazo jinoyat sodir etishda aybli deb topilgan shaxslarga nisbatan davlat nomidan sud hukmi bilan qo'llaniladigan va mahkumni qonunda nazarda tutilgan muayyan huquq va erkinliklardan mahrum qilish yoki ulami cheklashdan iborat majburlov chorasidir.

O'zbekiston Respublikasi JKning 43-moddasiga binoan quyidagi asosiy jazolar tizimi mavjud:

- a) jarima;
- b) muayyan huquqdan mahrum qilish;
- d) ahloq tuzatish ishlari;
- e) xizmat bo'yicha cheklash;
- f) qamoq;
- g) intizomiy qismga jo'natish;
- h) ozodlikdan mahrum qilish;
- i) Umrbod ozodlikdan mahrum qilish

h) Mahkumlarga asosiy jazolardan tashqari qo'shimcha jazolar ham qo'llanilishi mumkin:

harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish tarzidagi;

xizmat bo'yicha cheklash yoki intizomiy qismga jo'natish tariqasidagi jazolar faqat harbiy xizmatchilarga nisbatan qo'llaniladi.

Muayyan huquqdan mahrum qilish faqat asosiy jazo sifatidagina emas, balki qo'shimcha jazo tariqasida ham qo'llanilishi mumkin.

Jarima aybdordan davlat darpmadiga pul undirishdir. Jarima eng kam oylik ish haqining besh baravaridan olti yuz baravarigacha miqdorda belgilanadi.

Muayyan huquqdan mahrum etish muayyan lavozimni egallash yoki muayyan faoliyat bilan shug'ullanishdan mahrum qilishni bildiradi.

JKning 46-moddasiga binoan axloq tuzatish ishlari shaxs ish haqining o'n foizidan o'ttiz foizigacha miqdorini davlat daromadi hisobiga ushlab qolgan holda uni mehnatga majburan jalb qilishdan iborat bo'lib, jazo sudning hukmiga muvofiq mahkumning o'z ish joyi yoki mazkur jazo ijrosini nazorat qiluvchi organlar belgilab beradigan boshqa joylarda o'taladi.

Axloq tuzatish ishlari pensiya yoshiga yetganlarga, mehnatga qobiliyatsizlarga, homilador ayollarga, yosh bolasini boqish uchun ta'tilda Xizmat bo'yicha cheklash faqat harbiy xizmatchilarga nisbatan qo'llanib, ayni paytda mazkur jazo bo'yicha javobgarlikka tortiladiganlarning ro'yxati ham cheklangan.

Qamoq — shaxsni batamom ajratgan sharoit ostida saqlashdan iborat bo'lib, bir oydan olti oygacha muddatga belgilanadi.

Ozodlikdan mahrum qilish eng og'ir jazolardan biri hisoblanadi. Bu jazo aybdorni jamiyatdan ajratilgan sharoitda unga majburiy ta'sir choralari ko'rsatish zarur bo'lganda qo'llaniladi.

o'lim jazosi favqulodda jazo chorasi bo'lib, otib o'ldirish tariqasida amalga oshiriladi.

o'lim jazosi ayolga, o'n sakkiz yoshga to'lmasdan jinoyat sodir etgan shaxslarga va 60 yoshdan oshgan erkakka nisbatan tayinlanmaydi. o'lim jazosi avf etish tartibida yigirma besh yil muddatga ozodlikdan mahrum qilish bilan almashtirilishi mumkin.

Intizomiy qismga jo'natish uch oydan bir yil muddatgacha yoki uch yildan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum etish o'miga oddiy askar va ser-jantlar tarkibidagi harbiy xizmatchilarga qo'llaniladigan jazo turidir. Bu jazo sud tomonidan belgilangan muddatga muayyan huquq va kintyozlardan mahrum etish orqali amalga oshiriladi.

Qo'shikcha jazo sifatida harbiy yoki maxsus unvondan mahrum qilish jazosi aybdorning og'ir yoki o'ta og'ir jinoyati uchun mahrum etilishda qo'llaniladi.

jazoni qo'llashda uni yengillashtiruvchi yoki og'irlashtiruvchi holatlari inobatga olinadi.

Quyidagi holatlar jazoni yengillashtiruvchi holatlar deb topiladi:

a) aybni bo'yniga olish to'g'risida arz qilish, chin ko'ngildan pushaymon bolish yoki jinoyatni ochish uchun faol yordam berish;

b) yetkazilgan zararni ixtiyoriy ravishda bartaraf qilish;

d) og'ir shaxsiy, oilaviy sharoitlar oqibatida yoki boshqa mushkul ahvolda jinoyat sodir etish;

e) majburlash yoki moddiy tomondan, xizmat jihatidan yoxud boshqa jihatdan qaramlik sababli jinoyat sodir etish;

f) jabrlanuvchining zo'rlik, og'ir haqprat yoki boshqacha g'ayriqonuniy harakatlari tufayli vujudga kel

gan kuchli ruhiy hayajonlanish holatida jinoyat sodir etishi;

g) zanjirli mudofaaning, oxirgi zaruratning asosli chegarasidan chetga chiqib jinoyat sodir etish, ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxsni ushlashda, kasb yoki xo'jalik faoliyatiga bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilikda zarar yetkazish;

g) voyaga yetmaganing jinoyat sodir etishi;

h) homilador ayolning jinoyat sodir etishi;

j) jabrlanuvchining g'ayriqonuniy yoki axloqqa zid xulq-atvori ta'siri ostida jinoyat sodir etishi.

Jazoni og'irlashtirish holatlariga O'zbekiston Respublikasi JKning moddasiga binoan quyidagi holatlar kiradi:

a) homiladorligi aybdorga ayon bo'lgan ayolga nisbatan;

b) yosh bola, qariya yoki ojiz ahvoldagi shaxsga nisbatan;

d) xizmat vazifasi yoki fuqarolik burchini bajarganligi munosabati bilan shaxsga yoki uning yaqin qarindoshlariga nisbatan;

e) aybdorga moddiy tomondan, xizmat jihatidan yoki boshqa jihatdan qaram shaxsga nisbatan;

f) o'ta shafqatsizlik bilan;

g) ko'pchilik uchun xavfli bo'lgan usulda;

h) yosh bola yoki ruhiy kasalligi aybdorga ayon bo'lgan shaxsdan foydalangan holda;

j) jinoyat natijasida og'ir oqibatlarining kelib chiqqanligi;

k) umumiy ofat sharoitidan foydalangan holda yoki favqulodda holat vaqtida yoxud ommaviy tartibsizliklar jarayonida;

l) g'arazli yoki boshqacha past niyadarda; m) kqiy yoki milliy dushtanlik yoxud adovat zaminda;

n) bir guruh shaxslar tomonidan oldindan til biriktirgan holda yoki uyushgan guruh yoxud

jinoiy uyushma tomonidan;

o) ilgati ham qasddan jinoyat sodir etgan shaxsning takroran yoki qasddan yangi jinoyat sodir etishi;

p) mastlik holatida giyohvand, psixotrop yoxud kishining aql-idrokiga ta'sir qiluvchi boshqa moddalar ta'siri ostida jinoyat sodir etish.

Jinoyat qonunlarida javobgarlikdan va jazodan ozod qilish turlari ko'rsatilgan. Sodir etilgan qilmishi uchun jinoiy javobgarlikdan ozod qilishning imkoniyati masalasi ikki omildan iborat bo'ladi:

a) shaxsning jinoyat belgilarini ifodalangan qilmishni sodir etganda, shuningdek uni jinoiy javobgarlikka tortish uchun barcha asoslar mavjud bo'lganda;

b) mazkur shaxsni jinoiy javobgarlikdan ozod etish uchun barcha qonuniy asos va shart-sharoidlar mavjud bo'lgan holatlarda.

Ikki yoki undan ortiq shaxsning qasddan jinoyat etishda birgalashib qatnashishi ishtirokchilik deb topiladi. (JK 27-moddasi).

Ob'ektiv tomondan ishtirokchilik: 1) ikki yoki iindan ortiq shaxslarning mavjudligi; 2) birlikdagi ishtiroki bi-*lan* tavsiflanadi.

Sub'ektiv tomondan ishtirokchilik: 1) qasddan ayb taktining mavjudligi;

2) o'zaro axborot almashuv (bil-ganlik) bilan izohlanadi

Jinoyat qonunchiligida to'rt turdagi ishtirokchilar ko'rsatilgan. Bular — bajaruvchi, tashkilotchi, dalolatchi va yordamchilar.

A) Jinoyatning bajaruvchisi deb: 1) jinoyatni bevosita to'la yoki qisman sodir etgan shaxslar; 2) jinoyatni bevosita sodir etmagan, biroq sodir etish uchun boshqa, jinoyat qonuniga ko'ra javobgarlikka tortilmaydigan shaxslardan foydaknganlaiga aytiladi

Sub'ektiv tomondan bajaruvchining qilmishi hamisha qasddan hisoblanadi,

B) Sharhianayotgan moddadagi «tashkilotchi» tushunchasiga quyidagi faoliyat shakllari mansubdir. Bular 1) jinoyatni sodir etishga tayyorgarlik uchun rah-barlik qilish; 2) jinoyatni sodir etishga rahbarlik qilish kabilar.

D) Dalolatchilik o'zga shaxsni jinoyatni sodir etishga undash yoki jinoiy faoliyatda qatnashishga qiziqtirishda ifodalanadi.

E) Yordamchi deb, jinoyatni sodir etishga ko'maklashgan shaxsga aytiladi. Sub'ektiv jihatdan tashkilotchi va dalolatchilarning faoliyati to'g'ri qasd bilan sodir etiladi. Sub'ektiv tomondan sheriklik to'g'ri va egri qasd bilan amalga oshirilishi mumkin.

Ishtirokchilikka muayyan shaklni bag'ishlaydigan belgilar ob'ektiv va sub'ektiv tomonni ta'riflagani bois ishtirokchilik shakllarini tasniflash asosiga ob'ektiv va sub'ektiv mezonlar qo'yilgan boiadi

Ob'ektiv mezon birgalikda sodir etilish belgisi bilan oldindan aniqlanadi va u ishtirokchilarning o'zaro harakat xususiyatini ochib beradi. Sub'ektiv mezon ishtirokchilar jinoiy faoliyatining muvofiqlashish dara-jasini belgilaydi. Ildcala mezon hatn ajralmas bir butunlikni tashkil etib, ularning yig'indisi ishtirokchilikni to'rt shaklga bo'lish imkonini beradi. Bular: 1) oddiy shakl; 2) murakkab shakl; 3) uyushgan guruh; 4) jinoiy uyushmadir.

Ma'lumki faqat ijtimoiy havfli va huquqqa xilof qilish jinoyat deb ataladi. O'zbekiston Respublikasi JK-ning 35-moddasiga binoan quyidagi holatlar: ya'ni kam ahamiyatli qitnishlar; zaruriy mudofaa; oxirgi zarurat; ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab chog'lda zarar yetkazish; buyruqni yoki boshqacha tarzda vazifani bajansh; kasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilik jinoyatni istisno qiluvchi holatlar deb topiladi

Zaruriy mudofaa holatida sodir etilgan, ya'ni mudofaalanuvchi yoxud boshqa kishining shaxsi yoki huquqlarini, jamiyat yoki davlat manfaatlarini qonunga xilof tajovuzlardan tajovuzchiga zarar yetkazgan holda hirnoya qilish chog'lda qilingan harakat, agar zamriy mudofaa chegarasidan chetga chiqilmagan boisa, jinoyat deb topilmaydi.

Oxirgi zamrat holatida, ya'ni shaxsning yoki boshqa fuqarolarning shaxsiga yoxud huquqlariga, jamiyat yoki davlat manfaatlariga tahdid soluvchi xavfni qaytarish uchun qomm bilan qo'riqlanadigan huquq va manfaat-larga zarar yetkazgan holda sodir etilgan qilmish, basharti, shu xavfini o'sha holatda boshqa choralar bilan qaytarishning iloji bo'lmasa hamda keltirilgan zarar oldi olingan zararga qaraganda kamroq bo'lsa, jinoyat deb topilmaydi.

Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni hokimiyat organlatiga topshirish maqsadida ushlash vaqtida unga zarar yetkazish, agar uni ushlash zarur bolgan choralarning chegarasidan chetga chiqilmagan boisa, jinoyat deb topilmaydiL

Shaxsning buyruq yoki boshqa farmoyishni, shuningdek, mansab vazifalarni qonunan bajarishi tufayli zarar yetkazilgan bolsa, jinoyat deb topilmaydi

5.Mavzuni mustahkamlash. Mavzuni mustahakamlsh uchcunsavollar.

1. Jinoyat nima?
2. Jinoyatda ishtirokchilar kimlar.
3. Jinoyat jazosi turlarini sanang

6. Mustaqil ishlash. Talabalar mustaqil ishlashda B.B.B jadvalini to'ldiradilar.

7.Xulosa. Mavzu o'qituvchi tomonidan xulosalanadi va darsda faol hamda passiv qatnashgan oquvchilar harakati baholanadi.

8. Uyga vazifa. 104-110 betlarni o'qib seminar darsiga tayyorlanib kelish

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 16.

Darsning mavzusi: : Jinoyat huquqi asoslari.

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Voyaga yetmaganlarning jinoyati va javobgarligi asoslari. Voyaga yetmaganlar uchun qo'llaniladigan jazolar

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarining dunyoqarashini o'zgaritish.

Darsning turi: Seminar

Darsning metodi (uslub): aralash. Suhbat. Savol-javob.

Fanlararo bog'lanish: Shaxs va jamiyat, iqtisod, psixologiya

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar , test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2. Uyga vazifani so'rash.

- 1.Jinoyat huquqining manbalariga nimalar kiradi?
- 2.Jinoyat nima?
- 3.Jinoyatning belgilarini sanang.

3. Fikrlashni jamlash .

- 1.Jinoyatda ishtirokchilar kimlar.
- 2.Jinoyat jazosi turlarini sanang

4. Yangi mavzu bayoni:

- A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.
- B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

1. Voyaga yetmaganlarning jinoyati va javobgarligi asoslari
- 2.Voyaga yetmaganlar uchun qo'llaniladigan jazolar

O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunlarida voyaga yetmaganlarga nisbatan faqat asosiy jazosi choralari qo'llaniladi, qo'shimcha jazosi ularga qo'llanilmaydi.

Voyaga yetmaganlarning (18 yoshgacha bo'lganlar) jinoyatlari uchun quyidagi asosiy jazolarni qo'llash mumkin:

- a) jarima;

b) axloq tuzatish ishlari;

d) qamoq;

e) ozodlikdan mahrum qilish.

Jarima eng kam ish haqining ikki baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda tayinlanadi. Axloq tuzatish ishlari faqat mehnatga layoqatli voyaga yetmaganlarga nisbatan o'z ish joyida o'tash, aybdor hech qayerda ishlamasa, ushbu jazo ijrosini nazorat qiluvchi organlar belgilab beradigan o'zi yashaydigan hududdagi boshqa joylarda o'tash tartibida bir oydan bir yilgacha muddatga tayinlanadi.

Voyaga yetmaganlarga qamoq jazosi bir oydan uch oygacha muddatga belgilanadi.

Ozodlikdan mahrum qilish jazosi voyaga yetmaganlar uchun olti oydan o'n yilgacha muddatga tayinlanadi. Bu jazoni qo'llashda voyaga yetmaganning jinoyati sabablari, jinoyatning qo'g'irlashtiruvchi yoki yengillashtiruvchi holatlari, yoshi va boshqa xususiyatlari inobatga olinadi. Voyaga yetmaganlarni jinoiy javobgarlikdan ozod qilish faqat voyaga yetmaganlar ishi bo'yicha komissiya hujjatlari bilan tanishib chiqqandan keyin yuz beradi. Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish uchun voyaga yetmagan 18 yoshga to'lmaganligi, jinoyatni birmunchi marotaba sodir etishi, jinoyatning ijtimoiy xavfi katta bo'lmaganligi e'tiborga olinadi.

Jinoyat huquqi fanining maxsus qismida aniq jinoyadar, ular uchun qo'llaniladigan jazo turlari ko'rsatilgan. Maxsus qismda shaxsga qarshi jinoyadar, ularning turlari; tinchlik va xavfsizlikka qarshi jinoyatlar, xususan, agressiya, genotsid, yollanish, terrorizm kabi jinoyadar; iqtisodiy sohasidagi, ekologiya sohasidagi jinoyadar va boshqa jinoyatlarning mustaqil guruhlari ajratilib berilgan. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining Maxsus qismi 7 bo'limdan, 24 bobdan, 205 moddadan iborat. Shaxsga qarshi jinoyatlar o'z ichiga yetti bobni. 53 moddani oladi. (Jinoyat Kodeksining 97-moddasidan 149-moddasigacha). Shaxsga, qarshi jinoyadar quyidagi — hayotga qarshi jinoyadar; sog'likka qarshi jinoyadar; hayot yoki sog'liq uchun xavfli jinoyadar; jinsiy erkinlikka qarshi jinoyadar; oilaga, yoshlarga va axloqqa qarshi jinoyadar; shaxsning ozodligi, shon-i qadr-qimmatiga qarshi jinoyatlar va fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va e'tiholliklariga qarshi jinoyatlariga bo'linadi.

Tinchlik va xavfsizlikka qarshi qaratilgan jinoyadar, tinchlik va insoniyatning xavfsizligiga qarshi jinoyadar va O'zbekiston Respublikasiga qarshi qaratilgan jinoyadami o'z ichiga olib, JKda 14 moddasida ularning turlari ko'rsatilgan.

Jinoyat Kodeksining maxsus qismi uchinchi bo'limni iqtisodiyot sohasidagi jinoyatlar bilan boshlanadi. Bu bo'lim 4 bobdan va 29 moddadan iborat. Iqtisodiyot sohasidagi jinoyadar o'zgalar mulkini talon-taroj qilish, o'zgalar mulkini talon-taroj qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyadar; iqtisodiyot asoslariga qarshi jinoyatlar; xo'jalik faoliyati sohasidagi jinoyatlar turlarini o'z ichiga oladi.

Ekologiya sohasidagi jinoyatlar atrof muhitni muho- » faza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlar bilan bog'liq masalalarni o'z ichiga olib, Jinoyat Kodeksida 193-moddadan 204-moddagacha ular turlari ko'rsatilgan. Masalan, ekologiya xavfsizligiga oid normalar va talablarni buzish, atrof tabiiy muhitni ifloslantirish; veterinariya yoki zootexnika qoidalarini buzish kabi jinoyatlar ekologiya sohasidagi jinoyatlarni tashkil etadi.

Jinoyat Kodeksining beshinchi bo'limi «Hokimiyat, boshqaruv va jamoat birlashmalari organlarining faoliyat tartibiga qaratilgan jinoyatlar» deb ataladi. Bu bo'lim o'z ichiga ildir bob, 37 moddani oladi. Boblarda boshqaruv tartibiga qarshi jinoyatlar; odil sudlovga qarshi jinoyatlar tizimi berilgan. Boshqaruv tartibiga qarshi jinoyadarga:

mansabga sovuqqonlik bilan qarash; xokimiyat harakatsizligi; mansab soxtakorligi; pora olish; pora berish va boshqalar kiradi. Odil sudlovga qarshi jinoyatlar turkumiga: aybsiz kishini javobgarlikka tortish; adolatsiz hukm, hal qiluv qarori, ajrim yoki qaror chiqarish; sud qarorlarini bajarmaslik; ko'rsatma berishga majbur qilish, yolg'on xabar berish; yolg'on guvohlik berish kabi jinoyatlar kiradi.

Jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga qarshi jinoyatlar: jamoat xavfsizligiga qarshi jinoyadami; transport harakati va undan foydalanish xavfsizligiga qarshi jinoyatlar; giyohvand yoki psixotrop moddalar bilan qonun-ga xilof ravishda muomala qilishdan iborat jinoyadar; jamoat tartibiga qarshi jinoyat turlari 37 ta moddada ko'rsatilgan.

Jinoyat Kodeksining oxirgi yettinchi bo'limi «Harbiy xizmatni o'tash tartibiga qarshi jinoyatlar» deb nomlangan.

Bu jinoyadarga bo'ysunish va harbiy intizomga noya etish tartibiga qarshi; harbiy mulkni saqlash yoki

undan foydalanish tartibiga qarshi; harbiy mansabdorlik jinoyadari kkadi. Jinoyat Kodeksinirtg 279-moddasidan 302-moddasigacha berilgan jinoyat turlari, masalan, bo'ysunmaslik, buyruqni bajarmaslik, boshliqlarni qo'rqitish, marodyorh'k, dezertirlik, chegara xizmatini o'tash qoidalarini buzish, xizmatga sovuqqonlik bilan qarash, kemani boshqarish qoidalarini buzish shular qatoriga kiradi.

5.Mavzuni mustahkamlash. Mavzuni mustahakamlsh uchun savollar.

4. Jinoyat nima?
5. Jinoyatda ishtirokchilar kimlar.
6. Jinoiy jazo turlarini sanang

6. Mustaqil ishlash. Talabalar mustaqil ishlashda B.B.B jadvalini to'ldiradilar.

7.Xulosa. O'zbekiston Respublikasi jinoyat qonunlarida voyaga yetmaganlarga nisbatan faqat asosiy jazo choralari qo'llaniladi, qo'shimcha jazo ularga qo'llanilmaydi.

Voyaga yetmaganlarning (18 yoshgacha bo'lganlar) jinoyatlari uchun quyidagi asosiy jazolarni qo'llash mumkin: a) jarima; b) axloq tuzatish ishlari; d) qamoq; e) ozodlikdan mahrum qilish.

8. Uyga vazifa. Mavzuga oid Krossvord tuzib kelish

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 17.
Darsning mavzusi: : Ekologiya huquqi asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Ekologiya huquqi tushunchasi, manbalari, tizimi. Tabiatni huquiy muhofaza qilishning iqtisodiy mexanizmlari.

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha berish.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni vatanparvarlik va tabiatni asrash ruhida tarbiyalash.
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarning dunyoqarashini o'stirish.

Darsning turi: Nazariy

Darsning metodi (uslub): aralash. Suhbat. Savol-javob.

Fanlararo bog'lanish: Geografiya, Ekologiya, biologiya, iqtisod,

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar , test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2. Uyga vazifani so'rash.

- 1.Jinoyat huquqining manbalariga nimalar kiradi?
- 2.Jinoyat nima?
- 3.Jinoyatning belgilarini sanang.
4. Voyaga yetmaganlar uchun qo'llaniladigan ma'muriy jazo turlarini ayting.

3. Fikrlashni jamlash .

- 1.Jinoyatda ishtirokchilar kimlar.
- 2.Jinoiy jazo turlarini sanang

4. Yangi mavzu bayoni:

- A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.
- B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

1. Tabiatni huquqiy muhofaza qilish tushunchasi.
3. Tabiatni muhofaza qilish ob'yektlari.
4. Tabiatni muhofaza qilish sohasidagi huquqbuzarlik va javobgarlik.

Tabiatni muhofaza qilish eng muhkn vazifalardan biridir. Respublikamiz Konstitutsiyasida «Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishga majburdirlar», deb tasdiqlangan. Inson tabiatdan foydalana borib yangi sharoit hosil qiladi, geografik muhitni o'zgartiradi, tabiatda kechadigan tabiiy aylanish va modda almashinuvi jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Bunday ta'siming salbiy oqibatlari tabiatdagi tenglikka zarar yetkazadi, inson va biosfera muvozanatining buzilishiga ohb kelishi mumkin. Shuning uchun ham tabiatdan foydalanishda uning muhofazasiga e'tibor berish ob'ektiv zamriyat bo'fib qoladi.

Tabiatni muhofaza qifish — insonning ongli va aniq bir maqsadga qaratilgan faoliyatidk. U tabiatni muhofaza qiiishga, uning resurslaridan maqsadga muvofiq foydalanishni ta'minlashga, hayot muhitini va inson faoliyatini yaxshilashga qaratilgan davlat va ijtimoiy tadbirlar tizimi orqali amalga oshiriladi.

Tabiatni muhofaza qilishning dastlabki shakllaridan bki, uni konservatsiyalash, ya'ni inson tomonidan xo'jalik yoki boshqa maqsadlarda foydalaniladigan tabiiy ob'ekdar, ulaming komplekslaridan to'la holda yoki bir qismini ajratib olishdir (Qo'riqxonalar, suv omborlari). Ikkinchi shakli — foydalanilayotgan tabiiy ob'ektlarga oqilona munosabatda bo'lish, uchinchisi esa atrof-muhitni himoyalash, sog'lomlashtitish va yaxshilashdan iborat.

Tabiatni muhofaza qilish fiiqarolaming muhim vazifasidir. Bu vazifa faqat hozirgi avlod manfaadaridan kelib chiqib emas, balki kelgusi avlod uchun ham zarurdir. Inson faqat o'zi haqida qayg'urmay, balki o'zidan keyin yashaydiganlar to'g'risida ham o'ylashi kerak. Qadimgi Sharq hikmadarida shunday deyilgan: «Agar har bk inson biror bolani tarbiya qilmagan, biror uy qurmagan, bkor daraxt ekib o'stkmagan bolsa, uning umri zoe ketgan hisoblanadi». Tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini amalga oshirishda asosiy e'tibor tabiatni muhofaza qilish, yer, suv resurslari, yer osti boyliklari, hayvonot va o'simliklar dunyosidan maqsadga muvofiq foydalanish samaradorligini oshirishga, tabiiy muhit va ifloslik tarqatuvchi manbalar ustidan davlat nazpratini kuchaytirishga, bu ishlarda jamoat tashkilodari va aholining ishtirok etish shakllari va usullarini kengaytirishga qaratilishi zarur.

Tabiiy boyliklarni saqlash va ulardan oqilona foy-dalanish, ularni muhofaza qilish sohasidagi munosabatlar O'zbekistpn Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi, «Alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida»gi Qonunlarga, yer, suv, o'rmon to'g'risidagi, yer osti boylildari to'g'risidagt, hayvonot va o'sitnlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish tp'g'risidagi, atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risidagi va atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish qonunlad va boshqa qonun hujjatlari bilan tarribga solinadi. Tabiatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonun tabiiy muhit sharoitlarini saqlashning, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy asoslarini belgilab beradi. Qonunning maqsadi — inson va tabiat o'rtasidagi tnunosabatlar uyg'un muvozanatda rivojlanishini, ekologiya ozimlatini, tabiat majtnualatini va ayrim ob'ektlar muhofaza qilinishini taminlashdan, fuqarolarning qulay atrof-muhitga ega boiishi huquqini kafolatlashdan iboratdir.

Respublika qonuniga muvofiq tabiatni huquqiy muhofaza qilish ob'ekti tabiat (tabiiy muhit)dir, u ob'ektiv tarzda insondan tashqarida rnavjuddir va uning ongiga bog'liq bo'lmagan haqiqat, inson yashaydigan makon, inson hayotining shart-sharoiti va vositasidir. Bularga yer osti va yer usti suviari, atmosfera havpsi, nodir va qimmatbaho mineral konlari, baliq xo'jaligi, o'rmonlarning qo'iiqlanadigan mintaqakri, tarixiy-tabiiy va yodgorlik bog'lari, botanika va hayvonot bog'lari, o'simlik va hayvonot dunypsi, qpunlarimiz va xalqarp shartnomalar bilan belgilab qo^yiladigan tartib asosidagi boshqa hududlar hamda alphida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar kiradi. Yuqprida sanab o'tilgan oKektlar tabiat resurslari hamda tabiiy muhitning arkibiy qismi sifatida ta'riflanadi.

Tabiat resurslari deyilganda, iste'mol manbai bo'lgan va inson tomonidan foydalaniladigan tabiat unsurlari tushuniladi. Inson hayptida ular turli-tuman iqtisodiy, madaniy, sog'lomlashtirish, kommunalva oqartuv vazifalarini bajaradi. Bunda bitta unurning o'zi bir necha resurslar rolini bajarishi tnumkin. Masalan, yemi olaylik, u ishlab chiqarish vositasi va binoinshoot joylashtirish uchun fazoviy bazis rolini bajaradi. Unda ruproq va oziq-ovqat resurslari mavjud. o'rmon bir vaqtning o'zida yonilg'i xom ashyo va soglomlashtirish resurslari bo'lib hisoblanadi

Tabiat boyliklariga atmosfera havosi ham kiradi. Demak, atmosfera havosi tabiiy resurslarning tarkibiy qismi bo'lib, u limummilliy boylik hisoblanadi va davlat tomonidan muhofaza qilinadi

5.Mavzuni mustahkamlash.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1.Tabiatni huquqiy muhofaza qilishdeganda nimani tushunasiz?
- 3.Tabiatni muhofaza qilish ob'yektlariga nimalar kiradi?
- 4.Tabiatni muhofaza qilish sohasidagi huquqbuzarliklarga nimalar kiradi?

6. Mustaqil ishlash. Talabalar mustaqil ishlashda B.B.B jadvalini to'ldiradilar.

7.Xulosa. Tabiatni muhofaza qilish — insonning ongli va aniq bir maqsadga qaratilgan faoliyatidir. U tabiatni muhofaza qilishga, uning resurslaridan maqsadga muvofiq foydalanishni ta'minlashga, hayot muhitini va inson faoliyatini yaxshilashga qaratilgan davlat va ijtimoiy tadbirlar tizimi orqali amalga oshiriladi.

Tabiatni muhofaza qilishning dastlabki shakllaridan biri, uni konservatsiyalash, ya'ni inson tomonidan xo'jalik yoki boshqa maqsadlarda foydalaniladigan tabiiy ob'ektlar, ularning komplekslaridan to'la holda yoki bir qismini ajratib olishdir (Qo'riqxonalar, suv omborlari). Ikkinchi shakli — foydalanilayotgan tabiiy ob'ektlarga oqilona munosabatda bo'lish, uchinchi esa atrof-muhitni himoyalash, sog'lomlashtirish va yaxshilashdan iborat.

Tabiatni muhofaza qilish fiiqarolarning muhim vazifasidir. Bu vazifa faqat hozirgi avlod manfaatlaridan kelib chiqib emas, balki kelgusi avlod uchun ham zarurdir. Inson faqat o'zi haqida qayg'urmay, balki o'zidan keyin yashaydiganlar to'g'risida ham o'ylashi kerak.

8. Uyga vazifa. Mavzuga oid albom tayyorlash va seminar darsiga tayyorlanish

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 18.

Darsning mavzusi: : Ekologiya huquqi asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Ekologiya huquqi tushunchasi, manbalari, tizimi. Tabiatni huquqiy muhofaza qilishning iqtisodiy mexanizmlari. Ekologik huquqbuzarliklar va javobgarlik.

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarining nazariy darsda olgan bilimlarini mustahkamlash.
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni tabiatni asrash va ularga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish ruhida tarbiyalash
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarining dunyoqarashini o'zgartirish.

Darsning turi: Amaliy

Darsning metodi (uslub): aralash. Suhbat. Savol-javob.

Fanlararo bog'lanish: Geografiya, Ekologiya, biologiya, iqtisod,

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar, test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2. Uyga vazifani so'rash.

- 1.Jinoyat huquqining manbalariga nimalar kiradi?
- 2.Jinoyat nima?
- 3.Jinoyatning belgilarini sanang.
4. Voyaga yetmaganlar uchun qo'llaniladigan ma'muriy jazo turlarini ayting.

3. Fikrlashni jamlash .

- 1.Jinoyatda ishtirokchilar kimlar.
- 2.Jinoyat jazo turlarini sanang

4. Yangi mavzu bayoni:

A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.

B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

1. Tabiatni muhofaza qilish.

2. Tabiatni muhofaza qilishga qarshi qaratilgan huquqbuzarliklar va ularga nisbatan qo'llaniladigan jazolar

Tabiatni muhofaza qilish fiqarolarning muhim vazifasidir. Bu vazifa faqat hozirgi avlod manfaatlaridan kelib chiqib emas, balki kelgusi avlod uchun ham zarurdir. Inson faqat o'zi haqida qayg'urmay, balki o'zidan keyin yashaydiganlar to'g'risida ham o'ylashi kerak. Qadimgi Sharq hikmadarida shunday deyilgan: «Agar har bir inson biror bolani tarbiya qilmagan, biror uy qurmagan, bkor daraxt ekib o'stkmagan bolsa, uning umri zoe ketgan hisoblanadi». Tabiatni muhofaza qilish tadbirlarini amalga oshirishda asosiy e'tibor tabiatni muhofaza qilish, yer, suv resurslari, yer osti boyliklari, hayvonot va o'simliklar dunyosidan maqsadga muvofiq foydalanish samaradorligini oshirishga, tabiiy muhit va ifloslik tarqatuvchi manbalar ustidan davlat nazoratini kuchaytirishga, bu ishlarda jamoat tashkilotlari va aholining ishtirok etish shakllari va usullarini kengaytirishga qaratilishi zarur.

Tabiiy boyliklarni saqlash va ulardan oqilona foydalanish, ularni muhofaza qilish sohasidagi munosabatlar O'zbekiston Respublikasining «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi, «Alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida»gi Qonunlarga, yer, suv, o'rmon to'g'risidagi, yer osti boyliklari to'g'risidagi, hayvonot va o'simlik dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risidagi, atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risidagi va atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish qonunlari va boshqa qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Tabiatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonun tabiiy muhit sharoitlarini saqlashning, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy asoslarini belgilab beradi. Qonunning maqsadi — inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar uyg'un muvozanatda rivojlanishini, ekologiya ozimlatini, tabiat majmualarini va ayrim ob'ektlar muhofaza qilinishini taminlashdan, fuqarolarning qulay atrof-muhitga ega bo'lishi huquqini kafolatlashdan iboratdir.

Alfida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Qonunining vazifasi noyob tabiiy majmualarni, tabiat yodgorliklari, o'simliklar va hayvonlarning irsiy fondini saqlab qolishdan, tabiiy jarayonlarni p'rganishdan hamda tabiiy muhitni kuzatish va tadqiq etish majmuidagi aholini ekologiya bobida tarbiyalashdan, tabiatni muhofaza qilish ahamiyatiga molik hududlardan xo'jalik maqsadida foydalanishni cheklashdan iboratdir. Yer osti boyliklari to'g'risidagi. O'zbekiston Respublikasi Qonunining vazifasi xalq xo'jaligining mineral xom ashyoga bo'lgan talablari va boshqa ehtiyojlari qondirish uchun yer osti boyliklaridan oqilona, kompleks ravishda foydalanish, yer osti boyliklarini qayta tiklash, yer osti boyliklari-dan foydalanish chogidagi ishlar xavf-xatarsiz bo'lishini ta'minlash maqsadida konchilik munosabatlarini tartibga solishdan, shuningdek, korxonalar, tashkilotlar, muassasalar hamda fuqarolarning haq-huquqlarini muhofaza etish va shu sohadagi qonunchilikni mustahkamlashdan iboratdir.

Respublika qonuniga muvofiq tabiatni huquqiy muhofaza qilish ob'ekti tabiat (tabiiy muhit)dir, u ob'ektiv tarzda insondan tashqarida mavjuddir va uning ongiga bog'liq bo'lmagan haqiqat, inson yashaydigan makon, inson hayotining shart-sharoiti va vositasidir. Bularga yer osti va yer usti suvi, atmosfera havasi, nodir va qimmatbaho mineral konlari, baliq xo'jaligi, o'rmonlarning qo'llaniladigan mintaqalari, tarixiy-tabiiy va yodgorlik bog'lari, botanika va hayvonot bog'lari, o'simlik va hayvonot dunyosi, qonunlarimiz va xalqaro shartnomalar bilan belgilab qo'llaniladigan tartib asosidagi boshqa hududlar hamda alfida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar kiradi. Yuqorida sanab o'tilgan ob'ektlar tabiat resurslari hamda tabiiy muhitning arxibiy qismi sifatida ta'riflanadi.

Tabiat resurslari deyilganda, iste'mol manbai bo'lgan va inson tomonidan foydalaniladigan tabiat unsurlari tushuniladi. Inson hayotida ular turli-tuman iqtisodiy, madaniy, sog'lomlashtirish, kommunal va oqartuv vazifalarini bajaradi. Bunda bitta unsurning o'zi bir necha resurslar rolini bajarishi mumkin. Masalan, yemi o'laylik, u ishlab chiqarish vositasi va binoshoot joylashtirish uchun fazoviy bazis rolini bajaradi. Unda aniqroq va oziq-ovqat resurslari mavjud. o'rmon bir vaqtning o'zida yonilg'i xom ashyo va sog'lomlashtirish resurslari bo'lib hisoblanadi.

Tabiat boyliklariga atmosfera havosi ham kiradi. Demak, atmosfera havosi tabiiy resurslarning tarkibiy qismi bo'lib, u limummilliy boylik hisoblanadi va davlat tomonidan muhofaza qilinadi.

5.Mavzuni mustahkamlash.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1.Tabiatni huquqiy muhofaza qilishdeganda nimani tushunasiz?
- 3.Tabiatni muhofaza qilish ob'yektlariga numalar kiradi?
- 4.Tabiatni muhofaza qilish sohasidagi huquqbuzarliklarga nimalar kiradi?

6. Mustaqil ishlash. Talabalar mustaqil ishlashda B.B.B jadvalini to'ldiradilar.

7.Xulosa. Tabiatni muhofaza qilish — insonning ongli va aniq bir maqsadga qaratilgan faoliyatidir. U tabiatni muhofaza qilishga, uning resurslaridan maqsadga muvofiq foydalanishni ta'minlashga, hayot muhitini va inson faoliyatini yaxshilashga qaratilgan davlat va ijtimoiy tadbirlar tizimi orqali amalga oshiriladi.

Tabiatni muhofaza qilishning dastlabki shakllaridan biri, uni konservatsiyalash, ya'ni inson tomonidan xo'jalik yoki boshqa maqsadlarda foydalaniladigan tabiiy ob'ektlar, ularning komplekslaridan to'la holda yoki bir qismini ajratib olishdir (Qo'riqxonalar, suv omborlari). Ikkinchi shakli — foydalanilayotgan tabiiy ob'ektlarga oqilona munosabatda bo'lish, uchinchi esa atrof-muhitni himoyalash, sog'lomlashtirish va yaxshilashdan iborat.

Tabiatni muhofaza qilish fuqarolarning muhim vazifasidir. Bu vazifa faqat hozirgi avlod manfaatlaridan kelib chiqib emas, balki kelgusi avlod uchun ham zarurdir. Inson faqat o'zi haqida qayg'urmay, balki o'zidan keyin yashaydiganlar to'g'risida ham o'ylashi kerak.

8. Uyga vazifa. Mavzuga oid albom tayyorlash va seminar darsiga tayyorlanish

Mavzuning taqvim rejadagi tartib raqami № 19. Darsning mavzusi: : Xalqaro huquq asoslari

Mavzuga davlat ta'lim standartlari tomonidan qo'yilgan talablar: Xalqaro huquqning vujudga kelishi. "Xalqaro huquq" tushunchasi. Xalqaro huquq funktsiyalari. Xalqaro huquq va milliy huquq. Xalqaro huquq ob'ektlari va sub'ektlari.

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy;** Talabalarga mavzu yuzasidan tushuncha va bilimlar berish .
- **Tarbiyaviy;** Talabalarni o'z qonunlarimizni hamda boshqa davlat qonunlarni hurmat qilish ruhida tarbiyalash
- **Rivojlantiruvchi;** Talabalarining dunyoqarashini o'zgartirish.

Darsning turi: Nazariy

Darsning metodi (uslub): Ma'ruza. Suhbat .

Fanlararo bog'lanish: Konstitutsiyaviy huquq, Tarix, Geografiya

Darsning jixozlanishi: mavzuga oid slaydlar , test savollari.

Darsning borishi va mazmuni:

1 Tashkiliy qism;

- A) sinf xonasining tozaligini tekshirish
- B) navbatchi axborotni tinglash

2. Uyga vazifani so'rash.

- 1.Tabiatni huquqiy muhofaza qilishdeganda nimani tushunasiz?
- 3.Tabiatni muhofaza qilish ob'yektlariga numalar kiradi?
- 4.Tabiatni muhofaza qilish sohasidagi huquqbuzarliklarga nimalar kiradi?

3. Fikrlashni jamlash .

1. Xalqaro huquq deganda nimani tushunasiz?

2.O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosati qanday tamoyillarga asoslanadi?

4. Yangi mavzu bayoni:

- A) Yangi mavzuni e'lon qilish va doskaga yozish.
- B) Yangi mavzu bayoni

Reja:

1. "Xalqaro huquq" tushunchasi. Haqaro huquqning maqsad va vazifalari.
2. Xalqaro huquq ob'ektlari va sub'ektlari.
3. Xalqaro huquq va milliy huquq

Xalqaro huquq mayyyan ijtimoiy jarayonlarning nazijasida yuzaga kelgan. Insonlarning o'z milliy manfaatlarining anglash vositasi sifatida paydo bo'lishi, ayniqsa xalqaro munosobatlarining doimiy o'zgarib turishiga aloqadorligi bilan xalqaro huquq va milliy davlatlar va va xalqalarning taraqqiyotiga muhim ta'sir ko'rsatib kelmoqda.

"Xalqaro huquq" - bu xalqaro munosobatlarini tartibga solib turuvchi me'yorlar majmui va tizimidir.

"Xalqaro huquq"- bu tinchlik va hamkorlikni ta'minlash maqsadida davlatlararo munosobatlarini tartibga soluvchi yuridik me'yorlar tizimidir.

Xalqaro munosabatlar – bu davlatlar va adavlatlar tizimi o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy, huquqiy, diplomatik, harbiy va boshqa turdagi aloqalar va munosabatlar majmuidir.

2. Xalqaro huquqiy munosabatlar ob'yekti sifatida quyidagilar namoyon bo'ladi:

- 1.Hudud va xalqaro er kengligi:
- 2.Hatti –hatakatlar:
3. Hatti –hatakatlardan tiyilish:

Xalqaro huquqning funksiyalari:

1. Muvofiqlashtiruvchi funksiya
2. Tartibga soluvchi funksiya
3. Ta'minlash funksiyasi
4. Muhofaza funksiyasi

Suverenitet har bir davlat uchun mustaqil tashqi siyosat olib borishning asosiy shartidir. Insonparvarlikning yuksak tamoyillariga tayanish O'zbekiston diplomatiyasining asosini tashkil qiladi. Bu tamoyillar O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 17 moddasiga ko'ra; "O'zbekiston Respublikasi xalqaro munosobatlarining to'la huquqli sub'yektidir. Uning tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligi, kuch ishlatmaslik yoki kuch bilan tahdid qilmaslik, chegaralarning daxlsizligi, nizolarni tinch yo'l bilan hal etish, boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik qoidalariga va xalqaro huquqning umume'tirof etilgan boshqa qoidalari va normalariga asoslanadi."

Xalqaro huquq va milliy huquqni muvofiqlashtirishda transformatsiya qilish ya'ni xalqaro huquqiy me'yorlarni milliy qonunlarda mustahkamlash amalga oshiriladi.

Ko'pgina davlatlarning, shu jumladan O'zbekiston Respublikasining qonunlarida shunday qoida mustahkamlab qo'yilgan, unga ko'ra davlatlarning ichki qonuni bilan xalqaro shartnomalar o'rtasida ziddiyat mavjud bo'lsa, xalqaro shartnomalar ustivorlikka ega bo'ladi.

Tayanch tushunchalar: Xalqaro huquq, tashqi siyosat, transformatsiya

5.Mavzuni mustahkamlash.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1.Xalqaro huquq nima?
2. O'zbekiston Respublikasining tashqi siyosati qanday tamoyillarga asoslanadi?
- 3.Muvofiqlashtirish deganda nimani tushunasiz?

6. Mustaqil ishlash. Talabalar mustaqil ishlashda B.B.B jadvalini to'ldiradilar.

7.Xulosa. O'qituvchi talabalar bilimini baholab, darsni yakunlaydi

8. Uyga vazifa. Mavzuni o'qib, seminar darsiga tayyorlanish

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2012.
2. I.A. Karimov. Buyuk kelajagimizning huquqiy kafolati. T., «O'zbekiston» 1993-yil.
3. IA. Karimov O'zbekiston buyuk kelajak sari. T., «O'zbekiston» 1998-yil.
4. 2.O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi T., "Adolat", 1995-yil.
5. O'zbekiston Respublikasi fuqarolik kodeksi. T., "Adolat".1996-yil.
6. O'zbekiston Respublikasining mehnat kodeksi. T., "Adolat". 1995-yil.
7. O'zbekiston Respublikasi jinoyat kodeksi.T., 1995-yil.
8. O'zbekiston Respublikasi oila kodeksi. T., «Adolat» 1998-yil.
9. 11 O.A.Karimova, Z.M. G'afforov. Davlat va huquq asoslari (darslik) T., «O'qituvchi» 1995-yil.
10. O. Karimova. Huquqshunoslik "Sharq" 2004 yil
11. O'zbekiston Respublikasi kodekslari. To'plam.Toshkent 2010 yil
12. O'zbekiston yuridik ensiklopediyasi. Toshkent. 2010 yil
13. Usmonov Q, A. Vahobov. Bunyodkorlik yillari-tarixiy yutuqlar. Toshkent "Oqituvchi"2001

